

*Wel feministisch
niet geëmancipeerd*

*Feminisme als
nieuwe uitdaging*

**DE
HARDE
KERN**

UITGEVERIJ CONTACT

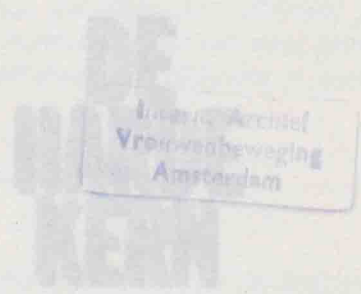

NEDIL
1996

Wel feministisch, niet geëmancipeerd

niet geëmancipeerd

Feminisme als
nieuwe uitdaging

Althea van Lening
Irene Mijnt
Evelien Toekens
Monique Volman

1996 Uitgeverij Contact Amsterdam

61297

1874
1875

Wissenschaften, und

1876

*Wel feministisch
niet geëmancipeerd*

*Feminisme als
nieuwe uitdaging*

**DE
HARDE
KERN**

Alkeline van Lenning
Irene Meijer
Evelien Tonkens
Monique Volman

1996 Uitgeverij Contact Amsterdam/Antwerpen

© 1996 De Harde Kern
Omslagontwerp Mónica Waalwijk de Carvalho, Artgrafica
Omslagillustratie The Image Bank/Peter Brown
Typografie Arjen Oosterbaan

ISBN 90-254-0826-5

D/1996/0108/539

NUGI 666

CIP

'Thans is begonnen aan een geheel nieuwe periode, die zal worden beheerscht door de vele opleidingsmogelijkheden, arbeidsmogelijkheden, ambtelijke mogelijkheden, staatkundige mogelijkheden, die de verwezenlijking van het feministische program voor de vrouw heeft ontsloten.'

Johanna Naber, 1926

'Deze generatie wil niet feministisch zijn, en zij heeft daar ook in het geheel geen reden meer voor. De man/vrouw-verhouding heeft zich dermate gewijzigd, dat beiden als volkomen gelijkwaardige partners worden geaccepteerd, dat er niet meer gestreden hoeft te worden voor meer opleidingsmogelijkheden en voor politieke inspraak.'

Mimi Rijpstra-Verbeek, 1969

'Een vrouwenleven is net zo maakbaar als een mannenleven, en veel zogenaamde problemen zijn onze eigen stomme schuld. Het feminisme heeft zich overbodig gemaakt. Dat moet toch ook het uiteindelijke doel zijn geweest, dat het feminisme overbodig zou worden.'

Malou van Hintum, 1995

There is a general feeling of uneasiness in the air, and the
people are looking for some sign of relief. The government
is doing its best to meet the needs of the people, but
it is not doing enough.

Johns, 1918

The government is doing its best to meet the needs of the
people, but it is not doing enough. The people are
looking for some sign of relief, and the government
is doing its best to meet the needs of the people,
but it is not doing enough.

Johns, 1918

The government is doing its best to meet the needs of the
people, but it is not doing enough. The people are
looking for some sign of relief, and the government
is doing its best to meet the needs of the people,
but it is not doing enough.

Johns, 1918

The government is doing its best to meet the needs of the
people, but it is not doing enough. The people are
looking for some sign of relief, and the government
is doing its best to meet the needs of the people,
but it is not doing enough.

Johns, 1918

Johns, 1918

Johns, 1918

Johns, 1918

WEL FEMINISTISCH, NIET GEËMANCIPÉERD INHOUD

1 Wel feministisch, niet geëmancipeerd 9

2 Dolende Mina 20

3 Mooi zijn mag weer! 45

4 Wat is er mis met de Nederlandse meiden? 59

5 Zorg in zoetzuur 73

6 Over schuurmachines, magnetrons en zuigflessen 92

7 Zaagsel in je kop 106

8 Het Witte Kippenplan voor Norman 118

9 De geëmancipeerde mystiek 133

Literatuur 153

Dankwoord 159

INDEX

1. Die Entwicklung der Pflanzenwelt	1
2. Die Entwicklung der Tierwelt	15
3. Die Entwicklung der Menschheit	35
4. Die Entwicklung der Kultur	55
5. Die Entwicklung der Wissenschaften	75
6. Die Entwicklung der Künste	95
7. Die Entwicklung der Philosophie	115
8. Die Entwicklung der Religionen	135
9. Die Entwicklung der Sprachen	155
10. Die Entwicklung der Literaturen	175
11. Die Entwicklung der Musik	195
12. Die Entwicklung der Malerei	215
13. Die Entwicklung der Architektur	235
14. Die Entwicklung der Technik	255
15. Die Entwicklung der Industrie	275
16. Die Entwicklung der Landwirtschaft	295
17. Die Entwicklung der Handelsgeschichte	315
18. Die Entwicklung der Seefahrt	335
19. Die Entwicklung der Weltgeschichte	355
20. Die Entwicklung der Gegenwart	375

WEL FEMINISTISCH, NIET GEËMANCIPEERD

De dokter is een vrouw, en niemand die dat raar vindt. De politie-agent draagt lippenstift, en niemand twijfelt aan haar professionele kwaliteiten. De minister is een vrouw, en zij heet niet eens meer 'vrouwelijke minister'. De moderne werknemer heeft zorgtaken, dat weet toch iedereen? Met kinderopvang, ouderschapsverlof, deeltijdwerk en naschoolse opvang zijn die taken trouwens niet langer een probleem. Seksuele intimidatie is door de nieuwe arbowet welhaast onmogelijk geworden en bij tekenen van incest staan er vijf hulpverleners klaar om het verhaal van het kind aan te horen.

Dit is meer dan Aletta Jacobs ooit had durven dromen! Het feminisme heeft de laatste twintig jaar enorme successen geboekt. Alle lof dus voor Anja Meulenbelt, Joke Smit en andere feministen van deze golf, die dit alles in gang gezet hebben. Lof ook voor degenen die het vuur lange tijd brandende hebben gehouden, zoals Hedy d'Ancona en Cisca Dresselhuys. Grootse prijzen worden uitgereikt: veel bloemen, veel applaus.

Daarna kunnen we allemaal wel naar huis gaan en de zaak laten voor wat hij is. De strijd is gewonnen, de strijders geprezen... We gaan over tot de orde van de dag. Vrouwen hebben nu toch gelijke kansen gekregen? Het is dan aan hen, ieder voor zich, om die te nemen of te laten liggen. Ja, je hebt van die types die hun kansen niet grijpen en maar blijven klagen en zeuren. Dat ze zo moe, zo moe worden, van de 'dubbele belasting'. Dat ze door 'de combinatie' niet de carrièremogelijkheden hebben die mannen wel ten deel vallen. Dat er te weinig plaats is op de crèche, dat ze lastiggevallen worden en nog steeds 'mevrouwetje' worden genoemd. Dat ze veel te veel moeten en overspannen worden en dat het leven hen niet gebracht heeft wat het feminisme hen beloofd had.

'Klaagfeministen' heten ze sinds kort. Zeurpieten, die hun kansen niet grijpen en de verkeerde keuzen maken. De verkeerde man, de verkeerde baas, de verkeerde baan. Zeurkousen die denken dat

het leven hun op een presenteerblaadje moet worden aangereikt. En als dat niet gebeurt, geven ze de maatschappij de schuld, of de mannen, maar niet gewoon zichzelf. Maar wie klaagt, verliest. Wie waagt en werkt, die wint.

Een bol hoedje

Of niet? We kunnen hetzelfde verhaal ook heel anders vertellen. De dokter is een vrouw, en niemand vindt het raar. Maar de chirurg is zelden een vrouw, en dat vindt ook niemand raar. De politieagent draagt lippenstift, maar ook een bol hoedje. De pet – symbool van gezag en autoriteit – blijft een mannenattribuut. En de chef van de agent is een man. Van de leidinggevenden bij de politie is maar 2 procent vrouw. Onder de straatagenten vind je meer vrouwen. Maar velen van hen hebben last van seksuele intimidatie op het werk. Daar is beleid tegen, emancipatiebeleid, maar de aanjagers daarvan, de emancipatiewerkers, hebben inmiddels hun tijdelijke contracten tot een einde zien komen.

En de minister is een vrouw, maar de meeste ministers zijn dat niet. Nog geen kwart van de kamerleden was vrouw in 1991. (In 1994 was 29 procent van de parlementariërs een vrouw, internationaal gooit Nederland daarmee hoge ogen). De werknemer met zorgtaken is een vrouw; zij werkt in deeltijd, verdient niet of nauwelijks genoeg om zelfstandig van te leven, ze heeft vaak een onzekere baan met vage of slechte vooruitzichten. Toch vinden veel mensen het bedenkelijk dat ze überhaupt werkt als haar kinderen klein zijn. Zo vond in 1991 nog 41 procent van de bevolking dat vrouwen niet behoren te werken wanneer dat betekent dat de kinderen naar de crèche gaan. Geen wonder dat vrouwen drie keer zoveel tijd aan zorgtaken besteden als mannen, terwijl mannen drie keer zoveel tijd aan betaald werken besteden als vrouwen.

Eigen schuld, roepen de anti-klaagfeministen. Zelf gekozen, vinden ze. Maar wat is kiezen? De 'keuze' voor wie er korter gaat werken in verband met kinderen of andere zorgtaken, is veelal snel gemaakt. Is het niet logisch dat wie het meest verdient, ook het meeste werkt? En dat wie het makkelijkst in deeltijd kan werken, dat doet? Het modale inkomen van mannen is 55 000 gulden, van vrouwen

35 000 gulden. En mannen werken, ook als er geen kinderen zijn, veel vaker voltijds. Veel mannen dreigen hun goede vooruitzichten te verliezen – of zijn daar in elk geval bang voor – als ze alleen al over korter werken zouden beginnen.

En zo ontstaat dat personen logische individuele keuzen maken die stereotiepe patronen van werken en zorgen veroorzaken. Soms is het trouwens niet eens mogelijk dat beide partners werken, ook niet in deeltijd, want kinderopvang is nog helemaal niet overal goed geregeld. Er zijn lange wachtlijsten. Sommige crèches sluiten al om vijf uur. Naschoolse opvang bestaat ook lang niet overal en waar het is, laat de vorm nogal eens te wensen over.

Torren en Zeurende Kwesties

Het feminisme is dus nog heel actueel. Klagen? Nee: aanklagen. Zeuren? Wij niet. Maar er zijn wel zeurende kwesties. Kwesties die feministen zelf ook meer dan zat zijn maar die nog steeds niet goed geregeld zijn. Er zijn ook nieuwere kwesties: *Torren* noemen wij die. Problemen en uitdagingen die een gevolg zijn van een onvoltooid emancipatieproces. Die pas door veranderingen in de positie van vrouwen goed aan het licht zijn gekomen. Als je een zware steen oplicht, heb je niet altijd een lege plek: dan pas zie je dat er een hele hoop torren onder de steen zaten. Feministen van nu proberen die torren van hun plaats te krijgen.

Een voorbeeld van een Tor: 'de combinatie'. Nu het idee dat werken en zorgen gecombineerd zouden moeten worden, meer geaccepteerd is, komt pas goed in zicht wat er allemaal bij komt kijken om zo'n idee te realiseren. Crèches alleen blijken lang niet genoeg. Het probleem verschuift: naar de kwaliteit van de crèches, naar de periode na de crèche: als het kind uit school komt en er niemand thuis is... Deeltijdwerk blijkt ook niet genoeg. In lagere functies kun je er vaak niet van leven, in hogere functies betekent het veelal dat je wordt uitgesloten van carrièremogelijkheden. De flexibilisering van de arbeidsmarkt, die vooral de lagere functies treft waar vrouwen oververtegenwoordigd zijn, maakt werken en zorgen nog moeilijker te combineren. Hoe kun je opvang regelen als je pas 's middags hoort of en hoe laat je de volgende dag moet werken? Wat

heb je aan een bedrijfsplaats in de crèche als je ieder half jaar van baan moet veranderen?

Het feminisme is dus ingewikkelder geworden. Sommige dingen zijn inderdaad enorm verbeterd: er zijn vrouwelijke agenten, ministers en dokters, er is ouderschapsverlof en kinderopvang. Zulke verbeteringen brengen Torren aan het licht: nieuwe problemen die Joke Smit of Anja Meulenbelt nog niet hadden kunnen voorzien.

Bytes: de Dolende Mina's

Het feminisme is niet alleen actueel vanwege De Zeurende Kwes- ties en de Torren. Er zijn ook nieuwe problemen, die het gevolg zijn van recente maatschappelijke veranderingen. Dit zijn bijvoorbeeld problemen die voortkomen uit technische ontwikkelingen en die noemen we Bytes. Een voorbeeld van een Byte is de vlucht die kos- metische operaties nemen. Nu het mogelijk is om je uiterlijk te la- ten veranderen wordt dat voor veel mensen ook noodzakelijk. Dat is een feministische kwestie omdat verreweg het merendeel van de patiënten (zo'n 95 procent) vrouw is. Een ander voorbeeld van een Byte is de seksuele intimidatie via Internet.

Soms zijn het problemen die we op het eerste gezicht misschien niet zien, omdat ze verscholen zijn achter meer maatschappelijke acceptatie van vrouwen in allerlei rollen en functies. De moderne manager is rijkelijk voorzien van 'vrouwelijke eigenschappen', zo- als contactuele en sociale vaardigheden en intuïtie. Veel mensen vin- den het niet gek, een vrouwelijke leidinggevende. En toch daalt het aantal leidinggevende vrouwen sinds 1978 gestaag, en wel meer naarmate de functie hoger is!

Hoe kan dat? Op die vraag is geen eenvoudig antwoord te ge- ven. Het komt ten dele door de bezuinigingen en de fusies in bij- voorbeeld de gezondheidszorg en het onderwijs. De leidinggeven- de vrouwen die er vroeger waren, zaten veelal in die sectoren. Maar het komt bijvoorbeeld ook door de manier waarop selectieproce- dures verlopen: veelal via het ons-kent-ons-principe, waarbij niet alleen naar kwaliteit gekeken wordt.

Een ander nieuw probleem is dat van *Dolende Mina*. De actie- groep Dolle Mina, die in het begin van de tweede feministische golf

een belangrijke rol speelde, was een van de groepen die ervoor heeft gezorgd dat vrouwen zich massaal op de scholings- en arbeidsmarkt zijn gaan storten. Vrouwen hebben momenteel hun zogenaamde opleidingsachterstand ten opzichte van mannen min of meer ingehaald. Vrouwen doen even hard als mannen hun best om een plaats op de arbeidsmarkt te bemachtigen. Maar inmiddels is de arbeidsmarkt ook veranderd. In de tijd van Dolle Mina stond de arbeidsmarkt met open armen op vrouwen te wachten. Maar momenteel zijn die armen in de meeste sectoren stevig gesloten. Er is veel te weinig werk en het werk dat er is, is vaak onzeker, tijdelijk werk. Dolle Mina is Dolende Mina geworden: zij gaat op en af, van de ene tijdelijke baan in de andere projectbaan, oproepbaan of uitzendbaan. Terwijl de mensen, vooral mannen, die haar voor zijn gegaan en die nu in de vijftig zijn, er met hun verworven rechten warm bij zitten. Sommigen hoeven vanaf hun 55ste niet meer te werken en zijn tot hun pensioen toch van salaris verzekerd.

Een laatste Byte: de stijgende criminaliteit, het daarmee gepaard gaande geweld en het gevoel van onveiligheid. Een probleem van of voor vrouwen? Dat niet zozeer, maar wel een maatschappelijk probleem. Een probleem dat voor het allergrootste deel door mannen veroorzaakt wordt. Het zijn bijna alleen mannen die banken overvallen, inbraken plegen en bushokjes en telefooncellen vernielen. Er wordt wel gezegd dat vrouwen een achterstandspositie hadden, met name op de arbeidsmarkt en in het onderwijs. Met het oog op de veiligheid en de criminaliteit ligt het anders. Daar kun je – net als bij zorg – eerder spreken van een achterstand van mannen. Een achterstand in beschaving, in goed gedrag, in burgerschap. Veiligheid is in politiek en beleid een belangrijk onderwerp, maar er wordt zelden over nagedacht dat het speciaal jongens en mannen zijn die de maatschappij met deze problemen opzadelen. Daar wordt dus ook zelden beleid op gemaakt. (Een uitzondering is het postbus 51-spotje 'Vandalisme is zóó kinderschuldig'.) Wat is er met jongens en mannen aan de hand dat ze zich, veel meer dan meisjes en vrouwen, zo gedragen? Het draagt blijkbaar bij aan hun gevoel een echte man te zijn. Waarom? In een goed veiligheidsbeleid zouden deze vragen centraal moeten staan, opdat mannen hun 'beschavingsachterstand' inhalen.

Klagen en aanklagen

Er is dus nog genoeg reden voor feminisme. Feminisme gaat over verandering, over het aanwijzen en proberen te veranderen van misstanden, van onrechtvaardigheid... Het gaat om veranderingen in doen en in denken, het gaat om verandering van de cultuur. Dat is altijd zo geweest en het zal nog wel een tijd zo blijven. Maar de laatste tijd heet dat ineens: klagen. Daarmee krijgen feministen de schuld van datgene wat ze aan de kaak stellen, namelijk dat sommige dingen almaar niet of nauwelijks veranderen. Doordat de wereld niet snel verandert, wordt feministen verweten dat *zij* niet veranderen. Zij krijgen nu de schuld van de traagheid van de wereld.

Het feministisch gelijk is veelal gebaseerd op een statistisch gelijk, dat gebaseerd is op aantallen en gemiddelden. Feministen zeggen dingen als: 'vrouwen verdienen gemiddeld driekwart van wat mannen verdienen' en: 'een derde van de vrouwen heeft ervaring met seksueel geweld.' Feministen hebben nooit gezegd: alle vrouwen verdienen minder dan alle mannen, of: alle vrouwen hebben ervaring met seksueel geweld. Veel vrouwen, dat wel, maar zeker niet allemaal. En dus zijn er altijd vrouwen geweest voor wie zoiets niet gold. Geen feminist die daar verbaasd over is.

Met een statistisch gelijk kun je altijd twee kanten op. Je kunt wijzen op de regel of op de uitzondering. Vroeger haalde de regel het nieuws, nu is de uitzondering voor de media interessant. Wijzen op de regel heet nu: klagen... Wijzen op de uitzondering heet nu: krachtig en uitdagend zijn. Er is altijd wel een vrolijke zorgeloze meid te vinden die persoonlijk nergens last van heeft terwijl ze toch ook een vrouw is. Zoals Lydia Rood, die vindt dat seksuele intimidatie niet zoveel voorkomt, of Sarah Verroen, die alleen leuke macho's kent, die het haar in bed toch volkomen naar de zin maken. Of Malou van Hintum, die alleen mannen kent die zonder mokken de helft van het huishouden en kinderverzorging op zich nemen. Die uitzonderingen waren er altijd al en dat is ook geen wonder, want het statistisch gelijk kent altijd uitzonderingen. Gelukkig. Alleen maakt dat het statistisch gelijk niet minder geldig en de regel niet minder hardnekkig.

'Ik ben niet feministisch maar wel geëmancipeerd' roepen zulke zorgeloze types, die we de nieuwe geëmancipeerden noemen, graag.

Het feminisme hoeft niet meer, zeggen ze daarmee. Het is nu wel klaar, we hebben het nu wel gehad. Maar wij zien feminisme anders. Wij zijn wel feministisch maar niet geëmancipeerd. Feminisme is een kwestie van denken en van doen, niet van zijn. Feminisme is proberen. Je kunt in de wereld van nu emancipatie nastreven, maar niet geëmancipeerd zijn. Feminisme betekent: tegen de stroom in zwemmen. Als je niets doet, drijf je razendsnel terug in traditionele patronen. Feminisme is vergelijkbaar met het huishouden: je moet de boel bijhouden, het is nooit helemaal af. Terwijl je iets verbetert, komen andere problemen in zicht. Als je de steen oplicht, verschijnen de torren.

De Nieuwe Geëmancipeerden

Naast de opvatting dat emanciperen mooi is maar passé (het is volgens deze redenering een kwestie van *tijd*) en het idee dat je nu eenmaal niet de kool en de geit kan sparen (vrouwen moeten *kiezen*), bestaat de verzuchting dat de klaagsters niet erg flink zijn. Als we dames als Verroen, Van Hintum en Rood moeten geloven, dan is elke vrouw die niet wint en zich niet sterk voelt een ouwe zeur. Hier worden kwetsbaarheid en slapte door elkaar gehaald (flinkheid). Een ander argument waarom het feminisme z'n tijd heeft gehad, is een idee dat zich beroept op de natuur, op de biologische verschillen tussen mannen en vrouwen. (Het is nu eenmaal zo.) Het gaat dan om het accepteren dat mannen en vrouwen tot op zekere hoogte verschillen. Dit argument is nog ouder dan het feminisme, maar sinds kort wordt het in een modern wetenschappelijk jasje gestoken: mannen en vrouwen verschillen lichamelijk zoveel dat het logisch is dat dit doorwerkt in hun aanleg, talenten en gedragingen. Deze opvatting houdt allerlei beperkingen voor vrouwen in. De vier argumenten waar de nieuwe geëmancipeerden zich van bedienen: *keuze, tijd, flinkheid* en *het is nu eenmaal zo*, zullen in de hierna volgende hoofdstukken weerlegd worden. We brengen de retoriek van dit anti-feminisme in kaart en zetten onze opvattingen ertegenover.

Onbegrip, onkunde en onhandigheid

Het feminisme is trouwens wel veranderd. Vroeger waren er nogal wat keiharde tegenstanders. Er waren veel mensen, vooral mannen, die gewoon wilden dat de wereld bleef zoals hij was. Dat vroeg om harde (re)acties. Tegenwoordig vinden veel mensen dat de doelen van het feminisme belangrijk zijn. Maar zij vinden het niet meer zo nodig om je er druk over te maken. Het is ongeveer geregeld en de tijd zal de rest wel doen, menen ze. De emancipatie was goed en belangrijk maar hij is voltooid. 'Er zijn nu nog weinig vrouwen in onze organisatie,' zeggen ze, 'maar over een paar jaar zal dat anders zijn.' Of ze willen wel zorgen dat er meer vrouwen in de organisatie komen, maar ze kunnen ze niet vinden. 'Laatst vonden we er een,' vertellen ze, 'en die haakte weer af.' Wat is er met die vrouwen, vragen ze zich af; willen ze wel echt? Kiezen vrouwen wel echt voor een loopbaan? Of willen ze het zelf weer zo nodig combineren met kinderen, zodat ze part-time carrière willen maken. Ja hoor eens, dat gaat natuurlijk niet, je kunt niet alles willen.

 Dit is geen regelrechte tegenstand, meer onbegrip, onkunde en onhandigheid. Er is wel goede wil, en dus een basis voor samenwerking. Het heeft voor het feminisme van nu meer zin om te proberen met anderen samen te werken.

Een veelzijdig leven

Wat willen wij eigenlijk? De Harde Kern wil dat het voor iedereen mogelijk wordt een veelzijdig leven te leiden, zowel in praktisch als psychisch opzicht. In praktisch opzicht gaat het bijvoorbeeld om zowel betaald werken als zorgen, zowel met een eventuele partner dingen doen als je eigen activiteiten hebben en vriendinnen en vrienden zien, zowel werken als van vrije tijd genieten, zowel met eventuele kinderen tijd doorbrengen als zonder hen, zowel binnen- als buitenshuis taken hebben, zowel kijken als bekeken worden, zowel beminnen als bemind worden, troosten en getroost worden, beschermen en beschermd worden...

 Psychisch gaat het bijvoorbeeld om zowel goed kunnen luisteren als je stem durven verheffen, zowel gevoelens kunnen tonen als na

kunnen denken, zowel zorgzaam kunnen zijn als zakelijk, zowel uitbundig als beheerst, dapper en doodsbang, stoer en kwetsbaar...

De meeste vrouwen en mannen leven veel eenzijdiger dan ze zelf zouden willen. De maatschappij duwt ze in één richting: daar drijf je heen als je niet continu tegen de stroom in probeert te zwemmen. Feminisme als manier van leven betekent dat je daarop alert bent en probeert je veelzijdigheid te bewaren en vooral te ontwikkelen.

Wat staat het veelzijdige leven in de weg? En wat moet er gebeuren om het mogelijk te maken? Daarover gaat dit boekje. Over blijven zwemmen. Over wel feministisch zijn, maar niet geëmancipeerd.

Hoe gelijk zijn de Nederlandse vrouwen?

Uit het jaarrapport van het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (United Nations Development Program) blijkt dat nog nergens op de wereld vrouwen gelijk zijn aan mannen. Sterker nog, volgens Nadia Hijab van het UNDP is er in dat opzicht de laatste twintig jaar nauwelijks vooruitgang geboekt. Dat betekent echter niet dat vrouwen op alle plaatsen even ongelijk zijn. Het UNDP heeft om verschil in gelijkheid tussen landen te kunnen meten twee ranglijsten opgesteld. In de eerste lijst wordt de algemeen menselijke ontwikkeling weergegeven. Deze gaat uit van levensverwachting (gezondheidszorg), onderwijs en besteedbaar inkomen (koopkracht). In de tweede lijst wordt bovendien rekening gehouden met gelijke kansen van vrouwen en mannen. Opvallend is dat landen die soms hoog staan op lijst 1 (Nederland bijvoorbeeld op nr. 4) laag staan op lijst 2 (Nederland op nr. 20). Deze betrekkelijk lage positie op de *gender*-schaal wordt grotendeels veroorzaakt doordat slechts een vierde deel van alle inkomens aan vrouwen toevalt. De twintigste plaats is zelfs geflatteerd als rekening wordt gehouden met de opstuwende werking van Nederlands zevende plaats op de lijst van vrouwelijke volksvertegenwoordigers. Terwijl de Scandinavische landen de hoogste vier posities innemen op de *Gender Development Index* zijn Nederlandse vrouwen nog minder gelijk dan de vrouwen uit Barbados, Tsjechië, Slowakije en België.

Algemene menselijke ontwikkeling

De eerste tien landen

Plaats op HDI-lijst	HDI-score
1 Canada	0,950
2 VS	0,937
3 Japan	0,937
4 Nederland	0,936
5 Finland	0,934
6 IJsland	0,933
7 Noorwegen	0,932
8 Frankrijk	0,930
9 Spanje	0,930
10 Zweden	0,929

De algemene menselijke ontwikkeling in een bepaald land wordt in het UNDP-rapport gemeten aan de hand van de Human Development Index (HDI), die is samengesteld uit de componenten levensverwachting, onderwijs en koopkracht. De index loopt van 0 tot 1, de maximale ontwikkeling.

De laatste tien landen

Plaats op HDI-lijst	HDI-score
165 Burundi	0,286
166 Somalië	0,246
167 Mozambique	0,246
168 Guinee	0,237
169 Burkina Faso	0,228
170 Afghanistan	0,228
171 Ethiopië	0,227
172 Mali	0,222
173 Sierra Leone	0,221
174 Niger	0,207

Algemene ontwikkeling plus verschil in kansen van man en vrouw

De eerste tien landen

Plaats op GDI-lijst	GDI-score
1 Zweden	0,919
2 Finland	0,918
3 Noorwegen	0,911
4 Denemarken	0,904
5 VS	0,901
6 Australië	0,901
7 Frankrijk	0,898
8 Japan	0,896
9 Canada	0,891
10 Oostenrijk	0,882

Bij het vaststellen van de Gender-related Development Index (GDI), worden behalve de factoren levensverwachting, onderwijs en koopkracht, ook de gelijkheid van kansen voor mannen en vrouwen betrokken. Nederland staat in die lijst op de 20ste plaats.

De laatste tien landen

Plaats op GDI-lijst	GDI-score
121 Burundi	0,274
122 Tsjaad	0,260
123 Mozambique	0,229
124 Ethiopië	0,217
125 Guinee	0,214
126 Burkina Faso	0,214
127 Niger	0,196
128 Mali	0,195
129 Sierra Leone	0,195
130 Afghanistan	0,169

DOLENDE MINA

In het najaar van 1936 ontving juffrouw Holthuis van de openbare lagere school in Noordhorn in de gemeente Noordbroek een brief van de gemeenteraad. Met ingang van 1 januari 1937 hoefde zij niet meer op school te verschijnen. Niet omdat zij geen goede onderwijzeres was, maar omdat de juffrouw ook mevrouw was. Vanaf 1937 was het bij de wet verboden dat gehuwde onderwijzeressen hun vak uitoefenden: de minister vond dat 'naar natuurlijk bestel de man kostwinner dient te zijn'. Deze wet bleef van kracht tot 1958.

Het is inmiddels bijna zestig jaar later. Op een regenachtige avond in maart zitten dochters van de leerlingen van juffrouw Holthuis samen in het café.

Soraya: Dat kon toen nog: vrouwen ontslaan, domweg omdat ze trouwden. Wat zijn de tijden veranderd.

Kim: Niet dat vrouwen het tegenwoordig nou zo fantastisch doen op de arbeidsmarkt. Ze dringen nauwelijks door tot hogere functies of tot 'mannenberoepen'. Maar ze geven iedereen de schuld behalve zichzelf.

Lisa: Inderdaad. Bij onze gemeente kwam een vacature voor een schooldirecteur en ze wilden een vrouw aannemen. Nou, ze hebben zich rot gezocht, nog een extra advertentie gezet, maar uiteindelijk konden ze gewoon geen vrouw vinden die goed genoeg was en die het wilde. Een paar waren heel geschikt, maar die lieten het op het laatst afweten. Eentje wilde ineens vier dagen werken. Nou ja. En dan zegt het vrouwenoverleg: vrouwen worden gediscrimineerd.

Soraya: Het is gewoon een kwestie van tijd. Nu zijn er nog niet genoeg gekwalificeerde vrouwen, ook niet in het onderwijs. Logisch, vroeger konden vrouwen alleen aan de laagste klassen les geven terwijl alleen leerkrachten van de hoogste klassen hoofd konden wor-

den. Zo'n geschiedenis werkt nog door. Maar over een paar jaar zal de situatie heel anders zijn. Tegenwoordig hebben meisjes evenveel opleiding als jongens. Binnenkort hebben ze die achterstand op de arbeidsmarkt dus wel ingelopen. Dat moet je niet forceren met positieve actie en zo. De tijd trekt de zaak vanzelf recht.

Lisa: Dat weet ik nog zo net niet. Ik zie bij ons in de gemeente vaak vrouwen die prima gekwalificeerd zijn. Maar ze maken geen heldere keuzen. Ze denken gewoon dat je alles tegelijk kan. Dus wel een leidinggevende functie, maar ook altijd om vijf uur naar huis. Of liever nog om drie uur. En graag maar drie dagen! Zouden ze nou echt niet snappen dat je dan geen leiding kunt geven aan een team van dertig mensen. In drie dagen kun je misschien wel aan de kassa of op kantoor werken, maar je mag niet verwachten dat ze je dan afdelingschef maken. Vrouwen maken bepaalde keuzen, waardoor een carrière er niet in zit, maar dat willen ze niet onder ogen zien. Sommigen kiezen er trouwens bewust voor om thuis te blijven. Ze willen graag met de thee klaar zitten als hun kinderen uit school komen. Ze willen dat niet uitbesteden aan een of andere anonieme naschoolse opvang. De kinderen worden zo snel groot, dat willen ze gewoon niet missen. En waarom zouden ze ook? Veel vrouwen lopen liever met een kind door de supermarkt dan dat ze met een lasbril op in de herrie zitten. En geef ze eens ongelijk!

Soraya: Maar je moet wel bedenken: ook het veranderen van houding kost tijd. Bijna alle volwassen vrouwen van nu zijn nog opgevoed met het idee dat ze eerst en vooral moeder zouden worden. Ze zijn zich pas de laatste jaren echt serieus met opleiding en werk bezig gaan houden. Dus ik kan me best voorstellen dat ze soms aarzelen en nog moeten uitvinden hoe ze werk en privé-leven het beste kunnen combineren. Maar meisjes van nu zullen dat soort problemen niet meer hebben.

Lisa: Daar geloof ik niks van. Ik zie het bij jonge vrouwen net zo goed. Je moet in het leven nu eenmaal keuzen maken. Mannen moeten dat ook. Maar nee, ze blijven zeuren. Over 'dubbele belasting'. Over hun man die niet weet waar de afwaskwast ligt of wat het verschil is tussen een thee- en een handdoek. Dus ze zouden wel willen, maar ja, die vent... Ze kiezen toch zelf voor die kerel? Dan moeten ze daar ook de consequenties van aanvaarden.

Kim: Nee, dat vind ik te makkelijk. Vrouwen moeten zich juist minder bij dingen neerleggen en beter leren onderhandelen en doorzetten. Niet opperen, vragen-en klagen, maar echt eisen stellen, op hun strepen gaan staan! Pas als dat niet helpt en ze dan toch bij zo'n kerel blijven, dan pas ben ik het met je eens: dan is het ook hun eigen verantwoordelijkheid! Maar ze moeten zich allereerst beter te weer stellen. Vrouwen die klagen over een man die niet meewerkt, stellen gewoon te weinig eisen.

Soraya: Dat verandert trouwens wel snel. Jonge meisjes van nu laten echt niet meer met zich sullen. Die stevenen gewoon recht op hun doel af.

Kim: Dat weet ik nog zo net niet. Ik zie dat slappe bij vrouwen van alle leeftijden. Bij ons in het corps zijn ook wel vrouwen die in aanmerking komen voor een hogere functie en hem toch niet krijgen.

Lisa: Ja, dat komt doordat ze niet kiezen..

Kim: Nee, daar gaat het niet om. Het is niet omdat ze schipperen tussen werk en thuis, de meeste hebben niet eens kinderen. Ze geloven zelf dat ze voor hun werk kiezen. Maar ze gaan er gewoon niet voor. Ze profileren zich niet, ze eisen geen functioneringsgesprekken. En als ze niet de hele tijd een aai over hun bol krijgen worden ze onzeker. Ze wachten dus tot ze gevraagd worden, net als vroeger bij dansles. Maar je moet je nek uitsteken, zeker als vrouw. Je moet gewoon drie keer zo goed zijn. En je moet je niet laten ontmoedigen door een of andere oude zak die zegt dat het enige recht van de vrouw het aanrecht is.

Lisa: Heb je die dan bij jullie nog?

Kim: Ja, natuurlijk, waar niet, maar daar laat je je toch niet door kisten? Kijk, het is een mannenwereld, dat is zeker bij de politie zo. Dus je moet tegen een stootje kunnen. Veel meisjes die bij de politie gaan, knappen na een paar maanden al af, omdat het bij ons geen theekransje blijkt te zijn. Heeft een kerel ze een keer in hun kont geknepen of een keertje obsceen aangekeken en een grapje maakt, dan melden ze zich gelijk ziek. Kijk, als je daar al niet tegen kan, hoe kun je dan je vak doen? Kun je dan wel in een caféruzie een dronken gek zijn vuurwapen afpakken? Of een bende overvallers klemrijden en overmeesteren? Dan moet je toch gewoon thuisblijven en zakdoekjes borduren!

Soraya: Er was toch laatst zo'n onderzoek gedaan naar, hoe heet dat ook weer, ongewenste omgang of zo, bij de politie?

Kim: Ja, seksuele intimidatie heet dat. Het woord alleen al. Je laten intimideren, dat doe je zelf. Kijk, als je nou verkracht wordt, dat vind ik nog wat anders. Maar ze beginnen al te gillen als een vent vraagt of ze getrouwd zijn.

Soraya: Maar dat onderzoek, dat was toch wel schokkend. Veel vrouwen hadden daar last van, bleek, ook al op de opleidingsschool. En een man, een commandant of zo, zei in een interview dat het inderdaad veel voorkwam, dat dat deel uitmaakte van de politiecultuur.

Kim: Dat zul je mij echt niet horen ontkennen. Maar als je daar niet tegen kan, dan moet je wat anders gaan doen! Niemand verplicht vrouwen toch om bij de politie te gaan? Ze willen het zelf. Dan moeten ze ook de consequenties ervan aanvaarden. Je moet gewoon leren hoe je ermee om moet gaan. Vooral niet kwaad worden bijvoorbeeld, want dat vinden ze enig, dan houden ze nooit meer op. Je moet wel tegen een geintje kunnen. Je moet natuurlijk niet gaan zeiken over allerlei kleinigheden, zoals pin-ups aan de muur. Wat geeft dat nou, de straten hangen vol met blote meiden en op het werk zou dat niet kunnen?

Soraya: Mannen moeten natuurlijk ook wennen aan vrouwelijke collega's. Vroeger konden ze gewoon de hele tijd vloeken en over vrouwen en seks praten, nu mag dat niet altijd meer. Dat geeft wat startproblemen. De pioniers hebben het altijd het moeilijkst. Maar over een tijdje zal dat over zijn. Het wordt steeds gewoner dat er vrouwen werken en dan worden daardoor de verhoudingen ook gelijk.

Eigen schuld

Nieuwe Geëmancipeerden als Soraya, Kim en Lisa vinden dat vrouwen en mannen in principe gelijk zijn en gelijke rechten hebben. Ze erkennen het bestaan van sekse-ongelijkheid op de arbeidsmarkt, maar ze vinden dat het bestrijden van die ongelijkheid niet langer een zaak van politiek of beleid is. Ze voeren daarvoor drie soorten argumenten aan, die cirkelen rond de begrippen *keuze*, *tijd* en *flinkheid*.

Volgens Soraya is gelijkheid een kwestie van *tijd*. Wetten en regels kun je van de ene dag op de andere veranderen, maar de gevolgen daarvan merk je pas veel later. Vrouwen hebben nog een achterstand, maar daar hoeven beleidsmakers en politici zich niet druk om te maken. In een of twee generaties is de zaak vanzelf recht getrokken. Lisa en Kim zijn het daar niet mee eens; er moet wel wat gedaan worden. Maar niet beleidsmakers, politici of mannen maar vrouwen zijn de aangewezen personen om iets te doen, want de voortgaande ongelijkheid is hun schuld. Over wat vrouwen verkeerd doen, zijn Lisa en Kim het niet eens. Volgens Lisa maken vrouwen verkeerde of onduidelijke *keuzen*. Ze kiezen niet duidelijk voor hun werk, ze willen te veel, of kiezen de verkeerde man. Volgens Kim zijn vrouwen niet *flink* genoeg: ze bijten niet genoeg van zich af en laten zich te snel ontmoedigen.

Alliedrie vinden ze dat feminisme achterhaald is. Wie nu nog niet geëmancipeerd is, heeft het aan zichzelf te danken. De arbeidsmarkt is sekseneutraal en draait om kwaliteit. Maar is dat wel zo? Hieronder maken we een gang door de arbeidsmarkt, van het zoeken van een baan tot en met het ontslag.

Door het oog van de naald

Stel, je zoekt een baan. Je moet dus een eigen bedrijf beginnen of onder de aandacht komen van een werkgever. Een werkgever kiest de beste. Dat heeft met sekse niets te maken, is het idee. Toch blijkt uit onderzoek dat vrouwen in sollicitatiegesprekken in hoge mate op de juiste dosis 'vrouwelijkheid' beoordeeld worden. Selectiecommissies achten vrouwen die heel vrouwelijk of heel mannelijk overkomen, minder geschikt. Het gunstigst kom je als vrouw uit de bus wanneer je je 'vrouwelijk' gedraagt maar ook een paar dingen doet die doorgaans als 'mannelijk' betiteld worden. In sollicitatiegesprekken voor 'mannenberoepen' is het succes van vrouwen in hoge mate afhankelijk van het soort kleding, de mate van 'aan-trekkelijkheid' en het dragen van lippenstift. Mannen worden echter niet zozeer als man maar als 'mens' beoordeeld. Dat ze een sekse hebben, wordt bij hen veel gemakkelijker vergeten.

Om een (andere) baan te krijgen moet je een netwerk van vrien-

den en kennissen opbouwen, zo raadt ook het arbeidsbureau je tegenwoordig aan. Ook dat lijkt een sekseneutraal advies. Maar netwerken blijkt voor mannen effectiever dan voor vrouwen. Vrouwen beschikken evenzeer over een netwerk, maar het levert hen minder op.

Soms blijkt ook dat testen die mensen in het kader van een selectieprocedure moeten ondergaan, niet sekseneutraal zijn. Zo is in de jaren tachtig de psychologische test bij de politie herzien. Vrouwen bleken in de oude testen als veel nerveuzer uit de bus te komen, doordat ze tijdens de test veel eerlijker waren over hun angsten.

Nieuwe Geëmancipeerden zijn tegen voorkeursbeleid, waarbij de werkgever bij 'gelijke' of 'voldoende' geschiktheid de voorkeur geeft aan vrouwen of een mensen uit etnische minderheidsgroepen. Dat is oneerlijk en slecht voor de kwaliteit, zeggen ze, want daardoor wordt niet gewoon 'de beste' gekozen. Hierboven zagen we echter dat 'de beste' vaak al bij voorbaat een sekse heeft, en wel een mannelijke sekse.

Bovendien suggereren de Nieuwe Geëmancipeerden hiermee dat voorkeursbeleid iets nieuws en bijzonders is. Voorkeursbeleid is echter heel gewoon, niet alleen nu maar ook vroeger al. De wet waar juffrouw Holthuis onder viel, is daar een voorbeeld van. De geschiedenis wemelt van voorkeursbeleid, maar dan voor kostwinners: in 1904 werd vrouwen verboden burgemeester te worden, in 1925 werden onderwijzeressen in het nijverheidsonderwijs bij huwelijk ontslagen en in 1934 viel dit lot vrouwelijke ambtenaressen ten deel. Banen waarbij je op zondag moest werken waren vanaf 1919 voor vrouwen niet meer toegankelijk. Een voorkeur voor kostwinners is tegenwoordig in strijd met de Wet Gelijke Behandeling, maar daar blijkt nog niet iedereen van op de hoogte. 60 procent van de managers van een multinational en 33 procent van de managers van een ministerie dachten dat ze de voorkeur mochten geven aan een kostwinner.

Tegenwoordig is voorkeursbeleid voor interne kandidaten of mensen met wachtgeld gangbaarder. In het onderwijs bestaat sinds een paar jaar een (tijdelijke) wet die scholen verplicht om eerst te werven onder mensen met een wachtgelduitkering uit het onderwijs.

Deze vormen van voorkeursbeleid zijn veel radicaler dan het voorkeursbeleid voor vrouwen (en etnische minderheden). Vertaald naar vrouwen zouden ze inhouden dat er uitsluitend onder vrouwen geworven wordt en dat er pas naar mannelijke kandidaten gekeken mag worden indien er geen vrouwen zijn die de functie zouden kunnen vervullen. Een dergelijk radicaal voorkeursbeleid voor vrouwen is bijzonder omstreden: alle kwaliteit zou dan verloren gaan. Des te opmerkelijker is het dat het radicale voorkeursbeleid voor mensen met wachtgeld of interne sollicitanten helemaal niet omstreden is. Mensen met wachtgeld en interne sollicitanten zijn toch niet per definitie beter dan andere kandidaten?

Ook direct voorkeursbeleid voor mannen komt trouwens voor zonder dat er ophef over gemaakt wordt. Zo zullen veel mensen zich de commotie herinneren rond de benoeming van de directeur van het Barlaeusgymnasium in Amsterdam. Talloze mensen protesteerden tegen het verlies van kwaliteit dat op deze manier zou plaatsvinden. In dezelfde periode vond in alle stilte twee keer het omgekeerde plaats. In de provincie Groningen werd, ondanks voorkeursbeleid voor vrouwen, twee keer de keuze voor een vrouw door de gemeente ongedaan gemaakt, omdat passeren van de mannelijke tegenkandidaat 'teveel problemen zou geven'¹.

Overigens is er weliswaar veel discussie over voorkeursbeleid, maar het komt slechts weinig voor. Op het hoogtepunt van de subsidie voor positieve actie (met voorkeursbeleid als mogelijk onderdeel) had slechts 4 procent van de bedrijven en 10 procent van de gemeenten een dergelijk beleid. Regelmatig wordt er ondanks voorkeursbeleid toch de voorkeur aan een man gegeven. Hoe komt dat? Uit onderzoek blijkt dat voorkeursbeleid goed kan werken, mits het is ingebed in een breed plan van positieve actie dat door de leiding gesteund wordt. Zonder die inbedding zijn er andere normen en mechanismen die sterker zijn dan het voornemen een vrouw aan te nemen. Dit geldt ook voor de vrouwen zelf. Zij voelen zich dan niet gesteund door de organisatie (en dat gevoel klopt ook vaak) waardoor ze zich terugtrekken. Bovendien wordt meestal te vaag geformuleerd wat 'gelijke geschiktheid' betekent; daardoor vertaalt men het vaak onbewust naar 'dezelfde geschiktheid': hetzelfde zijn als de man die men voor ogen heeft. Bij een scholenfusie ging voor de functie van directeur bij gelijke geschiktheid de voorkeur uit naar

een vrouw. Vrouwen waren echter meestal hoofd van de kleuterschool geweest, en mannen hoofd van de lagere school. Dat laatste werd hoger gewaardeerd en dus kwamen vrouwen stevast als 'minder geschikt' uit de bus.

Er zijn ook vormen van werving en selectie die indirect en waarschijnlijk onbedoeld niet sekseneutraal zijn. Bij de werving van de burgemeesters is soms een van de eisen het hebben van een partner. Vrouwen in hogere functies zijn echter veel vaker alleenstaand dan mannen. In diverse hogere functies is het een vereiste om regelmatig een periode in het buitenland door te brengen. De wensen en werkzaamheden van de partner wegen in de regel niet mee bij (over)plaatsing. Dat gaat niet. Toch houdt de werkgever wel rekening met schoolgaande kinderen. Het bereiken van de middelbare schoolleeftijd is een reden voor overplaatsing. Het kan dus wel?

Geld voor je waar

Maar stel, ondanks deze hobbel heb je het in de selectieprocedure toch al een eind geschopt. De werkgever wil je in principe in dienst nemen. Nu wordt het tijd om over het salaris te beginnen. Op dat punt valt voor vrouwen nog wel wat te halen. In 1975 is de Wet Gelijk Loon ingegaan, waardoor vrouwen niet langer minder mogen verdienen dan mannen wanneer ze hetzelfde werk doen. Toch is sindsdien het salarisverschil tussen de seksen toegenomen. In 1974 verdienden vrouwen 79,5 procent van wat mannen per uur verdienden en in 1994 nog maar 73,8 procent.

Hoe komt het verschil zo groot? Het komt niet doordat vrouwen vaker in deeltijd werken: als we dat verschil meerekenen, wordt het verschil in inkomen nog veel groter. (Deeltijdwerkers hebben gemiddeld veel minder loopbaanmogelijkheden.) Het loonverschil tussen de seksen komt ook niet door een verschil in hoogte van de opleiding, want mannen en vrouwen die werken, zijn gemiddeld ongeveer even hoog opgeleid. Bovendien is er voor 'vrouwenfuncties' gemiddeld meer opleiding vereist dan voor 'mannenfuncties'. Het zou dus logischer zijn als de salarissen in vrouwenfuncties hoger zouden zijn dan in mannenfuncties. Het omge-

keerde is het geval: mannenfuncties betalen beter en dat is ook één van de oorzaken van het salarisverschil tussen de seksen. Een andere oorzaak is dat vrouwen vaker in lagere functies werken. Ook wordt de Wet Gelijk Loon nog regelmatig overschreden: in 1985 bleek 29 procent van de bedrijven bij ten minste één werknemer de wet te overtreden.²

Maar belangrijker nog zijn de functiewaarderingsystemen op grond waarvan aan een functie een bepaald salaris wordt toegekend. Gronden om een hoger salaris te krijgen zijn bijvoorbeeld: fysieke en mentale inspanning, zelfstandigheid en contacten. Allemaal termen die met sekse op het eerste gezicht niets te maken hebben. Maar helaas. Veel vrouwenfuncties, zoals bijvoorbeeld bejaarden- en gehandicaptenzorg, verpleging, thuiszorg, vereisen veel fysieke en mentale inspanning. Je moet niet alleen vaak heel wat kilo's aan mensen tillen, maar je wordt ook geconfronteerd met zware kwesties als aftakeling, sterfgevallen, familiedrama's en eenzaamheid. De fysieke inspanning is sinds kort in het functiewaarderingsstelsel opgenomen, maar de mentale inspanning niet, en die wordt dus ook niet in salaris uitgedrukt.

Dat geldt ook voor de factor zelfstandigheid. Een huishulp of gezinsverzorgster werkt de hele dag alleen en moet zelfstandig haar tijd indelen en beslissingen nemen. Maar zelfstandigheid scoort alleen als er vrij veel opleiding aan vooraf gaat. Daardoor scoren allerlei vrouwenfuncties niet op 'zelfstandigheid'. Ook 'contacten' scoren in vrouwenfuncties veel minder hoog dan in mannenfuncties. Dat komt doordat in veel functiewaarderingsstelsels contacten met collega's hoog scoren, maar contacten met patiënten laag. Dit geldt ook voor de 'weerstand die bij zelfstandigheid moet worden overwonnen', het stimuleren van anderen, volharding, doorzettingsvermogen: dit alles scoort veel hoger als het op personeel in plaats van op patiënten betrekking heeft. Ook complexiteit wordt in vrouwenfuncties over het algemeen niet erkend en dus ook niet gewaardeerd. Terwijl een verpleegster bijvoorbeeld tegelijkertijd mensen emotioneel moet begeleiden en medische handelingen moet verrichten. Een receptioniste moet tegelijkertijd de telefoon beantwoorden, de ingang in de gaten houden en klanten en leveranciers te woord staan. Deze complexiteit komt niet in de functiewaardering en het salaris tot uiting.

Dit zijn slechts enkele voorbeelden van zaken die in vrouwenfuncties te weinig of niet gewaardeerd worden, en in mannenfuncties meestal wel. Meer in het algemeen blijkt zorgen niet als een vaardigheid maar als een natuurlijke eigenschap van vrouwen gezien te worden: niet iets wat vrouwen kunnen (doordat ze het geleerd hebben), maar iets wat vrouwen zijn. Het gevolg van dit alles is dat vrouwenfuncties op HBO-niveau niet of nauwelijks hoger scoren dan mannenfuncties op LBO-niveau met veel ervaring.

In veel vrouwenfuncties worden aan vrouwen informeel taken toebedacht die formeel niet erkend zijn. Voormalig kantinebeheerster Dora Verbakel bij de politie in Helmond: 'Ze wilden lief en leed met mij delen. Vaak bood ik ze dan ook een luisterend oor. (...) Eveneens was ik een steun voor de eerste vrouwelijke politieagent die in Helmond terecht kwam. Zij had het echt zwaar in die mannenwereld.' Wanneer de ongelijkheid in functiewaardering zou worden weggenomen, zouden de telefoniste/receptioniste en de administratief medewerkster 3,7 procent in salaris stijgen, de verkoopster 7,1 procent en de directiesecretaresse 21,9 procent.

Vrouwen kunnen ook individueel iets doen aan het salarisverschil. In het onderwijs bijvoorbeeld komen vrouwen gemiddeld met meer ervaringsjaren binnen, maar worden toch meteen lager ingeschaald en stijgen bovendien minder snel in salaris.³ Het is dus ook zaak om bij aanstelling goed over je salaris te onderhandelen en in de jaren daarna eisen te blijven stellen. Tegen de stroom in zwemmen loont!

Dolende Mina

Op je contract staat niet alleen hoeveel je gaat verdienen, maar ook hoeveel uren je gaat werken en voor welke periode. Als vrouw is de kans groot dat je een deeltijdbaan hebt. En de kans is ook groot dat je dat wilde: veel mensen, zowel mannen als vrouwen, willen een deeltijdbaan, vooral wanneer ze kleine kinderen hebben. Nederland telt het grootste percentage deeltijdwerkers. Mannen werken gemiddeld meer uren in betaald werk dan vrouwen. In de leeftijdsgroep van 25-44 jaar werkt 37 procent van de werkende vrouwen in deeltijd, tegenover 92 procent van de werkende man-

nen. (Mensen met een baan van minder van 12 uur – meer dan twee keer zo vaak vrouwen als mannen – zijn hierbij niet meegeteld).

Korter werken wordt al veel langer door de vrouwenbeweging en de vakbeweging bepleit. De vakbeweging ziet het vooral als bijdrage aan de werkloosheidsbestrijding, terwijl de vrouwenbeweging in korter werken mogelijkheden ziet om de combinatie van onbetaalde zorg en betaald werk voor meer mensen mogelijk te maken (zie hoofdstuk over zorg). Tegenwoordig zijn weer veel meer mensen voorstander van herverdeling van betaalde arbeid. De vraag is echter hoe dat moet worden gerealiseerd: via een kortere normwerkweek voor iedereen en/of via het recht op deeltijdwerk. Deeltijdwerk heeft nu (nog?) een aantal nadelen. Deeltijdwerkers verdienen (uiteeraard) minder, maar bouwen ook minder pensioen op en hebben minder loopbaanmogelijkheden.

Er is de laatste jaren veel te doen om *flexibilisering*. Flexibilisering is een nogal verwarrend woord, omdat er, zeker vanuit het perspectief van werknemers, heel verschillende zaken onder vallen. Flexibilisering van arbeidstijden kan bijvoorbeeld inhouden dat je de ene week 42 uur werkt en de volgende drie weken maar 5 uur. Of dat je in de winter 45 uur per week werkt en in de zomer maar 28. Het maximale aantal uren dat je met een flexibel arbeidspatroon mag werken is 54. Volgens de Vrouwenalliantie treffen de negatieve gevolgen van de flexibilisering in negen van de tien gevallen vrouwen.

Vrouwen hebben vaker dan mannen een tijdelijk en/of flexibel arbeidscontract. Dat is een van de oorzaken van het feit dat 30 procent van de werkende vrouwen niet voldoende verdient om zelfstandig van rond te komen. Dit geldt voor slechts 3 procent van de werkende mannen. Deze vorm van flexibilisering is daarom een typische Byte: een nieuwe feministische kwestie als gevolg van recente maatschappelijke ontwikkelingen. Grote variatie in arbeidstijden laat zich niet combineren met het opvoeden van kinderen. En hoe kun je voldoende verdienen en je vaste lasten betalen als je inkomen buiten je eigen invloed om zo variabel is?

Toch moeten werknemers volgens de huidige regering aan deze vorm van flexibilisering meewerken. Wel moeten werkgevers 'zich gevoelig tonen' voor problemen van werknemers met zorgtaken als

gevolg van veranderde werktijden in het bedrijf. Maar wat is 'gevoelig tonen'? Het betekent in elk geval niet dat werknemers er gens recht op hebben. Werken op andere tijden dan de kantoor-uren kan voor mensen met zorgtaken prettig zijn, mits ze inspraak hebben en het recht om bepaalde werktijden te weigeren.

Een heel ander onderwerp is flexibilisering van aanstellingsduur. Ook een echte Byte. In veel grote bedrijven bestaat tegenwoordig al 40 tot 50 procent van het personeel uit tijdelijke arbeidskrachten. Er wordt veel gesproken over een tweedeling in de maatschappij, maar er is eerder sprake van een driedeling: mensen met vaste banen, langdurig werklozen en mensen op de 'kruimelmarkt' die afwisselend werken en werkloos zijn. Vrouwen horen vaker tot die laatste twee groepen. In de tijd van Dolle Mina bepleitte de vrouwenbeweging meer opleiding voor meisjes. Met succes: Dolle Mina en haar dochters zijn naar school gegaan en net zo goed opgeleid als hun broers en vrienden. Maar inmiddels is de arbeidsmarkt veranderd: er is veel minder vast werk en dit treft in hoge mate vrouwen. 'Dolle Mina' is zodoende 'Dolende Mina' geworden. Wees daarom ook op je hoede bij de formulering 'gelukkig vallen er geen gedwongen ontslagen'. Het betekent immers: alleen tijdelijke krachten worden ontslagen, vaste krachten niet. Omdat vrouwen vaker een tijdelijke aanstelling hebben, betekent het dus gemiddeld ook: 'gelukkig worden er meer vrouwen dan mannen ontslagen.'

Op de kruimelmarkt vind je ook meer allochtonen dan autochtonen, meer jongeren en ouderen dan dertigers, meer zieken dan gezonden, meer lager- dan hoger opgeleiden. Kortom: de vaste banenmarkt is in toenemende mate een markt van en voor Norman: de norm-man, die wit, goed opgeleid, gezond en in de kracht van zijn leven is. Wel zijn er natuurlijk verschillen tussen 'Dolende Mina' en bijvoorbeeld 'Dolende Mohammed'. De laatste zal waarschijnlijk minder problemen hebben met kinderopvang, hij zal er minder last van hebben dat bij bedrijfsopvang zijn kind ieder half jaar naar een andere crèche moet en zal niet zo gauw zijn baan dan maar helemaal opgeven omdat zijn vrouw een betere baan heeft en meer verdient. Hij heeft wel meer last van directe discriminatie als hij een baan zoekt.

Andere vormen van flexibele arbeid zijn thuiswerken en tele-

werken. Thuiswerken in het algemeen bestaat al langer en wordt veel door vrouwen gedaan. De slechte arbeidsvoorwaarden van thuiswerksters zijn een typische Zeurende Kwestie. De betaling is beroerd en vaak ontbreken één schriftelijke overeenkomst, sancties bij het niet nakomen van de overeenkomst door de werkgever en mogelijkheden tot medezeggenschap.

Telewerken is een nieuwe vorm van thuiswerk die sinds het eind van de jaren tachtig in opkomst is. Er zijn momenteel 80 000 telewerkers in Nederland. Volgens het Platform Telewerken Nederland zullen het er 300 000 à 400 000 zijn in het jaar 2000. Nederland loopt met de ontwikkeling van het telewerken aan kop, ook vergeleken met de Verenigde Staten. Telewerken is het makkelijkst te realiseren als het typisch vrouwenwerk betreft zoals dat van data-typistes. De gevolgen voor de gezondheid zijn twijfelachtig. Tegen IBM lopen in Amerika momenteel 362 rechtszaken in verband met chronische pijn in handen, pols, rug en nek als gevolg van werken aan een toetsenbord. Het lijkt erop dat we hier met een Byte van doen hebben.

Volgens de meeste werkgevers is flexibilisering noodzakelijk voor economische groei en daarmee voor banengroei. Volgens de International Labour Organisation schept flexibilisering geen werkgelegenheid. In Engeland is al veel langer sprake van flexibilisering, maar daar is de werkloosheid toch erg hoog.

In het paleis van de keizer of het hol van de leeuw?

Je bent aangenomen en je hebt je contract getekend. Nu krijg je letterlijk en figuurlijk een plaats aangewezen in de organisatie. Letterlijk: een kassa of een balie, een afdeling, een keet, een kamer of een lokaal misschien. Figuurlijk word je ook ergens geplaatst: er werken mensen naast je, boven je, onder je. De kans is groot dat er vrouwen naast je en mannen boven je zitten. De meeste vrouwen zijn werkzaam in maar 8 van de 99 beroepsklassen. Mannen hebben, met steun van vakbonden en regering, in de geschiedenis vaak met succes vrouwen uit beroepen geweerd. Zo werd in 1934 bepaald dat vrouwen die niet in 'specifiek vrouwelijke beroepen' werkten, zoveel mogelijk moesten worden vervangen door mannen.

Ook werden er vaak aparte vrouwenfuncties gecreëerd, met mindere betaling en vooruitzichten.

De scheiding tussen vrouwen- en mannenfuncties is dus niet zozeer het resultaat van de keuzen van vrouwen en mannen, maar vooral van doelbewust beleid. Wat nu als mannenwerk geldt, was trouwens soms vroeger vrouwenwerk en andersom. Zo vinden we administratief medewerker nu typisch vrouwenwerk, maar in het begin van deze eeuw dacht men daar heel anders over. Vrouwen zouden het zedelijk peil verlagen, teveel ziek en humeurig zijn en een gebrek aan inzet hebben. Ook radiologisch laborant is nu een vrouwenberoep, terwijl het een eeuw geleden vooral door mannen uitgeoefend werd.

Dat de status en betaling van vrouwenwerk lager zijn, komt om te beginnen door impliciete seksdiscriminatie in functiewaarderingsystemen. Het heeft waarschijnlijk ook te maken met de manier waarop het werk georganiseerd is. Een secretaresse of een ziekenverzorgster hebben weinig carrièreperspectieven: zij kunnen binnen het werk nauwelijks doorstromen naar een hogere functie. Om carrière te maken moeten ze meestal een voltijdsopleiding volgen en dus hun baan verlaten. Bij mannensectoren als de politie en het leger bestaan meer doorstroommogelijkheden en zijn meer rangen en functies via bijscholing tijdens of naast het werk bereikbaar.

Of je vrouwelijk kunt lopen

Maar stel, je gaat werken in een mannenberoep. Steeds meer vrouwen doen dat. Daarmee zal het onderscheid tussen mannen en vrouwenwerk vanzelf verdwijnen, zeggen Nieuwe Geëmancipeerden als Soraya die in de heilzame werking van de tijd geloven. Ruim honderd jaar geleden mochten vrouwen nog geen geneeskunde studeren; tegenwoordig is al meer dan de helft van de geneeskundestudenten vrouw. Binnenkort zal dat dus voor de artsen ook gelden.

Maar opleiding en werk zijn niet hetzelfde. Onder de geneeskundestudenten is 60 procent vrouw, onder de afgestudeerden 50 procent en onder de werkende artsen maar 25 procent. Bovendien houdt de opleiding van artsen niet op na hun basisopleiding. Met de toetreding van vrouwen ontstaan er mannen- en vrouwenspecialismen binnen de geneeskunde. We hebben hier te maken met *Torren*: ef-

fecten van een onvoltooid emancipatieproces. De best verdienende specialismen met de meeste status en inkomen, zoals bijvoorbeeld de hartchirurgie, zijn nog steeds mannenbolwerken. Het komt ook nog af en toe voor dat een vrouw die zich in deze richting wil specialiseren, moet beloven dat ze niet zwanger zal worden. Ook in bestuursfuncties zijn nauwelijks vrouwen te vinden. Vrouwen tref je vooral aan in takken van de geneeskunde met minder status en inkomen, zoals de jeugdgezondheidszorg, en met beter beheersbare werktijden, zoals de bedrijfsgeneeskunde of schoolartsenij.

Dezelfde Torren zie je bij management: personeelsmanagement is een typische vrouwenrichting waar de status en de betaling lager zijn dan in een mannenrichting als financieel management. Bovendien waren er tot voor kort sectoren met veel vrouwelijke leidinggevenden, zoals het sociaal werk en de verpleging. Met de snelle intrede van mannen in die sectoren is dat veranderd. In de verpleging is het percentage leidinggevende vrouwen tussen 1971 en 1985 gedaald van 77 procent naar 54 procent.

Ook binnen beroepen worden sekseverschillen dagelijks opnieuw uitgevonden. Bij de Amerikaanse marine worden vrouwen toegelaten, mits ze bereid zijn minstens oogschaduw en lippenstift te dragen en 'vrouwelijk' te lopen. De marine ziet blijkbaar ook wel in dat die verschillen vandaag de dag niet meer zo 'natuurlijk' zijn, en is daarom graag bereid om ze zelf te creëren. In 'vrouwelijk lopen' krijgen de dames apart les.

Het maken van sekseverschil gaat wel vaker via make-up. De KLM eist van steward(es)s(en) een 'representatief goed verzorgd uiterlijk en voor de dames make-up, lipstick en nagellak'. Een grote Engelse hotelketen geeft voor mannelijke en vrouwelijke medewerkers aparte handboeken uit. De mannen moeten 'precies om zeven uur verschijnen, gekleed in een uniform: marineblauwe broek, wit overhemd, marineblauw jasje. Schoenen en sokken zwart of marineblauw.' Vrouwen moeten: 'precies om zeven uur verschijnen, gekleed in uniform: marineblauwe jurk, witte of blauwe bloes en blauwe of zwarte schoenen. Het haar moet schoon zijn en als het lang is moet het vastgebonden worden zodat het niet in het gezicht hangt. Panties in neutrale kleur, sokken en schoenen goed verzorgd. Een minimum aan sieraden en een aantrekkelijk, schoon en fris uiterlijk'.⁴

Gemuggegift, typisch iets voor feministen, om hier op te letten?

Zonder zulke voorschriften zouden vrouwen toch ook wel make-up of sieraden dragen en hun uiterste best doen om er aantrekkelijk uit te zien? Toch hebben zulke schijnbaar onbetekenende regels grote gevolgen. Speciale eisen aan het uiterlijk van vrouwen zijn vaak seksueel getint, waardoor mannelijke collega's en klanten reageren met seksueel getinte blikken en opmerkingen. Dat geeft vrouwen als het ware een extra takenpakket: het 'goed reageren' op zulke blikken en opmerkingen. Afwijzend reageren of klagen kan tot ontslag leiden. Vrouwen lopen daardoor in dergelijke functies een grotere kans op ontslag dan mannen. Ze hebben ook minder aan hun opleiding en ervaring: als ze niet voor aantrekkelijk doorgaan, krijgen en houden ze dergelijk werk niet, ongeacht wat ze verder nog kunnen.

Seksualiteit is vaker het middel waarmee binnen hetzelfde beroep sekseverschillen gemaakt worden. Mannen bij de brandweer over vrouwen in hun corps. 'Een 24-uurs dienst is niks voor vrouwen. Al die liefdesaffaires.' 'Wij kijken nog steeds naar mooie vrouwen buiten en we maken daar nog steeds opmerkingen over.' 'Met vrouwen erbij kun je niet eens meer in je blootje over de gang rennen.' 'Eigenlijk zijn we gewoon vieze oude mannetjes. Voor het thuisfront is het ook niet leuk (dat er vrouwen bij komen)'.⁵

Hun vrouwelijke collega's hebben geleerd om hiermee om te gaan: 'Als ze 's avonds een keer een pornofilm opzetten ga ik op mijn kamer zitten. Ik denk niet dat het goed zou vallen als ik daar iets over zou zeggen.' Inderdaad, want 'degene die anders is moet zich aanpassen' zegt een van de mannen. Ze zijn tevreden: de enige vrouw van hun corps heeft zich goed aangepast. 'Ik zou haast zeggen: door zich als een man te gedragen. De sfeer is niet veranderd.' Maar: 'het moeten er niet teveel worden. Eén vrouw per kazerne is wel genoeg.'

Kortom, vrouwen zijn primair seksuele wezens en daarom geen geschikte collega's. Daarom is één vrouw per kazerne ook genoeg: de brandweer is een mannenberoep en dat moet zo blijven. Ze zeggen niet dat de vrouwen het werk niet aankunnen, maar dat er teveel seks om hen heen hangt...

Seksuele intimidatie is vaak teken van een zelfde poging tot bescherming van het 'mannelijke' van het werk. Het komt dan ook het meeste voor wanneer mannen zich door vrouwen bedreigd voe-

len: wanneer zoveel vrouwen tot een mannenberoep toetreden dat zij meer dan 10 à 15 procent van de werknemers gaan uitmaken.

De vrouw: een lastig wezen

Behalve seks wordt ook moederschap wel gebruikt om vrouwen tot mindere werknemer te maken. Officieren in opleiding krijgen een les over de integratie van vrouwen in het leger. De minister heeft beslist dat er meer vrouwen in het leger moeten komen, vertelt de docent. Dat is lastig, ook voor u, dat begrijpen we. Vrouwen willen in deeltijd werken, ze willen zwangerschapsverlof en ouderschapsverlof. Dat is eigenlijk bijna niet te doen. En ze zijn ook nog de hele maand ongesteld als het ze zo uitkomt. Maar we moeten vrouwen toelaten want dat wil de minister nu eenmaal.⁶ Deze les wordt trouwens gegeven door een vrouw, en dat is niet verwonderlijk. Iedere vrouw die wel eens in een omgeving met alleen mannen is geweest zal de verleiding kennen om denigrerende opmerkingen te maken over vrouwen. Hoe anders kun je bewijzen dat jij anders bent?

Daarom is de discussie over maatregelen die met vrouwen geassocieerd worden, zoals ouderschapsverlof en werken in deeltijd, zo beladen en zo weinig zakelijk. Het gaat vaak niet over de vraag of de inhoud van het werk het toelaat (of er zelfs toe uitnodigt!) maar over de vraag of de deeltijdwerker wel een serieuze harde werker is. Echte mannen werken hier, en echte mannen zijn geen moeders en die werken dus niet in deeltijd – dat is de verzwegen kern van veel discussies over deeltijd. Veel mannen in hogere functies werken ook in deeltijd: ze hebben bijvoorbeeld een nevenfunctie als bestuurder of een andere bijbaan. Maar zij heten geen deeltijdwerkers en aan hun inzet wordt niet getwijfeld. Een recent vrijgekomen directeursfunctie kon niet in deeltijd vervuld worden; veel vrouwelijke sollicitanten haakten na telefonische informatie af. De man die werd aangenomen kreeg echter wel een contract voor vier dagen omdat hij nog een andere baan had.

Doordat er dus vaak sekseverschil wordt gemaakt via moederschap en/of seksualiteit, bestaat in veel mannenberoepen een tegenstelling

tussen wat als *vrouwelijk* en wat als *professioneel* geldt. Van vrouwen wordt bijvoorbeeld vaak verwacht dat zij er aantrekkelijk en goed verzorgd uitzien, maar automonteurs zien we graag in een aftandse overall vol vlekken. Vrouwen in 'mannenberoepen' moeten deze tegenstrijdige eisen op de één of andere manier met elkaar zien te verenigen. Zij moeten zich gedragen als mannen, maar geen mannen zijn, en zich niet gedragen zoals vrouwen, en toch vrouwen zijn. Als vrouwen tot een mannenberoep toetreden, kunnen mannen dus het mannelijke karakter van het werk gaan verdedigen. Vrouwen reageren daar vaak op door zich vrouwelijker te gedragen, zodat ze minder bedreigend zijn voor mannen.

Als mannen in een vrouwenberoep komen, gaan ze heel anders te werk. Veel mannelijke verplegers beschrijven hun eigen werk in stereotiep mannelijke termen: ze zorgen niet, maar ze gebruiken fysieke kracht of verrichten technische handelingen. Ze identificeren zich niet zo met de patiënten als vrouwen doen, maar blijven zelfstandig. Is dat de oorzaak dat mannen in de verpleging in sneltreinvaart doorstoten naar de leidinggevende functies? Immers, velen van hen definiëren zichzelf meteen als mensen die boven het eigenlijke verzorgende werk staan. Het lijkt er al met al op dat vrouwen die toetreden tot een mannenberoep, meestal *zichzelf* veranderen, terwijl mannen die toetreden tot een vrouwenberoep eerder *het beroep* veranderen.

Ook vrouwen kunnen natuurlijk het werk als te vrouwelijk herdefiniëren: 'Ik zie het werk dat ik hier doe niet als het leger. Ik zie het meer als doktersassistente. Het leger is schieten en dat doe ik niet, ik zit hier om de mensen te helpen'.⁷ Het nadeel van deze herdefiniëring voor vrouwen is dat ze hun werkzaamheden daarmee ook degraderen. Voor mannen is deze strategie succesvoller: het werk mannelijker definiëren betekent meestal dat het ook meer aanzien krijgt. Vrouwen zullen daarom vaker proberen niet het werk maar zichzelf te veranderen door zich aan te passen.

Kussengevechten

Juist doordat vrouwen in veel mannenberoepen gemarginaliseerd worden, haken ze ook weer eerder af. Zo ontstaat een vicieuze cir-

kel waarvan vrouwen de schuld krijgen: vrouwen krijgen een marginale plaats waardoor ze niet kunnen aarden en na korte tijd weer afhaken. Daaruit trekt men echter de conclusie dat vrouwen niet geschikt of niet gemotiveerd zijn. De negatieve ideeën over vrouwen worden zo bevestigd en het wordt voor vrouwen alleen maar moeilijker in plaats van makkelijker om zich te handhaven. Daardoor zullen ze snel afhaken en de cirkel is weer rond.

In zo'n situatie is het al een hele kunst om het een paar jaar vol te houden, zoals de eerste vrouwelijke ME'er in Middelburg. Ze had op eigen verzoek een eigen slaap- en wasgelegenheid. Mede daardoor was ze geïsoleerd: 'wat ik meemaakte kon ik aan niemand kwijt. De mannen hielden 's avonds kussengevechten en praatten met elkaar. Ik ben na drie jaar, toen ik nog in mijn eentje was, er om die reden uitgestapt'.⁸

Als enige vrouw is je isolement het grootst, maar als er enkele vrouwen bij komen, nemen stereotypering en seksuele intimidatie doorgaans eerst toe. Pas wanneer minstens een derde van de werknemers vrouw is, nemen stereotypering en seksuele intimidatie af en veranderen de omgangsvormen. Maar dat is nu juist wat bijvoorbeeld die mannen bij de brandweer niet willen: de omgangsvormen moeten zo blijven, één vrouw is genoeg en die moet zich aanpassen.

Zowel organisaties als vrouwen zelf kunnen hier iets aan veranderen en zo tegen de stroom in zwemmen. Organisaties kunnen werknemers bijscholen in omgangsvormen, zoals de cursus 'm/v-samenwerking' van de politie. Aan vrouwen zelf is de uitdaging om een uitstekende vakvrouw te worden die ervoor waakt zich negatief over vrouwen uit te laten. Om voor vol aangezien te worden moet je vaak beter worden dan je mannelijke collega's, maar dat proberen is ook een uitdaging.

Maak je borst(en) maar nat

Maar je laat je niet ontmoedigen. Dus je wilt hogerop: meer verantwoordelijkheid, interessanter werk, meer salaris. Prima, maar pas op de stroming. Uit een zogenaamd tweelingonderzoek bij de Nederlandse Middenstands Bank waarin steeds een vrouw en een

man in dezelfde functie een aantal jaren gevolgd werden, bleek dat bij gelijke start na enkele jaren bij 61 procent van de koppels de man meer in salarisschaal was gestegen. In een ander onderzoek bij een groot bedrijf bleek dat vrouwen in alle functielagen na vier jaar minder promotie hadden gemaakt dan mannen in dezelfde functies.

Vrouwen tonen ook minder ambitie, zeggen flinkheidsdenkers als Kim. Maar het omgekeerde is waar: 58 procent van de vrouwen in een kaderfunctie in het bedrijfsleven zegt binnen een jaar een andere functie te ambiëren; van de mannen is dat slechts 45 procent. Het ontbreekt vrouwen niet aan ambitie, maar hun wensen worden minder snel opgepikt, zodat er meer vrouwen dan mannen zijn met onvervulde wensen.

Hogerop betekent in bijna alle banen: (meer) leidinggeven. Met het percentage leidinggevende vrouwen in Nederland valt het nog niet mee (zie p. 90 en 91). Een van de oorzaken is dat vrouwen op hoger niveau vaker in functies werken, waarin ze veel specialistische maar minder algemene kennis en ervaring opdoen. Voor hogere leidinggevende functies wordt die algemenere kennis echter wel gevraagd, waardoor vrouwen minder snel in aanmerking komen.

Ook deeltijdwerk en deelname aan verlofregelingen belemmeren je kansen op doorstroming. Vrouwelijke Engelse landmeters vertellen dat zij bij hun aanstelling werden ingelicht over de ruime mogelijkheden die de Engelse overheid biedt voor deeltijdwerk, vaak met een toevoeging als: 'In onze sectie heeft nog niemand dat gedaan, natuurlijk. Als je een week weg bent, verlies je al invloed en dat kan je promotie beïnvloeden.'⁹

Een andere oorzaak is dat mannen anderhalf keer zo vaak als vrouwen gebruik maken van bedrijfsopleidingen. Voor het maken van promotie zijn deze vaak onontbeerlijk. Hoe komt het dat vrouwen dat minder doen? Ook hier kan meespelen dat de ambities van vrouwen minder snel opgepikt worden. Misschien speelt ook mee dat vrouwen vaker in sectoren werken waar je alleen promotie kunt maken door uit te treden en een paar jaar een opleiding te volgen, en minder in sectoren waarin je in de tijd van de baas bijgeschoold kunt worden.

Meer geld, verantwoordelijkheid, zeggenschap, invloed en status: wie wil dat niet? Maar toch maakt leidinggeven lang niet al-

tijd gelukkig. Wie kent er geen mensen die van hun leidinggeven-
de functie af zouden willen? Want vaak betekent leidinggeven ook
dat je verder van de cliënten af komt te staan. Een directeur van
een school geeft niet of nauwelijks les, een zorgmanager heeft min-
der contact met patiënten dan met ondergeschikten. Een directeur
van een sociale dienst ziet zelden een uitkeringsgerechtigde. De leer-
lingen, de patiënten, de mensen in de bijstand: zij waren toch voor
veel mensen de reden om oorspronkelijk voor het werk te kiezen.
Veel vrouwen geven dan ook aan dat ze wel hogerop zouden wil-
len, maar dat ze het contact met de klant niet willen verliezen. Niet
alleen omdat ze dat inspirerend vinden, maar ook omdat ze gelo-
ven dat het de kwaliteit van hun werk ten goede komt. (Dit geldt
voor mannen misschien ook wel; er is ons hierover geen onderzoek
bekend.) Mogelijkheden om carrière te maken met behoud van con-
tact met de cliënt lijkt ons dan ook een goed nieuw feministisch
streven.

Tegenwoordig is de kans groot dat je voor kortere of langere tijd
werkloos wordt. In 1995 is het percentage mannelijke werklozen
licht gedaald: van 7,3 naar 7 procent. Vrouwelijke werklozen wa-
ren er al iets meer en hun aantal steeg licht: van 8,2 naar 8,3 pro-
cent. In de bijstand zitten bijna twee keer zoveel vrouwen als man-
nen. Sommige vrouwen houden het vrijwillig voor gezien. Weer een
teken van een gebrek aan ambitie en doorzettingsvermogen, zou-
den Nieuwe Geëmancipeerden als Kim zeggen. Of een teken dat ze
eigenlijk liever thuis zitten, zou Lisa beweren. Maar vrouwen met
kinderen verlaten de arbeidsmarkt niet alleen vanwege gebrek aan
opvangfaciliteiten maar vooral omdat de kwaliteit van hun werk
en hun doorstromingsmogelijkheden te wensen overlaten. Voor veel
vrouwen levert de Combinatie (van betaald werk en moederschap)
momenteel dus per saldo onvoldoende op.

Keuze, tijd en flinkheid: dat is dus niet het hele verhaal. Het is han-
dig om heldere keuzen te kunnen maken en gevat te kunnen rea-
geren op zogenaamde geintjes, maar sekseverschil is daarmee geen
verleden tijd geworden. Talloze vrouwen maken al heldere keuzen
en laten zich niet meer in de hoek drijven door zogenaamde gein-
tjes. Soms is de tijd hun medestander, maar lang niet altijd: de sa-
larisverschillen tussen de seksen worden groter in plaats van klei-

ner – een Zeurende Kwestie – en als er meer vrouwen in een mannenberoep komen, krijgen zij eerder meer dan minder last van stereotypering en seksuele intimidatie – een Tor – en de negatieve gevolgen van flexibilisering treffen vrouwen meer dan mannen – een Byte. Sekseverschillen in betaalde arbeid worden elke dag weer gemaakt, vaak zonder dat iemand dat bedoelde. Talloze kleine en schijnbaar onschuldige mechanismen zorgen er samen voor dat vrouwen marginale werknemers worden.

Dat geldt trouwens ook voor (andere) leden van etnische minderheden, en voor veel jongeren, ouderen, chronisch zieken, gehandicapten en wie er nog meer afwijkt van *Norman*: de gezonde, witte mannelijke dertiger of veertiger uit de middenklasse. Het normannelijke karakter van de arbeidsmarkt zorgt ervoor dat niet-Normannen in meerdere of mindere mate gemarginaliseerd worden en dat discussies over bijvoorbeeld deeltijdwerk en zorgverlof vaak zo onzakelijk verlopen. Die discussies gaan niet zozeer over de vraag of het in het werk kan of zelfs handig is, maar stilzwijgend speelt steeds de vraag mee of echte mannen dat wel doen.

Zo lang dat nog zo is, zou emancipatiewerk in organisaties net zo gewoon moeten zijn als personeelswerk. Wel zouden emancipatiewerkers de macht moeten krijgen om normannelijkheid te doorbreken. Door bijvoorbeeld het nieuwe Witte Kippenplan door te voeren (zie hoofdstuk 8), door betaald kraamverlof voor mannen en zorgverlof voor iedereen te realiseren, en leidinggeven met behoud van contact met de cliënt mogelijk te maken.

Noten

1. Oden 1993, p. 313-314.
2. De Bruijn 1988, p. 75.
3. Komter 1985.
4. Adkins 1995, p. 122.
5. Aaneen, december 1994.
6. Een dergelijke les is op 12-2-'92 door een van ons bijgewoond. Publicatie hierover is door het ministerie van Defensie gecensureerd.
7. Tv-programma Legergroen, RVU, 17-6-'91.
8. Spiegel van de tijd, p. 34-35.
9. Greed 1991, p. 144.

sic!

Avontuurlijke tochten

We schrijven 1895. Alide is de twintigjarige dochter van een industrieel in Amsterdam. Haar moeder, Bertha, komt uit een geslacht van tabakshandelaren en is tegen de wil van haar familie met Alides vader getrouwd. Deze was destijds niet bijzonder vermogend en de familie was bang dat de mooie Bertha beneden haar stand zou trouwen. Bertha's echtgenoot brengt het er echter goed vanaf. Hij werkt vanuit een combinatie van liefdadigheid en welbegrepen eigenbelang aan betere woonomstandigheden voor zijn arbeiders.

Alide ging als kind met haar moeder vaak naar de sloppenwijken waar de arbeiders woonden om daar wat fruit, biscuits en zeep uit te delen. Later mocht ze dat samen met haar oudere zuster doen. Ze ziet er vaak tegenop. In haar dagelijks leven is de lelijkheid van armoede en gebrekkigheid afwezig. Die springen haar in het gezicht zodra ze de arbeiderswijk binnekomt. Ook ziet ze wel haat in de ogen en wordt er nog weleens binnensmonds op haar vader gevloekt. Maar de bezoekjes geven haar het gevoel dat ze iets nuttigs doet. Haar pianoles en het borduren kunnen haar die overtuiging niet bezorgen. Haar vader lijkt niet ontevreden met Alides activiteit.

Tot ze op een dag in zijn werkkamer wordt ontboden. Haar vader zit groot en breed achter zijn zware bureau en haar moeder zit bij de open haard. Haar vader maakt bezwaar tegen haar wekelijkse tochten. Alide mag onder geen beding naar de arbeiderskrotten. Sterker nog, het wordt haar verboden om zonder begeleiding, liefst die van haar vader, naar buiten te gaan. Op haar vaders bureau liggen drie dikke etiquetteboeken. Ze zijn zojuist verschenen en in hun ijver om bij de gegoede burgerij te blijven horen en niet ongunstig besproken te worden door de heren aan de bittertafel en de dames aan de theekrans gehoorzamen Alides ouders aan de nieuwe regels.

Alide is daarmee het slachtoffer van een nieuw verbod voor vrouwen. In de Nederlandse steden kwamen in de loop van de negentiende eeuw uitgaansbeperkingen in zwang voor vrouwen

Alleen op straat

Precies honderd jaar na de belevenissen van Alide staat in de VPRO-gids in najaar 1995 in de rubriek *Achterwerk*:

'Ik vind het niet zo gek dat meisjes niet meer alleen de straat op gaan, want pas geleden fietste ik ergens met een groep meisjes, komt er ineens een potloodventer op ons af. Toen zei hij iets (niet voor herhaling vatbaar). Ik kwam thuis, helemaal overstuur. Einde van het verhaal. Wij mogen niet meer alleen fietsen of er moeten goede afspraken komen. Dat heb ik er best voor over. Wat heb jij liever? Verkracht of niet meer alleen fietsen?

Een meisjes van veertien

PS. Ik ben een meisje en ik blijf een meisje en daar ben ik blij om.'

MOOI ZIJN MAG WEER!

'Natuurlijk wil ik mooi gevonden worden', zegt de Nieuwe Geëmancipeerde vrouw. 'En dat niet alleen, ik wil best een lekker stuk genoemd worden. Dat is geen belediging. Dat vind ik een compliment!' Volgens deze redenering is het gegeven dat het vrouwenlijf een lustobject is, geen probleem. Het is zelfs een voordeel waar je gebruik van moet maken.

Naomi Wolf, een Amerikaanse anti-klaag- en powerfeminist, vindt dat vrouwen er zelf een probleem van maken. Doordat ze zo nodig mooi moeten zijn, houden ze zich bezig met zeuren over futiliteiten. Al hun energie gaat op aan bezorgdheid over hun uiterlijk. 'Stom!!,' zegt Wolf, 'terwijl de mannen de macht en het geld onderling aan het verdelen zijn, houden vrouwen zich bezig met in de spiegel staren, kleren en cosmetica kopen en zwoegen op de fitnessstraining.' Ook in de redenering van Naomi Wolf – die haaks staat op de ideeën van de Nieuwe Geëmancipeerden – spelen de argumenten van *de keuze en van de tijd* een rol. Vrouwen doen het toch zeker zelf? Ze maken echt domme keuzen, ze besteden hun tijd en energie aan de verkeerde zaken.

Waar Naomi Wolf zegt dat vrouwen zich met de belangrijke zaken bezig moeten houden, menen de Nieuwe Geëmancipeerden dat je best, naast al je andere activiteiten, aan je uiterlijk mag sleutelen. Eigenlijk zijn vrouwen in het voordeel want ze worden sexy en aantrekkelijk gevonden. Voor een mooie vrouw gaan alle deuren open. Dat moet je gewoon gebruiken.

Is het vrouwenlijf als lustobject een probleem? Dolle Mina's vonden van wel. Ze gingen in de jaren zeventig de straat op om mannen na te fluiten, commentaar te geven op hun uiterlijk en ze te betasten. We zijn nu een kwart eeuw verder en het mooie slanke jonge vrouwenlichaam is nog steeds hetzelfde ultieme seksobject. Wij beschouwen dit als een Zeurende Kwestie die niet alleen veel invloed heeft op de verhouding tussen mannen en vrouwen maar ook op

de verhouding tussen vrouwen onderling en op de manier waarop vrouwen zichzelf beoordelen. Is het vrouwelijk lichaam een struikelblok waar vrouwen door onderuit gaan, zoals Naomi Wolf meent, of is het een instrument dat vrouwen naar believen kunnen gebruiken, zoals de Nieuwe Geëmancipeerde mening luidt? Laten we eens kijken hoe tevreden of ontevreden vrouwen met hun lichaam zijn.

In Amerika werd in 1984 een onderzoek onder 33 000 vrouwen gehouden. Van de vrouwen tussen de 18 en 35 jaar was 25 procent volgens medische normen te zwaar, 75 procent van de vrouwen vond zichzelf te dik! Van de groep die naar medische maten te licht was, vond 45 procent zichzelf evengoed te dik. Verschillende psychologen stellen dan ook vast dat het normaal is als een opgroeiend meisje of jonge vrouw zeer ontevreden is over haar lijf en geïnteresseerd is met uiterlijk en gewicht. Met name wanneer jonge vrouwen aan de lijn gaan doen wordt dat beschouwd als teken van een normale ontwikkeling.

Het damesblad *Margriet* hield in 1991 een zogeheten figurenquête. Daarin werd de vraag gesteld in hoeverre de vrouwen tevreden waren met hun lichaam en of ze iets aan hun lijf probeerden te veranderen. Het ligt voor de hand dat vrouwen hierop reageren die erg bezig zijn met hun gewicht. Het verbaasde de onderzoekers dan ook niet dat bijna alle van de 1550 vrouwen die aan de enquête deelnamen, wilden afvallen. Evenmin verraste het hen dat deze vrouwen daar vaak al jaren mee in de weer waren. De onderzoekers sloegen wél steil achterover toen ze zagen dat verreweg de meeste deelnemers een normaal gewicht hadden, sommigen zelfs te licht waren en nagenoeg iedereen toch alleen maar wilde afvallen.

Vrouwen vinden zichzelf te dik, ook als ze dat niet zijn. Wist u dat er bij een matig overgewicht weinig risico's voor de gezondheid zijn? En dat dit vooral voor vrouwen geldt? Waarom maken juist zij zich dan zo druk? Naomi Wolf weet het antwoord, 'er is een complot tegen vrouwen gesmeed door modekoningen en andere smaakmakers en vrouwen lopen als een kudde makke schapen achter de onhaalbare eisen aan.'

Vrouwen willen niet alleen vaker en meer afvallen dan mannen, ze willen sowieso meer aan hun uiterlijk veranderen. Uit onder-

zoeken waarin mensen zijn gevraagd hoe tevreden ze met hun lichaam zijn blijkt dat vrouwen een negatiever oordeel over zichzelf vellen. In Nederland zijn er meer vrouwen dan mannen te licht, waarvan een deel in ernstige mate. Dit geldt voor alle leeftijdscategorieën, maar het sterkst voor die tussen de 18 en 24 jaar. Mannen hebben relatief vaker overgewicht dan vrouwen. Maar ze maken zich er veel minder zorgen over.

Is het van vrouwen wel zo oledom om zich zorgen te maken over hun uiterlijk? 'Ja,' roepen de Nieuwe Geëmancipeerden, 'je opdoffen is oké, maar zorgen maken is iets voor de sukkels.' Vrouwen hebben gelijk als ze erover zeuren want ze worden op hun lichaam beoordeeld, niet alleen als partner of bedgenoot, maar ook bijvoorbeeld als sollicitant. Dikke vrouwen worden in veel opzichten negatiever beoordeeld dan slanke. Dikke vrouwen worden beschouwd als niet-representatief en als lui. Dat is natuurlijk niet inherent aan dik zijn; als een vrouw dik is hoeft haar lijf niet per definitie een molensteen om haar hals te zijn. Een dikke vrouw die zich niet schaamt of verontschuldigt voor haar omvang is bijzonder imposant en straalt kracht uit. Daar is wel veel mentale kracht voor nodig: je moet niet bevattelijk zijn voor ideaalbeelden. En je moet ijskoud kunnen blijven onder de blikken van anderen. Dat vrouwen dat niet altijd blijven heeft te maken met de manier waarop ze bekeken worden. Dat dit een enorme invloed op mensen heeft bewijzen de zorgen die homoseksuele mannen zich vaak maken over het verouderen van hun lijf. Deze mannen bevinden zich veelal in dezelfde situatie als vrouwen. Ook zij zijn nogal eens gereduceerd tot een lustobject en daarvoor betalen ze de prijs. Het lichaam bepaalt dan ook niet of de persoon tot een lustobject wordt; dat doet de blik van degene die kijkt.

Een ringetje door je dingetje

Madonna draagt een bh met cups als ijshoorntjes. Twee jaar geleden was een tatoeage op de binnenkant van een dijbeen of op een borst nog spannend, nu zoeken we het meer in de piercing. We ont-haren van alles, we beulen op gekke gymtoestellen maar we gruwen natuurlijk wel van het oprekken van vrouwenhalzen in Birma

en het voetbinden in het oude China. Waarschijnlijk doet menig moderne Chinees dat overigens ook. We vinden het vreselijk dat de voetbeentjes van jonge meisjes werden verbrijzeld en de voet vervolgens werd dubbel geklapt om zo verminkt weer aaneen te groeien. Kenmerkend voor de Chinese lofzangen op de vrouw is de waardering voor haar onzekere en wankele gang. Ze heeft een mannenarm ter ondersteuning nodig, heel charmant. Maar dat doen ze gelukkig niet meer in China.

Hoe zit het met de westerse korsetten uit de negentiende eeuw? Door de ongelooflijk strakke insnoering viel menige dame op een feestje flauw en dat vonden wij weer heel elegant. Deze aankleding van het lichaam was veel minder onschuldig dan je zou denken. Naast het idee dat een korset een vrouw mooier maakte: de borsten werden opgeduwd, de taille ingesnoerd en de heupen geaccentueerd, was de toenmalige overtuiging dat het vrouwelijk lichaam ondersteuning nodig heeft. Vrouwen werden immers beschouwd als het zwakke geslacht. Het resultaat van het stutten van het vrouwenlijf was dat het inderdaad verzwakte. De enorme insnoeringen hadden tot gevolg dat de spieren in buik en rug verregaand verslapten, de bloedsomloop verstoord raakte en de ribben ineengedrukt werden, verder werd de maag vervormd en kwam de blaas in het nauw. Tegelijk met het korset werd de hoge hak ingevoerd wat het lopen – zoals we tegenwoordig nog ervaren – niet echt vergemakkelijkt.

Het vrouwenlichaam zoals dat van nature is, wordt vaak niet goed bevonden en wordt in het keurslijf van het culturele ideaal geperst. Is het al schokkend dat het Chinese ideaal de verminkte vrouwenvoet was, het is ernstiger dat een normale vrouwenvoet met afschuw werd bekeken en een ganzevoet werd genoemd. Het probleem is dus niet alleen het bestaan van een ideaal maar vooral de sancties die staan op het niet voldoen aan dat ideale beeld. Of de voeten afgebonden worden, de hals kunstmatig opgerekt wordt, de haren uitgetrokken of het lichaam ingesnoerd wordt, de Zeurende Kwesie blijft dat het schoonheidsideaal steeds aan het lichaam wordt opgedrongen.

Het moderne natuurlijke schoonheidsideaal

Tegenwoordig doen we niet meer aan enge korsetten, maar nog wel aan hoge hakken, want we streven nu een natuurlijk ideaal na. En een natuurlijk uiterlijk heb je toch vanzelf, of toch niet? Vanaf het begin van de twintigste eeuw doet de eis tot slankheid zijn intrede. Aanvankelijk wordt dit met behulp van insnoering van de taille bewerkstelligd. Na het korset wordt de step-in geïntroduceerd. Die moet het lichaam een natuurlijker aanzien geven. Met het afleggen van deze hulpmiddelen zijn vrouwen echter niet van het keurslijf bevrijd. Er verschijnt namelijk een Tor: in de geschiedenis zijn er nog nooit zulke hoge eisen aan het lichaam gesteld als tegenwoordig. De bevrijding van het lijf brengt nieuwe dwang met zich mee. Met het verlaten van de hulpmiddelen moet het lichaam zelf ideaal zijn. Het lichaam wordt tegenwoordig onbarmhartig getoond.

Een Amerikaanse wetenschapper onderzocht welke veranderingen het schoonheidsideaal vanaf het eind van de Tweede Wereldoorlog tot halverwege de jaren tachtig onderging. Hij deed dat door de omvang van de Miss Amerika-kandidates precies bij te houden. Daarnaast bracht hij de maten in kaart van de 'playmate of the month', de door de redactie van *Playboy* uitverkoren mooiste dame van de maand. Waren in de jaren vijftig Monroe en Mansfield ideale verschijningen, later werden de filmsterren en topmodellen langer en slanker. Vanaf 1960 neemt de omvang van de borsten en billen van de playmates af, terwijl hun lengte blijft toenemen.

Vrouwen die tegenwoordig het ideaal belichamen zijn nog steeds lang en slank. Zij lijken echter het Barbiepopmodel te benaderen: lang en slank maar wel grote borsten. Anorexia helpt je dus niet meer! Tegenwoordig moet de plastisch chirurg eraan te pas komen. De affiches waarop Pamela Anderson badkleding showt worden van de muren gerukt. Deze vrouw benadert een ideaal. Zij is de eerste om uit te leggen dat zoiets niet vanzelf gaat. Ze heeft driemaal een borstvergrotingsoperatie ondergaan. Het ligt ook niet voor de hand om enorme borsten te hebben als de rest van je lijf tenger moet zijn. Het lijkt erop dat borsten uitgezonderd zijn van de huidige slankheidseis. Dat maakt het ideaal er niet bereikbaar op. Het is overigens kenmerkend voor ideaalbeelden van vrouwenlichamen dat ze per definitie moeilijk te verwezenlijken zijn. In

het verleden verrichtten veel vrouwen in Nederland zware lichamelijke arbeid, ze werkten op het land en waren gespierd en gebruind. Het schoonheidsideaal was in die dagen een lelieblanke huid en een ongetraind vrouwenlijf dat eerder gevuld dan mager moest zijn. Uitgerekend in een tijd van auto's en roltrappen en een overvloed aan voedsel heeft zich een nieuwe eis bij de bestaande slankheidsnorm gevoegd: het ideale lichaam is niet alleen slank, het is ook zeer fit! Het volstaat niet om slank te zijn, je moet ook gespierd zijn. Een dieet volgen is tegenwoordig geen afdoende methode om een ideaal figuur te bereiken: op naar de sportschool en dan door naar de operatietafel, want die buik kunnen we eraf trainen, maar voor die boezem moeten we onder het mes.

Een beetje zakenvrouw laat haar face liften!

Nederland sukkelde met allerlei emancipatiecijfers achteraan. Maar we lopen ook ergens mee voorop: het aantal cosmetische operaties is in Nederland zeer hoog. De Verenigde Staten laten zich ook niet onbetuigd: meer dan een miljoen Amerikaanse vrouwen ondergingen een cosmetische borstoperatie. Vaak gaat het om een borstvergroting. In de Verenigde Staten, maar ook in veel andere landen, melden zich steeds meer mensen voor een cosmetisch-chirurgische ingreep. Het overgrote deel, ongeveer 90 procent, van de patiënten is vrouw. Dit hoge percentage wordt niet alleen veroorzaakt door de borstcorrectie, voor een ogenschijnlijk seksneutrale ingreep als de neuscorrectie tekenen de vrouwen met 86 procent. In Amerika is de vraag naar liposuctie overigens groter dan die naar borstcorrectie. Liposuctie is het wegzuigen van vet op heupen, buik, billen en bovenbenen.

Met 20 000 ingrepen per jaar verslaan de Nederlandse vrouwen – omgerekend naar bevolkingsomvang – zelfs de Amerikaanse dames. De reden hiervan is vermoedelijk het feit dat de Nederlandse ziektekostenverzekeringen tot vier jaar geleden de ingrepen vergoedden. Hoewel men met vergoedingen veel terughoudender is geworden, heeft het aanvankelijke vergoedingenbeleid wel een trend gezet. Omdat er geld viel te verdienen in de cosmetische chirurgie schoten de privé-klinieken als paddestoelen uit de grond. Deze ad-

verteren in damesbladen en het aanbod lijkt de vraag te creëren. In Nederland is de borstvergrotingsoperatie favoriet.

Net als Pamela Anderson maakt menig Amerikaanse filmster er geen geheim van dat zij onder het mes is geweest. Dolly Parton, Liz Taylor en Cher, om er enkelen te noemen, vertellen aan de gretige pers over hun vastbeslotenheid een ideaal te belichamen. Doordat de sterren daarmee duidelijk maken dat hun natuurlijke uiterlijk niet 'natuurlijk' is en daar zelfs mee te koop lopen, werken ze als wandelende reclameborden. Als Pamela niet te beroerd is om tot drie maal toe haar borsten te laten vergoten, waarom doen wij – die toch wel een opknapbeurt kunnen gebruiken – dat dan niet?

Uit een Nederlands onderzoek naar de motieven van vrouwen om zich aan te melden bij een kliniek voor ingrepen aan borsten of gezicht bleek dat verreweg de meesten niet zozeer naar uitzonderlijke schoonheid streefden als wel naar 'normaal' zijn. Deze vrouwen ervaren een ingreep niet als een onderwerping aan de norm maar als een manier om hun eigen leven ter hand te nemen. Ze hebben bijzonder veel voor zo'n ingreep over: het geld, de pijn, kans op mislukking en complicaties, een mogelijk teleurstellend resultaat. Ze willen normaal zijn, maar wat is normaal tegenwoordig: een 'natuurlijk' uiterlijk is een sexy, slank, getraind uiterlijk dat natuurlijke proporties krijgt na ingrepen. De operatiewens doet ons denken aan die Chinese ganzevoet: het lichaam is niet goed zoals het van nature is. Sinds een paar jaar bestaat er een nieuwe medische categorie: 'de operatie-verslaafden' ook wel 'de ontleedmes-slaven' genoemd. Het gaat om mensen die operatie na operatie ondergaan en terug blijven komen in een onophoudelijke zoektocht naar het onbereikbare en toch doodnormale doel: een volmaakt lichaam.

Daar komt nog bij dat het huidige idee van een normaal uiterlijk steeds minder variatie toelaat. Denk maar aan de regulering van gebitten of het recht laten zetten van flaporen. We hebben hier te maken met een Byte. Het ideaal is de afgelopen jaren onder invloed van allerlei mogelijke technische ingrepen namelijk steeds normaler geworden: 'het is tegenwoordig toch niet meer nodig er zo bij te lopen'. De druk om er 'normaal' uit te zien wordt groter als het ondergaan van een ingreep gebruikelijker wordt. Bovendien wordt de marge van hetgeen als normaal wordt beschouwd steeds smal-

ler. Michael Jackson is niet de enige die zijn neus smaller liet maken. De plastische chirurgie voorziet naast het groter maken van zogenaamde spleetogen, in het versmallen van lippen en neuzen. Deze operaties worden op grote schaal uitgevoerd. Waarom dragen steeds meer zwarte vrouwen blauwe contactlenzen? Oprah Winfrey bekende in haar show dat ze altijd gedroomd heeft van haar dat soepel naar links en naar rechts beweegt. Daarmee schaart ze zich bij een enorme groep zwarte en bruine vrouwen die hun haar door middel van chemicaliën 'straightenen'. Is dit alles alleen maar mode zonder betekenis, kunnen we het straightenen van kroeshaar gelijkstellen aan het permanenten van blond haar? Het ideaalbeeld pakt in elk geval voor mannen anders uit dan voor vrouwen en voor zwarte mensen weer anders dan voor witte.

Sinds kort tonen vijftig-plus fotomodellen ons hoe goed een ouder wordende vrouw eruit kan zien. Soms prijzen ze crèmes aan, soms kleding of voedsel. Dit een typisch geval van een Byte. Door de welvaart voor sommigen en door het bestaan van technische mogelijkheden, kunnen ouderen er jaren jonger uitzien. Op voorwaarde dat ze daar tenminste iets voor over hebben. We zouden het de emancipatie van de oudere vrouw kunnen noemen. Zij kan nu ook als aantrekkelijke verschijning gelden. Maar we blijven zo een levenslang onder de knoet van de schoonheidseisen zitten! Het uiterlijk is voor steeds grotere groepen gedurende een steeds langere periode in het leven een opgave, een project waar je aan werkt en dat je bij moet houden. Excuses zoals het moederschap of leeftijd gaan tegenwoordig niet meer op. Worden grijzende slapen en een gegroefd gelaat van mannen nog weleens interessant gevonden, vrouwen moeten jong zijn en strak in het vel zitten. Dat hebben we allemaal goed begrepen en 91 procent van de uitgevoerde facelifts in Amerika komt dan ook op rekening van vrouwen. De schoonheidseis van het jong zijn is misschien nog wel de onnatuurlijkste van alle.

De Nieuwe Geëmancipeerden zeggen: 'Mannen zijn de laatste jaren toch ook meer onderworpen aan schoonheidseisen dan in het verleden? Mannen gaan tegenwoordig ook naar de schoonheidsspecialiste. We kennen allemaal de parfumreclames waarin nu eens mannen uit de kleren gaan! Nee, mannen zijn tegenwoordig ook

lustobject en een beetje vrolijke meid neemt een lekkere vent in bed.' Dat de mannenluchtjes bij voorkeur namen dragen als 'Ego-iste', of 'Boss' doet daar klaarblijkelijk niks aan af. Heteroseksuele mannen worden niet tot hun lichaam gereduceerd, door henzelf niet en door vrouwen evenmin. En het gaat er nou net om dat de reductie tot het lichaam wel voor vrouwen geldt!

De idealen van het vrouwelijk lichaam variëren in de loop der jaren veel meer dan die van het mannelijk lichaam. Ze zijn ook nauwkeuriger omschreven. Het lijf van een type als Johnny Weismüller, de Tarzan van de jaren dertig, zou vandaag de dag zo model kunnen staan voor het ideale mannelijke lichaam. Dit ligt voor de dames echt anders. De koninginnen van het witte doek in de jaren vijftig, Jane Mansfield of Doris Day, zijn nu niet meer het ideaal, verre van dat, ze zijn te zwaar. Ook Twiggy uit de jaren zestig kan inmiddels niet meer bekoren. We zijn nu toe aan het onderstel van Twiggy met de boezem van Bardot.

Everything under control

Bij het zelfmanagement van de moderne zakenvrouw hoort het bewaken van haar slankheid en het verzorgen van haar uiterlijk. Als je jezelf niet onder controle hebt wat eten betreft, hoe kun je dan leiding geven aan anderen? We leven in een cultuur van orgaantransplantaties, levensverlengende apparaten, microchirurgie en cosmetische chirurgie. Kunstmatige organen kunnen om gezondheids- of om esthetische redenen in ons lijf worden geplaatst. We lijken, in technisch opzicht, het zeventiende-eeuwse ideaal van het lichaam als machine te hebben gerealiseerd. Onze tijd staat in het teken van de controle, de beslissing ligt bij mensen. Beslissingen over leven en dood, maar ook over het ombouwen van een man tot een vrouw en andersom, over de leeftijd waarop vrouwen een kind (mogen) krijgen en over het uitvoeren van een medisch gevaarlijke maar om esthetische redenen door de patiënt gewenste operatie enzovoort. Dit levert niet alleen nieuwe discussies op, maar ook een goddelijk gevoel van volledige beheersing.

Dat deze controle niet alleen in de medische wereld een rol speelt maar ook daarbuiten betekent voor elke man en vrouw in onze sa-

menleving een opdracht. De opgave om van het lichaam een geslaagd beeldhouwwerk te maken. Het Amerikaanse tijdschrift *Fit Magazine* roept ons toe: 'Creëer een meesterwerk, beitel je lichaam tot een kunststuk. Stel je voor hoe je eruit zou willen zien en dan creëer je die vorm.' En John Travolta vertrouwt ons toe na het trainen voor de film *Staying Alive*: 'Ik kijk nu naar lichamen alsof het bonken klei zijn die gevormd kunnen worden.' Het lichaam is echter niet van marmer of gebakken klei, maar van vlees en dat heeft een nare eigenschap: als je niet blijft beitel en dijt het uit, met het ouder worden kun je beitel wat je wilt, het zakt uit. Als de beeldhouwer een vrouw is, zal ze eerder op dit ene kunstwerk worden beoordeeld, maar als de beeldhouwer een man is, is de kans groot dat ook andere levenswerken aandacht krijgen. Dat weet de kunstenaar en daar houdt hij of zij rekening mee. Soms draait de kunstenaar een beetje door en beitelt er steeds meer af, is nooit tevreden of huurt anderen in om het kunstwerk ingrijpend aan te pakken, heel soms gooit de kunstenaar het beeld uit het raam, maar als het dan te pletter valt blijkt ook de beeldhouwer overleden. Dit soort zaken overkomt kunstenaars die uitsluitend op dit ene werk worden beoordeeld vaker dan anderen.

Het zwakke geslacht van tegenwoordig

Hoe fnuikend is het struikelblok van vrouwen, of hoe sterk is hun instrument eigenlijk? Hoe struikelen vrouwen over hun lichaam en hoe zetten ze het lichaam in, in kwesties van ziekte en gezondheid? In Nederland leeft de gemiddelde vrouw langer dan de gemiddelde man. Dat is al sinds een eeuw het geval. Vrouwen worden tegenwoordig gemiddeld ruim 80 jaar en mannen ruim 74. In de zes jaar dat vrouwen langer leven hebben ze wel vaak allerlei kwalen. Vrouwen gaan dan ook meer naar de huisarts. Ook als we alle bezoeken over menstruatie, anti-conceptie, zwangerschap en overgang eraf trekken komen vrouwen vaker op het spreekuur. Maar mannen worden weer iets vaker in het ziekenhuis opgenomen. Dit komt doordat mannen relatief vaak een ernstige kwaal hebben zoals hart- en vaatziekten of longkanker en vrouwen vaker kleine kwalen, bijvoorbeeld spataderen. Vervelend, maar je gaat er niet dood van.

Nu lijkt het er de laatste jaren steeds meer op dat vrouwen naast de kwalen waar ze altijd al hoger op scoren, ook mee gaan doen met de mannenkwalen. Dit wordt toegeschreven aan het veranderende leefpatroon van vrouwen. Mannen lijken bevattelijker voor verslavingen. Zo wordt één vrouw op de drie mannen opgenomen als gevolg van verslaving aan alcohol en drugs. Maar roken en drinken zijn niet langer genotsmiddelen waar alleen mannen gebruik van kunnen maken. Dit genieten brengt wel het risico op hart- en vaatziekten en longkanker met zich mee. Daarnaast valt de stress die menig betaalde baan oplevert nu ook vrouwen ten deel. Dergelijke ontwikkelingen in de gezondheid van vrouwen zijn Torren: door de emancipatie van vrouwen, delen vrouwen ook in de ongunstige kanten van klassieke mannenlevens terwijl ze de traditioneel vrouwelijke narigheid ook met zich mee torsen.

Waarschijnlijk moet de medische wereld nog wennen aan vrouwen met klassieke mannenklachten. Uit een Amerikaans onderzoek kwam naar voren dat mannen met hartklachten twee keer zo vaak een catheterisatie of bypassoperatie ondergaan als vrouwen met dezelfde klachten. Worden vrouwen achtergesteld of moeten ze blij zijn met een minimum aan ingrepen? Wat we er precies achter moeten zoeken is niet duidelijk. Zeker is wel dat het feit of de arts een man of een vrouw is en het geslacht van de patiënt invloed hebben op de diagnose en de behandeling. Dit geldt ook voor het terrein van de geestelijke gezondheid.

Gezond verstand

Mevrouw Klaassen is 40 jaar en heeft pijn in de buik, onderrug, hoofdpijn en ze klaagt over chronische vermoeidheid. De huisarts heeft het allemaal geduldig aangehoord en besluit om de patiënte – die maar blijft klagen – door te sturen naar de specialist. Die keert haar binnenstebuiten en kan ook niks vinden. Dan wordt vastgesteld dat deze mevrouw psychosomatische klachten heeft; ze heeft waarschijnlijk psychische of sociale problemen die ze lichamelijk uit. Maar mevrouw Klaassen voelt zich beroerd en wil daar erkenning voor. Mevrouw Klaassen schuift dan naar het terrein van de geestelijke gezondheidszorg door.

Met name op het punt van de vage klachten onderscheiden vrouwen zich van mannen. Ze klagen meer en het gaat dan om vage klachten. Bij nader inzien zijn de klachten niet vaag, maar is er geen heldere diagnose te stellen. Meestal gaat het om lichamelijke klachten waar geen fysieke oorzaak voor gevonden kan worden. Vrouwen gebruiken hun lichaam zeker op deze manier vaak meer als een instrument dan mannen. Ze doen dit dus niet alleen om erotische aandacht of een baan te krijgen, maar ook om aandacht voor een psychisch of sociaal probleem te vragen. Dat doen ze dan niet bewust, alsof het een uitgekiende strategie is, maar het gebeurt juist onbewust. Hiermee zijn we vanzelf bij de geestelijke gezondheid beland. Hier ontlopen mannen en vrouwen elkaar in aantallen maar weinig. De verschillen zitten vooral in het soort aandoeningen. Zo komt depressie veel vaker bij vrouwen voor dan bij mannen, slikken vrouwen twee tot drie keer zoveel psychofarmaca en slaapmiddelen als mannen, maar scoren mannen weer veel hoger op schizofrenie.

Al met al is het een hachelijke zaak om stellige uitspraken te doen over verschillen tussen mannen en vrouwen in geestelijke of lichamelijke gezondheid. Want behalve sekse spelen allerlei andere factoren een rol. Zo heeft de sociaal-economische positie een grote invloed op de gezondheid en levensverwachting. Ook het hebben van gewaardeerd en bevredigend betaald werk lijkt bevorderlijk voor een goede gezondheid. Nu wil het geval dat mannen op dit punt beter bedeed zijn en dat zou weleens een verklaring kunnen zijn van het grotere aantal onverklaarde klachten bij vrouwen.

Het gekke van vrouwen

Mevrouw Klaassen is geen exceptioneel geval; vrouwen zijn experts in het lichamen tonen van onbehagen. Ze doen dat ten eerste omdat vrouwen met lichamen worden geassocieerd. Vrouwen zweven natuurlijk niet boven de cultuur, zij leggen zelf – onbewust – ook dat verband. Ten tweede kan lichamen getoond onbehagen meestal op meer mededogen rekenen en blijft het meer gevrijwaard van afkeuring dan rechtstreeks geuite kritiek.

Zo zijn 'gektes' die vooral bij vrouwen voorkomen wel verklaard

als een manier om te protesteren. Het is dan een soort lichaamstaal waarin onvrede, woede of verlangens uitgedrukt kunnen worden. Als deze gevoelens in woorden werden geuit zou het de spreekster niet in dank worden afgenomen. Op dezelfde manier is anorexia nervosa verklaard. Dit is het bewust niet of nauwelijks eten en sterk vermageren. Dit verschijnsel wordt beschouwd als typerend voor onze cultuur. Sommigen waren van mening dat de anorectische vrouw onze cultuur een lachspiegel voorhoudt: ze is een wandelend commentaar op het ideaalbeeld van de superslanke jonge succesvrouw die 'everything under control' heeft. Anderen waarschuwden voor het romantiseren van psychische verschijnselen die vooral (jonge) vrouwen tonen. Want als je deze vrouwen ziet en spreekt, valt vaak hun lijden op en lijkt het meer op een wanhoopsdaad dan op een protest.

Het fysiek uiten van allerlei sociale en psychische problemen gebeurt vooral door mensen die zich gemarginaliseerd voelen. Zo hebben migranten – zowel mannen als vrouwen – relatief veel lichamelijke klachten waar geen organische oorzaak voor gevonden kan worden. In plaats van deze mensen te beschuldigen van aanstellerij of geestelijke en lichamelijke zwakte zouden we er verstandig aan doen om ons af te vragen wat dergelijke verschijnselen over onze samenleving zeggen.

Het lichaam slaat terug

Het vrouwelijk lichaam is vaak verbeeld en veel bezongen, maar het is ook onderwerp van afkeuring en plek van lijden. Het vrouwelijk lichaam wordt, niet alleen door mannen maar ook door vrouwen, beoordeeld vanuit een nauwelijks bereikbaar ideaalbeeld dat natuurlijk lijkt maar dat bij nader inzien niet is. Dat vrouwen te pas en te onpas aan de lijn doen en dat vooral jonge vrouwen hun lichaam vaak afkeuren en niet mooi genoeg vinden, ligt dan ook niet aan vrouwen maar aan het leven in een lichaam dat als seks-object wordt bekeken.

Het lijkt erop dat vrouwen, sterker dan mannen, allerlei gevoelens vooral lichamelijk uiten. Dat doen vrouwen niet vanwege hun lichaam, ze doen dat ook niet vanwege hun typisch vrouwelijke

psyche, maar ze doen dat vanwege de Zeurende Kwestie dat in onze evenals in veel andere culturen vrouwelijkheid met lichamelijke in verband wordt gebracht. Dat doen vrouwen zelf natuurlijk ook. Vrouwen gebruiken daarom hun lichaam 'instrumenteler' dan mannen. In zoverre hebben de Nieuwe Geëmancipeerden gelijk. Waar ze ongelijk hebben is dat dit een leuk spelletje zou zijn. Een joods meisje van twaalf dat probeert haar kroeshaar met een strijkbout glad te strijken, verzekert ons als volwassen vrouw dat ze niet bezig was met een speelse en prettige bezigheid. Ze probeert even wanhopig als haar klasgenoot die nauwelijks eet aan een ideaalbeeld te voldoen. Het lichaam is een instrument dat vrouwen maar al te gemakkelijk boven het hoofd groeit. Het is vaak zelfs een levensgevaarlijk instrument. Of een lijnpoging in anorexia eindigt of de ene cosmetische ingreep de andere opvolgt, of je je zonder make-up niet durft te vertonen, je zelfvertrouwen afhankelijk is van je uiterlijk, je panisch bent om er ouder uit te zien of je klachten hebt waar geen oorzaak voor gevonden kan worden. In al die gevallen lijkt het lichaam vrouwen de baas te zijn. Dat ligt niet aan vrouwen maar aan de reductie van vrouwelijkheid tot lichamelijke. Als een vrouw alleen maar tevreden kan zijn als ze 'op haar streefgewicht zit', reduceert ze zichzelf tot een lichaam. Daar word je ongelukkig van. Tegenwoordig lijkt het lichaam maakbaar en lijken we het hele leven daarmee meer naar onze hand te kunnen zetten. De Nieuwe Geëmancipeerden zeggen: 'het leven is als het lichaam, het is dat wat je ervan maakt'. Maar het lichaam slaat terug, want het is toch wat minder goed te beheersen dan we wel dachten.

WAT IS ER MIS MET DE NEDERLANDSE MEIDEN?

'Wat is er mis met de Nederlandse meiden?' Op de cover van een bekend weekblad kijkt een meisje ons beteuterd aan. Een uitgebreid artikel geeft het antwoord. In Nederland blijven meisjes lager presteren en minder voor exacte vakken kiezen dan jongens, terwijl in andere westerse landen meisjes steeds vaker exacte vakken in hun pakket nemen, en de schoolprestaties van meisjes in die vakken pijlsnel omhoog schieten. In Engeland halen meisjes sinds 1993 – voor het eerst in de geschiedenis – zelfs hogere cijfers dan jongens. Maar dat blijkt nou ook weer niet de bedoeling; de eerste Engelse bijspiijkercursussen voor jongens zijn al van start gegaan. Van de Nederlandse situatie lijkt alleen een enkele journalist wakker te liggen; echt nieuw is het namelijk niet dat meisjes andere schoolloopbanen hebben dan jongens.

Moet Nederland worden wakker geschud om deze Zeurende Kwestie aan te pakken en het gezichtsverlies tegenover de ons omringende landen goed te maken? En hoe? Feministen hebben al sinds de jaren zeventig de achterstelling van meisjes in het onderwijs aangeklaagd. Er is nog niks veranderd. Tijd om de meiden zelf eens een Nieuwe Geëmancipeerde schop onder hun kont te geven: 'ge-woon flink zijn'?

Achter met een meisjespakket?

Voor het Nederlandse onderwijs geldt hetzelfde als voor de arbeidsmarkt (zie het hoofdstuk over arbeid): formeel zijn alle opleidingen toegankelijk voor mannen én vrouwen, maar de praktijk ziet er anders uit. Bij lessen huishoudkunde en gezondheidskunde in het middelbaar beroepsonderwijs moet je jongens met een lantaarntje zoeken. De campus van een technische universiteit wordt juist voornamelijk door jonge mannen bevolkt. Toch is er een belangrijk verschil tussen de arbeidsmarkt en het onderwijs. Vrouwen

verdienen gemiddeld minder en hebben lagere functies dan mannen. Maar in het voortgezet onderwijs halen meisjes geen lagere diploma's dan jongens; het zijn wel andere diploma's. Alleen op de universiteit is nog minder dan de helft van de studenten (namelijk 45 procent) vrouw, maar ook daar is reden tot optimisme. In 1980 zaten er nog ruim twee keer zoveel jongens op de universiteit; het percentage meisjes in het wetenschappelijk onderwijs neemt dus snel toe. Kunnen we er dan vanuit gaan dat met een beetje geduld het sekseverschil in het onderwijs wel zal verdwijnen?

Nee. Er komen ook weer nieuwe verschillen, Bytes, bij. Voor mensen die al een baan hebben, wordt onderwijs bijvoorbeeld steeds belangrijker. Werk verandert snel. Je hebt het ene computerprogramma nog maar net onder de knie of er is alweer een nieuw. De laatste ontwikkelingen in je vak bijhouden gaat niet meer vanzelf. Maar aan bij- en nascholingscursussen nemen veel vaker mannen dan vrouwen deel. De Open Universiteit en andere vormen van schriftelijk onderwijs hebben twee keer zoveel mannelijke als vrouwelijke cursisten. Dat komt niet doordat mannen per definitie meer gemotiveerd zijn om werk te maken van hun carrière dan vrouwen. Werkgevers stellen full-timers gemakkelijker in de gelegenheid om dit soort cursussen te volgen dan part-timers, en daarmee valt een deel van de vrouwen buiten de boot. Ook hebben vrouwen die, naast een baan, verantwoordelijk zijn voor het runnen van een huishouden, simpelweg minder tijd voor aanvullend onderwijs. Het gevolg is dat zij minder snel in aanmerking zullen komen voor promotie.

Aan het verschil in richtingen die meisjes en jongens kiezen, lijkt voorlopig nog geen eind te komen. Ook hier is geduld dus geen oplossing. In het voorbereidend beroepsonderwijs techniek (de vroegere lagere technische school) vind je 7 procent meisjes, maar in het voorbereidend beroepsonderwijs verzorging (vroeger een afdeling van de huishoudschool) vormen meisjes 93 procent van de leerlingen. Ook de verschillen in de vakken die meisjes en jongens kiezen, zijn nog groot. In het mavo, havo en vwo kiezen meisjes vaker talen, aardrijkskunde en geschiedenis, en jongens vaker wiskunde en exacte vakken. Zo heeft maar 18 procent van de mavo-meisjes natuurkunde in het eindexamenpakket, tegen 61 procent van de jongens. Op de mavo kiest 85 procent van de jongens en 62 procent van de meisjes wiskunde. Het gemiddelde 'meisjespakket' biedt in het vervolgonderwijs

minder doorstroommogelijkheden. De gemiddelde 'meisjesopleiding' biedt ook op de arbeidsmarkt minder kansen: het diploma geeft meestal toegang tot een kleiner aantal beroepen.

Dat is ongunstig, maar betekent het nu ook dat meisjes een achterstand hebben? Het is maar hoe je het bekijkt. In de eerste plaats kun je je afvragen of bij een aantal vervolgopleidingen de eis dat leerlingen exacte vakken in hun eindexamenpakket hebben wel terecht is. En het is op z'n minst opmerkelijk dat talen of geschiedenis maar zelden als toelatingseis worden gesteld. In de tweede plaats wordt de indruk gewekt dat 'meisjespakketten' en '-opleidingen' een verkeerde keuze of in ieder geval tweede keus zijn. Toch kiezen de meeste leerlingen deze vakken en opleidingen, omdat ze die interessant vinden, of omdat ze zich voorbereiden op een beroep dat hen leuk en nuttig lijkt. De voorkeur van meisjes voor opleidingen tot beroepen in de verzorging en verpleging en in het onderwijs, is dus geen kwestie van 'dom kiezen'. Verzorgend werk is nodig en nuttig, de dienstensector is zelfs de snelst groeiende sector op de arbeidsmarkt. In de top tien van de meest gevraagde beroepen in Nederland staat winkelbediende/verkoper op de eerste plaats, gevolgd door verpleegkundige. Secretariaesse staat op nummer drie. Dat het vaak gaat om relatief laag betaalde functies met slechte arbeidsvoorwaarden is een probleem (zie het hoofdstuk over arbeid), maar doet niets af aan het nut van het beroep en aan het feit dat er werkgelegenheid is in deze sectoren. De nadruk die in het onderwijs gelegd wordt op exact kiezen suggereert ten onrechte dat er in niet-exacte of -technische beroepen geen droog brood te verdienen valt. Deze manier van praten over de keuze voor verzorgende opleidingen versterkt de onderwaardering van het werk dat vrouwen in deze sectoren verrichten.

Niet exact kiezen is dus helemaal niet zo onverstandig. Omgekeerd is wél exact kiezen niet zonder meer het verstandigst. Hogere technische functies bieden misschien gunstige carrièremogelijkheden, een goed salaris en een hoge status, maar dat geldt niet voor veel lagere technische beroepen. Dat is ook precies de reden waarom er vraag is naar technisch geschoolde vrouwen. Technische functies worden bij mannen minder populair, wat niet vreemd is, gelet op de arbeidsomstandigheden, de zwaarte en de eentonigheid van het werk en het risico dat je baan bij verdere automatisering weer verdwijnt.

Ook is het vreemd dat het woord achterstand altijd alleen gebruikt wordt als het gaat om de onderwijspositie van meisjes. Waarom gaat het eigenlijk nooit over de achterstand van jongens? De hogere aantallen zittenblijvers onder jongens geven daar bijvoorbeeld wél aanleiding toe. Ook is het zo dat jongens vaker dan meisjes naar het speciaal onderwijs worden doorverwezen. Jongens vormen bijvoorbeeld 74 procent van de leerlingen op scholen voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden. Terwijl de ondervertegenwoordiging van meisjes in de exacte vakken en de technische richtingen een bekend probleem is, wordt er bij geen enkele opleiding waar jongens in de minderheid zijn gesproken over hun ondervetegenwoordiging. Dan heet het dat dit een traditionele meisjesrichting is, met alle associaties van ouderwets en achtergebleven die daar bij horen, een betiteling die weer niet wordt gebruikt als het gaat om jongensrichtingen.

Eigen schuld of rationele keuze

Het woord achterstand is eigenlijk een Tor. Vijftien jaar geleden was er letterlijk sprake van een achterstand; meisjes kregen gemiddeld minder onderwijs dan jongens. En onder de noemer achterstand hebben leerkrachten, schoolbegeleiders en overheidsambtenaren hun best gedaan daar verandering in te brengen. Het is gelukt de steen te verschuiven, maar op de plek van die steen kruipt nu de achterstands-Tor rond. Wij rekenen die Tor om twee redenen tot de categorie ongedierte. In de eerste plaats omdat, zoals we hierboven lieten zien, de situatie die er nu is eigenlijk geen kwestie van achterstand van meisjes is. In de tweede plaats omdat er ook met de term achterstand zelf iets vervelends is: hij duidt niet alleen een probleem aan, maar suggereert ook een oplossing, namelijk dat meisjes en vrouwen hun achterstand moeten inhalen. Doordat mannen en vrouwen inmiddels formeel gelijke kansen in het onderwijs hebben, lijkt het voor de hand te liggen meisjes er zelf de schuld van te geven dat ze die kansen niet grijpen. Dan is de oplossing voor achterstand al gauw: meisjes een schop onder hun kont geven, zodat ze niet langer terugschrikken voor exacte vakken, techniek en de arbeidsmarkt in het algemeen.

Maar laten we het eens over een heel andere boeg gooien. Mis-

schien hebben meisjes en jongens gewoon verschillende interesses. Dat zie je al als ze klein zijn: de meeste jongetjes zullen auto's kiezen om mee te spelen, ook als er prachtige poppen zijn. Mensen functioneren het best op terreinen waarvoor ze zich interesseren, dus waarom accepteren we de verschillen niet gewoon en zetten we ons in voor een betere *waardering* van de dingen waar meisjes zich voor interesseren en waar ze goed in zijn. Dat is ook een manier om de zogenaamde achterstanden van meisjes de wereld uit te helpen. Waarom zou een meisje pas geëmancipeerd zijn als ze exacte vakken en een technische opleiding kiest en alles aan de kant zet voor een flitsende carrière? Meisjes hoeven toch niet massaal Normannen te worden?

Hoewel wij het met dat laatste helemaal eens zijn, denken we dat 'de verschillen gewoon accepteren' neerkomt op 'met de stroom meedrijven' (zie de inleiding). En dat is niet nodig, want er zijn de afgelopen jaren stevige roeiboten gebouwd om er tegenin te roeien. Die moeten alleen wél onderhouden worden. Er moeten eigenlijk twee dingen tegelijk gebeuren: behalve streven naar een betere waardering voor de dingen die meisjes kiezen, moet er ook kritisch gekeken worden naar de redenen van hun keuzen. De verschillen tussen meisjes en jongens in het onderwijs zijn namelijk niet alléén een kwestie van verschillende interesses. Exacte vakken en technische opleidingen worden voor meisjes onaantrekkelijk gemaakt. Er zijn allerlei redenen waarom deze vakken minder door meisjes worden gekozen en die moeten we niet te makkelijk accepteren.

Hoewel vaak gesuggereerd wordt dat 'de techniek' klaar staat om meisjes met open armen te ontvangen, getuigen de ervaringen van vrouwen en meisjes die de poging hebben gewaagd, van een heel wat koeler onthaal in technische opleidingen en beroepen (zie het hoofdstuk over techniek). De keuze voor de verzorgende sector of het onderwijs is voor veel meisjes een heel rationele keuze. Ze komen er makkelijker binnen en kunnen er makkelijker in deeltijd werken dan in veel technische beroepen.

'Your breakfast, dear', of: wat is er mis met het onderwijs?

Maar het probleem kan niet helemaal in de schoenen van werkgevers en vervelende mannelijke collega's worden geschoven. Ook het

onderwijs draagt zijn steentje bij.

Nederlands, drie moderne vreemde talen, aardrijkskunde en geschiedenis. Dit was in 1957 het voorstel van de pedagoog D.L. Daalder voor het vakkenpakket van de Middelbare Meisjesschool (mms). Talenonderwijs was belangrijk als toegang tot de literatuur, waar meisjes 'de medemens, vooral waar het zijn gemoedsleven betreft, het innigst en meest onverhuld' kunnen ontmoeten. Bij geschiedenis konden meisjes kennis maken met mensen uit het verleden, met de ontwikkeling van de beschaving en met de verwerking van grootse idealen. Op de vrouwelijke wereld gerichte aspecten van de aardrijkskunde zoals etnologie, konden de mms-leerlingen de gelegenheid bieden andere volken te ontmoeten. Maar de exacte vakken kon de 'vrouwelijke wereld [...] zonder schade ontberen' en bovendien was de kans klein dat meisjes die vakken later ooit nodig zouden hebben.¹

Tot ver in de jaren zestig was het helemaal niet de bedoeling dat meisjes technische opleidingen en exacte vakken zouden kiezen. Het was nog ondenkbaar dat meisjes naar een technische school zouden gaan of jongens naar een huishoudschool. En ook in het algemene onderwijs bestonden speciale meisjesscholen, bijvoorbeeld de mms, waar een ander soort opleiding werd geboden dan op jongens- of gemengde scholen. In veel landen is dit veranderd toen in de loop van de jaren zeventig een gemeenschappelijk onderwijsaanbod voor leerlingen van twaalf tot vijftien jaar werd ingevoerd. In Nederland gebeurde dat pas in 1993. Tot die tijd kwamen veel kinderen in het beroepsonderwijs al op twaalfjarige leeftijd in een meisjes- of jongensrichting terecht kwamen. Op de mavo, de havo en het vwo koos je al snel een typisch meisjes- of jongenspakket. De structuur van het onderwijs, die oorspronkelijk was gemaakt met de bedoeling dat meisjes en jongens verschillend onderwijs kregen, bood tot in de jaren negentig dus nog ruimschoots gelegenheid voor traditionele keuzen.

Hoewel tegenwoordig aan meisjes geen ander onderwijs meer wordt aangeboden dan aan jongens, doen meisjes en jongens op school nog steeds verschillende ervaringen op, die in de hand werken dat ze verschillende keuzen maken. Kinderen leren op school meer en andere dingen dan hun officiële lessen. Ze zien bijvoorbeeld dat de directeur een man is, dat de koffie wordt verzorgd

door een vrouw, dat in de lagere leerjaren vooral vrouwen lesgeven. En terwijl tv-spotjes vertellen dat er voor meisjes een glanzende carrière in het verschiet ligt als ze exacte vakken kiezen, spreekt uit het kleine aantal vrouwelijke docenten in de exacte vakken een heel andere boodschap. Ook in de leerboeken staat meer dan grammatica en formules. In een veel gebruikte methode Engels brengt Mrs O'Connor haar krantlezende echtgenoot nog steeds iedere ochtend zijn ontbijt: 'Here is your breakfast, dear. Bacon and eggs.'

Wensen van meisjes en jongens voor een bepaald soort toekomst – een carrière als computerdeskundige, als Libelle-moeder, of misschien wel een combinatie daarvan – worden voor een groot deel in de loop van hun schooljaren gevormd. Een wens groeit niet als een plantje, waarvan de bladeren en bloemen al in de kiem compleet besloten liggen. Wensen ontstaan door wat je meemaakt, door de verwachtingen die anderen van je hebben en doordat je in de gaten krijgt waar je succes en waardering mee verwerft. En bij al die zaken maakt het veel uit of je een meisje of een jongetje bent. Meisjes én jongens raken in hun wensen beperkt doordat voor vrouwen andere wensen vanzelfsprekend worden gevonden dan voor mannen. Een meisje dat ervan droomt om Libelle-moeder te worden is misschien niet geëmancipeerd, maar met een jongen die zo'n wens heeft, is echt iets mis. Daardoor ontstaat minder diversiteit in de wensen van mensen dan mogelijk zou zijn. Ervaringen op school dragen daaraan bij. Hoewel docenten zich er meestal niet bewust van zijn, behandelen ze meisjes en jongens bijvoorbeeld vaak verschillend en hebben ze verschillende verwachtingen van hen.

Een soort behang

Carla: Zeg Kees, jij bent toch de klassedocent van 3b. Ik heb ze dit jaar voor het eerst voor Engels en er zijn er een paar bij... Die Sjoerd, ik heb zulke problemen met dat joch.

Kees: Ja, dat kan ik me wel voorstellen, wat een energie hè. Maar volgens mij is dat ventje eigenlijk razend intelligent. Eerlijk gezegd denk ik dat het de beste leerling uit die klas is.

Carla: O nee, dat is Nienke. Ik heb in geen jaren een leerling gehad die tien haalde, maar zij doet 't.

Kees: Ja, dat is een leuk meisje, prettig in de klas, neemt haar huiswerk serieus. Maar weet je, zo'n Sjoerd schopt het uiteindelijk verder. Hij concentreert zich slecht, maar dat is vooral een kwestie van een overdosis aan creativiteit. Daar gaan in de loop der jaren de scherpe kantjes wel vanaf.

Carla: Ja, ik geloof wel, als-ie zich inzet, dat-ie inzicht heeft. En lef om iets gewoon maar te proberen heeft-ie in ieder geval. Maar ik vraag me af of hij bijvoorbeeld zo'n goed geheugen als Nienke heeft.

Kees: Dat is nou precies het verschil. Zij scoort nu met hard werken, maar uiteindelijk gaat het daar toch niet om. En ze valt natuurlijk ook gewoon op omdat ze zo gunstig afsteekt bij die twee giechels met wie ze altijd optrekt.

Carla: Ja, Simone en Sandra... Ik word ook gek van die meiden. Nu ik erover nadenk, dat zijn een heel ander soort zesjes dan die van Sjoerd.

Kees: Precies, met een beetje extra aandacht en geduld, haalt die jongen op z'n eindexamen negens.

Jongens worden nogal eens overschat – er wordt bijvoorbeeld gedacht dat ze eigenlijk beter kunnen presteren, maar dat ze zo druk zijn dat dat er niet van komt – en meisjes worden onderschat – hun prestaties worden toegeschreven aan blokken, niet aan echte capaciteiten. Uit een onderzoek bleek bijvoorbeeld dat het rapportcijfer voor natuurkunde van meisjes die het advies krijgen om dit vak in hun pakket te nemen, gemiddeld een punt hoger was dan dat van jongens.

Docenten besteden in de klas meer aandacht aan jongens dan aan meisjes. Dat komt onder andere doordat jongens veel aandacht vragen: ze zijn drukker en verstoren vaker de orde in de les dan meisjes. Jongens bezorgen docenten dus meer last, maar ze worden – misschien wel daardoor – ook interessantere leerlingen gevonden. Uit onderzoek naar de beurtverdeling in de les blijkt dat meisjes niet alleen minder, maar ook een ander soort aandacht van leerkrachten krijgen: ze krijgen meer controlebeurten en oefenbeurten, terwijl jongens meer met de doordenkvragen geconfronteerd worden.

Docenten spreken meisjes vaak als groep aan – ‘willen de dames achterin nu ook even opletten’ – terwijl jongens eerder als persoon worden aangesproken. Geen wonder dat een meisje zegt: ‘Ik denk dat de leerkracht me maar middelmatig vindt. Ik denk zelf ook dat ik nogal middelmatig ben. Hij haalt me nooit naar voren en hij kijkt nooit naar me als hij praat. Ik ben eigenlijk een soort behang.’²

Meisjes lopen bij exacte vakken nog op een andere manier de kans om de ervaring op te doen dat ze minder goed zijn dan jongens. Deze vakken veronderstellen vaak kennis en ervaring die jongens gewoonlijk wel, maar meisjes niet buiten school opdoen, bijvoorbeeld een radio uit elkaar halen en experimenteren met elektriciteit. Dat kan een van de redenen zijn dat de prestaties van meisjes in de exacte vakken lager zijn dan die van jongens. Een andere verklaring is dat de voorbeelden waarmee de stof wordt uitgelegd, in deze vakken vooral aansluiten bij onderwerpen die jongens aanspreken, bijvoorbeeld de werking van de motor van een auto. Dat kan ook anders: voorbeelden over apparatuur die in de gezondheidszorg wordt gebruikt, blijken bijvoorbeeld zowel meisjes als jongens te interesseren.

Onderwijs is een terrein waar behoorlijk wat aan emancipatie is gedaan. Het ministerie van onderwijs heeft bijvoorbeeld vier nota's over emancipatie in het onderwijs uitgebracht en op veel scholen zijn emancipatieprojecten gedaan. In de loop van de jaren is het feminisme in het onderwijs ook anders geworden. Niemand ijvert meer voor schoolboekjes waar vaders altijd in de keuken staan en moeders de auto repareren. Kinderen trappen daar niet in en het is net zo eenzijdig als het omgekeerde patroon. Ook is het inmiddels wel duidelijk dat het probleem niet alleen is dat er niet genoeg vrouwen voor de klas staan, maar dat het er ook om gaat hoe de man of vrouw voor de klas aankijkt tegen sekseverhoudingen en omgaat met meisjes en jongens. Docenten worden niet meer aangesproken als de seksistische vijanden van meisjes; docenten en leerlingen zijn onderdeel van hetzelfde systeem waarin sekseverschil vanzelfsprekend is, net zoals trouwens verschillen tussen leerlingen uit verschillende milieus en met een verschillende etnische achtergrond. Of je het nu wilt of niet, je ontkomt als docent maar moeilijk aan verschillende verwachtingen ten aanzien van jongens en

meisjes, Turkse en Nederlandse leerlingen, en de kinderen van de tandarts en die van de loodgieter.

Feministen werken inmiddels ijverig samen met onderwijskundigen die zeggen dat er oog moet zijn voor de verschillen in voor-kennis, interesse en leerstijlen van leerlingen, met pedagogen die streven naar een veilig schoolklimaat, en met didactici die proberen het onderwijs minder abstract te maken maar te laten aansluiten bij de ervaringen van kinderen. Veel ideeën vanuit feministische hoek bleken trouwens te leiden tot beter onderwijs voor iedereen. Een meer op het dagelijks leven gerichte wiskunde verbetert het wiskundig inzicht, niet alleen van meisjes maar van alle leerlingen. Kortom, er zijn in het onderwijs veel roeiboten beschikbaar om tegen de stroom in te roeien.

Voetbal en computers: gewoon voor jongens

Maar de Nieuwe Geëmancipeerden vinden het langzamerhand wel mooi geweest, al die aandacht voor meisjes. Ook al hebben de meisjes in Nederland de jongens nog niet 'ingehaald', hun achterstelling is oud nieuws, en hun achterstand, daar moeten ze zelf nu maar wat aan doen. Nieuws is bijvoorbeeld wél het idee dat het eigenlijk jongens zijn die op school worden achtergesteld, dat er voor jongensachtige jongens – druk, impulsief en actief – geen plaats is in het overvolle klaslokaal, waar je geacht wordt rustig te zijn, stil te zitten en te luisteren. Je kunt tegenwoordig niet meer in de krant zetten dat meisjes zielig zijn, maar wel dat jongens altijd op hun lazer krijgen en nooit het lievelingetje zijn.³

Wij denken dat het niet zoveel zin heeft om ruzie te maken over wie er op school het zieligst is, en dan de ene keer een inhaalmanoeuvre voor meisjes te organiseren, om vervolgens te constateren dat jongens worden benadeeld. Zo blijf je de seksen tegenover elkaar zetten, terwijl we de eenzijdigheid van die tegenoverstelling nu juist willen doorbreken. Is het probleem niet eerder dat kinderen – meisjes én jongens – op school nog steeds leren wat het inhoudt om man of vrouw te zijn en dat ze nog steeds eenzijdiger toekomstwensen en -verwachtingen ontwikkelen dan nodig is? Maar boodschappen daarover liggen er niet altijd zo dik bovenop.

Het probleem ligt niet op het niveau van 'het lievelingetje zijn' en wordt niet opgelost door in schoolboeken alle plaatjes van mannen te vervangen door plaatjes van vrouwen. Veel docenten zullen inmiddels misschien wel een grap maken over de taakverdeling bij de O'Connors thuis. De overheid probeert meer vrouwen in de schoolleiding te krijgen. Maar verschil maken tussen meisjes en jongens is tegelijkertijd zo gewoon dat je er nauwelijks bij stil staat. De roeiboten moeten onderhouden worden en ook in rustig vaarwater moet er geroeid worden.

Het is pauze op de Prinses Julianaschool. Er vliegt een voetbal over het schoolplein, drie jongens rennen erachteraan. Aan het spel doet nog een groepje jongens mee. De meisjes spelen in de hoeken en langs de randen van het plein.

Een paar kilometer verderop zitten de leerlingen uit de tweede klas van de openbare scholengemeenschap Sweelinck achter de computer. Een paar meisjes wachten met opgestoken vinger op de docent; ze kunnen niet verder. Maar de docent heeft het druk. Hij moet de jongens tot de orde roepen die de rest van de klas laten zien hoe je een hoge pieptoon uit de computer kunt krijgen.

Twee gewone situaties op gewone scholen. Maar ook twee situaties waar verschil wordt gemaakt tussen meisjes en jongens en waar meisjes en jongens zelf verschil maken.

Het schoolplein. Het lijkt neutraal terrein. Alle kinderen mogen er komen. Ze brengen er al met al een groot deel van hun schooltijd door. Maar het plein wordt door verschillende groepen kinderen heel verschillend gebruikt. Niet iedereen heeft er evenveel 'rechten'. Voetballen is meestal de belangrijkste activiteit op het plein. Een bal vliegt nou eenmaal alle kanten op, dus het lijkt vanzelfsprekend dat al die ruimte alleen voor voetbal gebruikt wordt en dat de voetballers zoveel ruimte innemen. Is het toevallig dat dat meestal jongens zijn? De spelletjes van meisjes nemen over het algemeen veel minder ruimte in: elastieken in een hoek, of zitten kletsen op een muurtje. Een ander favoriet meisjesspelletje: met een haarspeld stukjes cement uit de muur lospeuteren. Je zou weer kunnen zeggen dat jongens nu eenmaal graag voetballen en meisjes liever kletsen. Toch is de meisjesstraatvoetbalcompetitie in de buurt

razend populair. Op school bepalen de stoerste jongens wie er mee mogen doen en worden meisjes vaak gewoon weggepest. Door deze 'regel' wordt niet alleen de speelruimte maar ook de interesse van meisjes ingeperkt.

Er is op school ook altijd een hiërarchie in de spelletjes die gespeeld worden. Kinderen die spelletjes doen waar letterlijk geen ruimte voor is, concluderen al gauw dat ze minder belangrijk zijn dan anderen. Ook de inrichting van het plein draagt bij aan die spelletjeshiërarchie. Als er wél een voetbalgoal op het plein is, terwijl de mogelijkheid om ergens lekker te zitten ontbreekt, vertelt de school de kinderen impliciet dat met vriendjes en vriendinnetjes zitten praten een minder waardevolle activiteit is dan voetballen. De vormgeving van het plein is zelf een neerslag van impliciete normen, waarvan niemand zich meer afvraagt of ze nog onderschreven worden. De manier waarop het plein is ingericht suggereert een bepaalde verdeling van de ruimte en beïnvloedt hoe kinderen er gebruik van maken. Het verschil in de bezigheden van meisjes en jongens op het schoolplein is dus minder gewoon of vanzelfsprekend dan het lijkt.

In de computerles is het gepiep van de computer van Dennis en Thomas inmiddels verstomd. 'Ja maar meester, het komt omdat dit zo'n langzame computer is, die van mijn vader is veel sneller en dan kun je zo in het menu komen,' verdedigt Thomas zich. 'Ja,' geeft de meester toe, 'die ouwe XT's zijn inderdaad een ramp, maar volgend jaar krijgen we waarschijnlijk nieuwe 486'en, dat zijn echt mooie dingen.' De boosheid van de meester is afgewend en hij blijkt zelfs te verleiden tot een praatje over de mogelijkheden van de nieuwe apparatuur met cd-i die hij zelf net heeft aangeschaft. 'Oké, sluit hij het gesprek af, 'als jullie helemaal klaar zijn, kunnen jullie de floppy's die in de kast liggen wel even voor me formatteren.' Hij loopt verder en werpt een blik op het scherm bij Nienke, daar gaat het kennelijk wel goed. Nu pas merkt hij de opgestoken vingers van Simone en Sandra op. 'Problemen dames?' 'Meester, we snappen er helemaal niks van, volgens mij hebben we iets fout gedaan en nou doet-ie zo gek.' De meester lacht: 'Laat eens kijken, waar zitten jullie... Ik ga even terug naar het menu, dan typ je S in van start, enter, kijk maar, en dan kun je verder, ja?'

Leren over computers is nieuw in het onderwijs. Pas in 1993 is het vak informatiekunde op alle scholen voor voortgezet onderwijs officieel ingevoerd. Het lijkt al snel een jongensvak te worden: een Byte. Dat komt niet alleen doordat de computer in de maatschappij met mannelijkheid geassocieerd wordt. Leerlingen en docenten dragen daar, meestal zonder dat bewust te willen, ook zelf aan bij. Er moet geroeid worden.

Voor kinderen van twaalf tot veertien jaar, de leeftijdsgroep die les krijgt in het vak informatiekunde, is meisje- of jongen-zijn – ofwel hun sekse-identiteit – heel belangrijk. School is niet alleen een plaats waar je geschiedenis en informatica leert. Je kunt er ook oefenen hoe een echt meisje en een echte jongen zich gedragen. Bij informatiekunde kun je bijvoorbeeld laten zien dat je een echt meisje bent door te klagen dat je 'er niks van snapt' en 'help' te roepen als er op het scherm iets anders verschijnt dan je verwacht. Een echte jongen daarentegen roept door de klas dat zijn vader een superpersonische computer heeft, laadt stiekem een spelletje dat hij van thuis heeft meegenomen, of demonstreert zijn buurman hoe je de computer kunt laten flitsen en piepen. Een echt meisje weet niet hoe het ding heet waar de diskette in moet en typen doet ze op de 'knopjes'. Een echte jongen weet precies hoeveel megabytes de schoolcomputer heeft, ook al weet hij niet wat een byte is. Wanneer er bij een echt meisje iets mis gaat, heeft ze iets verkeerd gedaan, bij een echte jongen is er in zo'n geval iets met de computer.

Ook docenten doen mee. Ze geven bij het vak informatiekunde jongens in klassikale delen van de les bijvoorbeeld meer aandacht dan meisjes en stellen aan jongens meer inhoudelijke vragen. Wanneer het erom gaat leerlingen individueel te helpen bij het werken aan de computer, zijn veel docenten evenveel op meisjes gericht, maar ze gaan daarbij wel verschillend met meisjes en jongens om. Alleen jongens worden aangesproken op veronderstelde voorkennis en deskundigheid. Docenten laten jongens vaker zelf een oplossing geven, terwijl ze bij meisjes het werken aan de computer eerder overnemen en met jongens worden ervaringen uitgewisseld over de kwaliteit van verschillende typen computers. Zo maken meisjes, jongens en docenten in een gewone les van het nieuwe vak informatiekunde een vak dat 'gewoon meer iets voor jongens' is.

Wiskundecijfers en de arbeidsmarkt

Meisjes kiezen in Nederland minder exacte vakken en technische opleidingen dan jongens. Dat is een Zeurende Kwestie en ook een pijnlijke kwestie, nu blijkt dat dat in veel andere landen waaraan wij ons graag meten, niet langer het geval is. Maar er is niets mis met de Nederlandse meiden. Ook het tijdschriftartikel dat suggereerde dat er iets met meisjes is, gaf uiteindelijk een heleboel verklaringen die meer met het onderwijs en de arbeidsmarkt te maken hebben, dan met 'iets met meisjes'. Zo blijkt dat in landen waar meer vrouwen buitenshuis werken, meisjes beter scoren in wiskunde. Nederland doet het op beide punten slecht. De wiskunde-prestaties van meisjes blijven achter bij die van jongens en de arbeidsparticipatie van vrouwen is in bijna alle Europese landen hoger dan in Nederland.

Roepen dat meisjes verkeerd kiezen, dat ze strenger aangepakt moeten worden en het nu op eigen kracht maar moeten redden, lijkt misschien een frisse aanpak; weg steen, maar er verschijnen een hoop Torren. Opkomen voor jongens die nooit eens het lievelingetje zijn, lijkt misschien nieuw, maar is niet meer dan de steen omdraaien. Meisjes kiezen voor opleidingen en beroepen waarin ze vrouwen (succesvol) zien opereren en voor vakken waarvan ze het gevoel hebben gekregen dat ze er goed in zijn. Voor jongens geldt precies hetzelfde. Meisjes en jongens gedragen zich op manieren waar ze voor gewaardeerd en in bevestigd worden. Op school doen meisjes en jongens allerlei ervaringen op en zoeken ze ook ervaringen op, waardoor hun wensen en gedrag 'heel gewoon' gevormd worden.

Noten

1. Van Essen 1990.
2. Stanworth 1981.
3. Ritsema 1995.

ZORG IN ZOETZUUR

We nemen een kijkje in de doorzonwoning van Lies en Teun in Zoetermeer. Het is een maandagochtend in het jaar 1989. De kat ligt te zonnen in de vensterbank en er is niemand thuis. Lies en Teun zijn naar hun werk. Ze kennen elkaar van de lerarenopleiding en werken nu in het onderwijs. Teun heeft een vaste voltijdsbaan met goede vooruitzichten. Lies heeft een tijdelijke aanstelling in deeltijd en verdient ook per uur minder dan Teun. Er is een kind op komst. Hoe gaan ze dat doen? Ze wilden het gelijk verdelen, maar is het nu toch niet logisch dat Lies, die toch al minder verdiende en minder leuk werk had, een deel van haar werktijd opgeeft om voor de kinderen te zorgen?

Maandagochtend, 1991. De kat ligt te spinnen in de zonnige vensterbank. Ze heeft nu gezelschap van Lies en baby Bea. Lies bedient de stofzuiger, terwijl Bea in haar box met de kralenketting speelt. Maandag is een van haar twee zorgdagen. Teun is op zijn werk, hij is intussen adjunct geworden. Hij heeft kort geleden een aanbod gekregen om in Eindhoven directeur te worden. Lies wil niet lullig doen.

Maandagochtend, 1994. De kat heeft zich genesteld op de schoot van Lies, die met een blik op de klok door de Viva bladert. Zometeen moet ze Bea van school halen en daarna Tim van de peuterspeelzaal. Teun is nu kostwinner en Lies zit thuis. Op en neer reizen vanuit Eindhoven met die kleine kinderen, dat ging niet. Na een aantal jaren, als de kinderen wat groter zijn, wil ze ook wel weer een baan.

Maandagochtend, 1996. De kat ligt tevreden in de vensterbank. Lies is er niet, ze heeft een baantje als telefoniste voor 10 uur in de week. Het is haar niet gelukt om in de buurt van Eindhoven een baan in het onderwijs te vinden die te combineren was met haar gezin. Teun is intussen directeur geworden en doet bijna niets meer aan de binnendienst. Hij is weinig thuis en als hij er is, is hij moe.

Soms probeert hij zich er overheen te zetten, om iets met de kinderen te gaan doen. Aan het huishouden komt hij echt niet toe.

De Combinatie

Zo gaat het in het overgrote deel van de gezinnen. Veel Liezen en Teuns wilden dat van tevoren niet. Waarom gebeurt het dan toch? Waarom lukt het vaak niet, de Combinatie van de binnen- en de buitendienst? Op die vraag hebben de Nieuwe Geëmancipeerden wel een antwoord. Het is hen zelf wel gelukt misschien, maar dat het andere vrouwen en mannen niet lukt, verbaast hen niet. Het ontbreekt vrouwen aan duidelijke keuzen en aan flinkheid. Vrouwen geven de maatschappij de schuld: ze klagen over dubbele belasting en een gebrek aan opvang en dergelijke. Maar ze vergeten hun eigen verantwoordelijkheid. Ze vergeten dat ze het gewoon niet goed geregeld hebben. De verkeerde man, die het niet wil, en die ze het dan toch in zijn maag proberen te splitsen. De verkeerde afspraken, als gevolg van gebrek aan onderhandelings talent aan de keukentafel. Met de binnendienst heeft de maatschappij niet veel te maken, vindt bijvoorbeeld van Hintum: dat is een zaak van mensen die een keukentafel delen. Daar moeten ze niet alleen aan eten, ze moeten er vooral goede afspraken maken. Het zijn de vrouwen die deze zaken aan de keukentafel aanhangig moeten maken. Geen minister, maar individuele vrouwen krijgen van de Nieuwe Geëmancipeerden zorg in hun portefeuille.

Sommige Nieuwe Geëmancipeerden vinden dat vrouwen teveel willen. Als je kinderen wilt, dan moet je niet teveel van je carrière verwachten en omgekeerd. Je *kunt* niet alles willen, zeggen ze – tegen vrouwen, niet tegen mannen. Anderen zijn van mening dat alles misschien wel kan, maar dat het niet wenselijk is. Je *moet* niet alles willen, zeggen ze – tegen vrouwen, niet tegen mannen. Je moet als vrouw de binnendienst niet zomaar prijsgeven. Nu vrouwen zo massaal proberen om mannenlevens na te apen, ligt volgens hen de binnendienst braak. Pas op, want hij wordt in snel tempo door vijandelijke mogendheden overgenomen. De betaalde zorg, die onpersoonlijk, zakelijk en kil is, ruikt op en veroverd terrein. Echte zorg daarentegen komt gratis, van vrouwen, en is heerlijk warm.

Vrouwen moeten die warme zorg claimen. Dorien Pessers is de belangrijkste woordvoerder van deze visie. In haar kielzog kreeg Adelheid Roosen veel aandacht voor de historische uitspraak: ik wil zorgen. Net als Madonna, toen ze zich eens liet ontvallen dat ze wilde trouwen en kinderen krijgen. Geen uitspraak van haar kreeg zoveel aandacht als deze. Madonna roept weleens vaker wat, maar dit werd serieus genomen.

Voor dit soort geluiden bestaat veel belangstelling. Deze Nieuwe Geëmancipeerden worden keer op keer uitgenodigd om hun visie op deze en nog heel veel andere zaken in de media voor het voetlicht te brengen. Aan de keuze van columnisten voor *de Volkskrant* is bijvoorbeeld goed te zien dat deze verhalen aanslaan. Allemaal vrouwen die eindelijk verstandig worden en van hun schreden terugkeren, lijkt men te denken. Zo zie je maar weer dat vrouwen en zorg toch echt voor elkaar gemaakt waren: zelfs degenen die heel ver van het pad afgeraakt waren en daarmee zoveel succes oogsten, komen vroeg of laat tot inkeer.

Een geijkte combinatie

Natuurlijk is er iets met vrouwen en zorg aan de hand. Allerlei vormen van zorg lijken in de verdrukking te komen, zowel betaalde als onbetaalde zorg. Veel mensen, waaronder Nieuwe Geëmancipeerden, maar ook veel feministen en sociaal-democraten, pleiten tegenwoordig voor een herwaardering voor zorg. Het feit dat tegenwoordig zorg als algemeen probleem erkend en benoemd wordt, is een feministische verworvenheid. Dat zorg daarbij, vooral door de Nieuwe Geëmancipeerden, zo vanzelfsprekend als een vrouwenprobleem geponeerd wordt, is echter problematisch. Daarmee schuiven ze zorg weer op het bordje van vrouwen. Zowel mannen als de maatschappij blijven buiten schot.

Wat is zorg eigenlijk? En wat heeft het met vrouwen te maken? Hoe komt het dat vrouwen en zorg alsmaar weer samen in hetzelfde kuiltje rollen? Via een antwoord op die vraag zullen we aan het eind van dit hoofdstuk een nieuwe strategie bepleiten om zorg uit de verdrukking te helpen. Maar eerst zetten we de problemen met vrouwen en zorg nog even op een rijtje.

Vrouwen en zorg is een geijkte combinatie. Wat is er dan problematisch aan? Voor veel vrouwen lijkt hun leven een voortdurende en onmogelijke keuze tussen zichzelf en zorg. Kiezen voor zichzelf lijkt vaak kiezen tegen zorg: de kinderen achterlaten op de naschoolse opvang, waar het soms helemaal niet gezellig is. Niet meer toekomen aan de leuke dingen, niet genoeg tijd hebben om voor anderen te zorgen, altijd moe zijn. Vrouwen ervaren dit vaak als een persoonlijk falen.

We hebben hier te maken met een Tor, veroorzaakt door het feit dat de verschillende levenssferen op dit moment niet goed op elkaar afgestemd zijn. School- en werktijden sluiten niet aan. Er is nog steeds een groot gebrek aan kinderopvang – een Zeurende Kwestie. Particuliere opvang is nauwelijks een alternatief, omdat het erg duur is. Kinderopvang en naschoolse opvang zijn nog niet van dusdanige kwaliteit dat mensen hun kinderen er graag vijf dagen per week aan toe willen vertrouwen – een Tor, want pas sinds het gebruik van kinderopvang geaccepteerd is, kunnen ouders zich beklagen over de kwaliteit, zonder al te groot risico op een reactie in de trant van: 'maar alle kinderopvang is toch slecht voor kinderen...' Zoals geweld in lesbische relaties pas bespreekbaar is sinds het fenomeen lesbische relatie enigszins geaccepteerd is, zo is een discussie over de te lage kwaliteit van kinderopvang pas mogelijk als het fenomeen kinderopvang geaccepteerd is, waardoor klachten over kwaliteit ervan los gezien kunnen worden van het bestaan van kinderopvang.

De combinatie van vrouwen en zorg is niet alleen een Tor, het is ook een Byte: een probleem als gevolg van recente maatschappelijke ontwikkelingen. Zorgtaken in de binnendienst zijn groter en zwaarder geworden. Het verkeer heeft de straat onveiliger gemaakt: veel kinderen en sommige ouders kunnen niet meer zonder begeleiding de straat op. Ouders – meestal moeders – moeten hen dus halen en brengen. Kleine kinderen kunnen in veel wijken niet zonder toezicht op straat spelen: ouders, meestal moeders, moeten toezicht houden. Ook de vakantiespreiding kan het organiseren van zorg ingewikkeld maken: ouders zijn soms aan bijvoorbeeld schoolvakanties gebonden en werken niet altijd in het gebied waar hun kinderen naar school gaan. Ook kunnen kinderen door de spreiding, als hun ouders werken, minder makkelijk bij nichtjes en neef-

jes logeren: die hebben vaak andere vakanties. In sommige kringen worden ook hogere eisen gesteld aan de opvoeding: zulke ouders zijn veel meer dan vroeger in de weer om hun kinderen dingen te leren of verantwoord met hen te spelen en om ze van zwembles te halen en naar de voetbalclub te brengen.

Ook de betaalde zorg baart zorgen. Er wordt veel bezuinigd op verzorgend werk, waardoor meer op de schouders van individuen (meestal vrouwen) neerkomt. Patiënten worden veel sneller uit het ziekenhuis ontslagen en moeten dus langer thuis verpleegd worden. Thuiszorg is moeilijker te krijgen. Wat niet betaald kan worden, komt vaak op de schouders van onbetaalde vrouwen uit de omgeving. Door de bezuinigingen in de gezondheidszorg heeft een deel van de taken van vrouwen in de binnendienst een aparte naam gekregen, namelijk mantelzorg.

Tijdsverdeling:

- Moeders besteden bijna vier keer zoveel tijd aan de binnendienst als vaders (39 versus 11 uur); vaders werken vijf keer zoveel uren buitenshuis als moeders (37,7 versus 7,5 uur).
- Mannen zijn tussen 1990 en 1995 gemiddeld niet meer tijd aan de binnendienst gaan besteden, maar vrouwen wel 3 uur minder.
- 70 procent van de onbetaalde arbeid in Nederland wordt door vrouwen verricht; 30 procent door mannen. (Bij betaalde arbeid is dat omgekeerd: 30 procent doen vrouwen, 70 procent doen mannen.)
- De tijdsbesteding van mannen wordt door het krijgen van kinderen nauwelijks beïnvloed. Hoogstens gaan ze - gemiddeld gesproken - *meer* uren betaald werken.

De zorg voor Norman

De zorg, de werkweek en de loopbaan zijn eigenlijk afgestemd op de norm-man, kortweg *Norman* genoemd: de witte heteroseksuele

gezonde mannelijke dertiger uit de middenklasse.

Norman is de man die in de kracht van zijn leven is, die zijn hele leven overvoltage beschikbaar is, dankzij het feit dat anderen alerhande zorgtaken voor hem uitvoeren. Norman heeft, als hij samenleeft, een vrouw die het huishouden doet en voor de kinderen en zijn oude moeder zorgt. Mocht hij toch alleen leven, dan betaalt hij anderen om zijn zorgtaken te doen. Hij huurt mensen in om maaltijden te maken, zijn huis schoon te houden, zijn boodschappen te bezorgen en zijn was te doen. Hij heeft een baan waarbij hij over zijn eigen tijd en die van anderen kan beschikken. Onder hem werken vrouwen die op afroep klusjes voor hem kunnen doen en zijn werk- en eventueel privéleven kunnen organiseren, zodat hij zich aan 'het eigenlijke werk' kan wijden. Norman als normwerknemer wordt in allerlei werk angstvallig verdedigd, zonder dat het met de inhoud van het werk te maken heeft: het lijkt er eerder om te gaan via een beroep op Norman het mannelijke karakter van het werk te verdedigen (zie het hoofdstuk over werk).

Norman staat in het betaalde werk nog steeds zijn mannetje. Werknemers met zorgtaken zijn op veel plaatsen marginale werknemers. Veel vrouwen voelen zich gedwongen om te kiezen tussen werken en zorgen. 'Als mijn oppas ziek is, verbiedt mijn baas me om roostervrije dagen op te nemen. Soms denk ik erover om te stoppen met werken,' vertelt een stafmedewerkster van een balletgezelschap met een baan van 26 uur.¹

Als ze die keuze weigeren, voelen ze zich gedwongen om te schipperen tussen de aanspraken van het werk en die van het privéleven.

Normannen die eigenlijk wel anders willen, wordt het vaak ook niet makkelijk gemaakt. Mannen die in deeltijd gaan werken, worden nogal eens op de zijlijn gezet en maken geen carrière meer. Een man in een hoge ambtelijke functie met zorgtaken wilde een dag minder werken vanwege zorgtaken. Na heel wat soebatten kreeg hij daarvoor 1 uur in de week vrij, 'wegens zorgverlof'. Het gevolg is dat werk en zorg tussen de seksen nog steeds bijzonder ongelijk verdeeld zijn. (De uitkomsten van recent onderzoek staan op p. 81.)

Een dode arm van de rivier

Dit alles is niet zo omdat mensen dat nu eenmaal zo willen. 80 procent van de werkende vrouwen die kinderen willen, zegt te willen blijven werken. Maar slechts tweederde daarvan doet dat ook inderdaad. Uit een ander onderzoek blijkt dat 42 procent van de stellen een situatie waarin beide partners in deeltijd werken, ideaal vindt. Toch slaagt maar 2 procent er in om die situatie te bereiken. Hoe komt dat? Het verhaal van Lies en Teun is daarvoor illustratief: dat laat zien hoe kleine op dat moment logische verschillen grote gevolgen kunnen hebben. Dat ze op die kleine verschillen niet zo letten, komt doordat veel mensen denken dat de tijd om er op te letten nu wel voorbij is. 'Ik ben wel geëmancipeerd, maar niet feministisch,' zeggen veel vrouwen en hun man knikt daar tevreden bij. Ze denken dat het emancipatieproces voltooid is en dat ze in hun persoonlijke leven dus op dat front ook geen inspanningen meer hoeven te leveren. Ze houden op met tegen de stroom in zwemmen... en op een dag treffen ze zichzelf aan in een dode arm van de rivier, terwijl ze dachten dat ze vooruit gingen. De maatschappij zit nog zo in elkaar dat wie niet tegen de stroom in zwemt, terugdrijft in traditionele patronen. Dat geldt zeker als het over De Combinatie gaat. Het inkomensverschil tussen de seksen is daarbij een belangrijke factor. De mannelijke dertiger verdient twee keer zoveel als zijn vrouwelijke partner. Logisch toch dat niet hij, maar zij in deeltijd gaat werken? Het verhaal van Lies en Teun laat zien hoe dan van het een het ander komt.

Maar je gaat toch geen inkomen opgeven? Dat hangt er van af hoeveel je samen verdient. Dreigende armoede is niet altijd het probleem. Je kunt je daarom afvragen of inkomensverlies bij voorbaat erger is dan het alternatief. Het alternatief is dat de één een echte loopbaan heeft, en de ander op den duur voor de hele binnendienst opdraait en hoogstens een klein baantje zonder perspectieven heeft.

VUT of ouderschapsverlof?

Dus wie niet tegen de stroom in roeit, drijft weg. Daarom kun je maar beter twee tegenstrijdige dingen tegelijk doen: tegen de stroom

inroeien en proberen de bedding van de rivier verder uit te graven. Voor het laatste heb je de vergadertafel, voor het eerste de keuken. Aan de keukentafel kun je al je inventiviteit en doorzettingsvermogen inzetten om de Combinatie (of een kinderloze loopbaan) voor jezelf mogelijk te maken. Aan de vergadertafel kun je het probleem van de Combinatie blijven aankaarten.

Want dat maar 2 procent kan realiseren wat 42 procent wil, komt natuurlijk niet alleen doordat mensen vergeten te zwemmen. Het komt vooral doordat het nog niet goed geregeld is met de Combinatie in Nederland (zie p. 84). Kinderopvang en naschoolse opvang zijn voor vijfdaags gebruik vaak kwalitatief en kwantitatief onvoldoende. Kwalitatief bedenkelijk is bijvoorbeeld het bestaan van 'bezemgroepen' waardoor kinderen die tussen pakweg 8.00 en 18.00 uur op een crèche zitten, drie keer per dag van groep en leidsters kunnen wisselen. Ook het verloop van het personeel en de speelruimte die, vooral buiten, voor kinderen beschikbaar wordt gesteld, laat nogal eens te wensen over. Waarom hebben wij in grote steden zoveel ruimte voor auto's en zo weinig ruimte voor kinderen over? Als we die verhouding nu eens om zouden keren? De oplossingen liggen voor de hand. Meer en meer diverse kinderopvang en naschoolse opvang die zo prettig en goed zijn dat je je kind er gerust vijf dagen per week aan kunt toevertrouwen. (Interessant is wat dat betreft een recent experiment kinderopvang in een woonvoorziening voor ouderen te plaatsen.) Of ouders vijfdaagse opvang wensen of zelf ook een of meer dagen thuis willen zijn, kunnen ze dan ten minste daadwerkelijk kiezen.

Ook op het punt van verlofregelingen valt nog veel te winnen. Ouderschapsverlof is sinds 1991 onder bepaalde voorwaarden een wettelijk recht, maar de werkgever hoeft van de wet tijdens het verlof het salaris niet door te betalen. In de meeste bedrijven is ouderschapsverlof dan ook onbetaald; betaald ouderschapsverlof is vooral een voorrecht van ambtenaren. Toch zijn CAO's niet met alle verlofregelingen zo zuinig; voor de VUT wordt wel veel geld neergegeld. In de meeste CAO's bedraagt de VUT 8 tot 10 procent van de loonruimte.² Betaald en langer ouderschapsverlof, zorgverlof en calamiteitenverlof zouden een recht moeten zijn. Ook andere betaalde verlofregelingen, zoals een Sabbatical Year, moeten overwogen worden.

Zorgparticipatie

- 75% van de jongens zegt later evenveel voor de kinderen te willen zorgen als hun partner en daarom halve dagen in de binnendienst te willen werken; maar tegelijkertijd zegt 85% van de jongens later hele dagen buitenshuis te willen werken. Hoe jongens dit allemaal willen combineren, blijft onduidelijk.
- Na de komst van het *eerste* kind blijft 12% van de moeders voltijds werken; 80% gaat over op deeltijd, meestal 1 tot 3 dagen per week.
- 50% van de vaders is van te voren van plan minder te gaan werken na de komst van het eerste kind. 10% van de vaders voert dit plan uit.
- Na de komst van het *tweede* kind stoppen veel moeders alsnog met werken. Tussen '79 en '81 deed nog 79% van de werkende moeders (die dus al een eerste kind hadden en werkten) dit, in de jaren '91 en '92 was dit 37%.
- 90% van de vaders met kleine kinderen heeft een voltijdsbaan, tegenover 17% van de moeders. Het krijgen van kinderen heeft vrijwel geen invloed op de loopbaan van mannen.
- In Nederland werkt slechts 5% van de vrouwen voltijds; in andere West-Europese landen is dit percentage veel hoger. In Denemarken werkt bijna de helft van de vrouwen voltijds.
- 85% van de vaders zegt dat moeders meer doen aan het huishouden en de kinderen, tegenover maar 75% van de moeders.
- 50% van de vrouwen in kaderfuncties op een dienstverlenende afdeling van een groot commercieel bedrijf kiest er uit carrièreoverwegingen voor om kinderloos te blijven. Zij hebben veelal een partner die net als zij 60 uur in de week werkt. Alle mannen in vergelijkbare functies hebben echter kinderen of willen er binnen vijf jaar aan beginnen. Zij hebben vaak partners die maximaal twee dagen in de week werken. Voor mannen geldt: hoe hoger hun functie, hoe minder hun partner werkt. Dat geldt niet voor vrouwen.
- Van een achttal Europese landen heeft Nederland op Spanje na het hoogste percentage huisvrouwen, te weten 54%.

Meer in het algemeen zouden de patronen van werken en zorgen herschikt moeten worden, zoals Jeanne de Bruijn heeft geopperd in het Nationaal Zorg Plan (zie p. 87). Nu moeten mensen tussen de 25 en 50 jaar zich zowel hard inspannen voor hun loopbaan als kinderen opvoeden en hun ouders verzorgen, terwijl veel ouderen momenteel weinig verplichtingen hebben. In het Nationaal Zorg Plan worden de verschillende taken meer evenredig over het hele leven verdeeld en gaat er meer geld en werkkraft naar betaalde zorg.

De oplossingen die hierboven genoemd zijn, zijn uiterst belangrijk, maar een ding lossen ze niet op, namelijk het probleem dat vrouwen en zorg steeds weer in hetzelfde kuiltje rollen. De Combinatie is impliciet een vrouwenprobleem geworden. Vrouwenproblemen hebben echter helaas nooit het gewicht van een algemeen probleem. Dat is misschien een van de redenen dat het Nationaal Zorg Plan in vrouwenorganisaties uitstekend ontvangen is, maar weinig respons vindt onder politici en beleidsmakers. Men ziet het waarschijnlijk niet als een algemeen voorstel, maar als een doelgroepenplan. Iets voor vrouwen, niet iets van algemeen en nationaal belang.

Het is dus zaak om de Combinatie en andere manieren waarop zorg in de verdrukking komt, als algemeen probleem onder de aandacht te brengen. Melkerts toespraak voor de VN was een uitstekende stap in die richting. De verdrukking van zorg als algemeen probleem stellen, is niet alleen strategisch noodzakelijk, maar ook inhoudelijk veel logischer: als al die politieke partijen die economische zelfstandigheid en arbeidsparticipatie voor iedereen in hun programma hebben staan, dat echt menen, dan moeten ze ook inzien dat dit algemene doel niet bereikbaar is zonder algemene maatregelen.

Als we de beknelling van zorg als algemeen in plaats van als vrouwenprobleem formuleren, dan wordt al snel duidelijk dat we eigenlijk met twee problemen te maken hebben. Het eerste is dat mannen te weinig zorgen en de maatschappelijke problemen met zorg te makkelijk op anderen af kunnen – en soms moeten – wettelen. (Mannen als groep hebben als het ware een achterstand in zorgen, zoals vrouwen een achterstand op de arbeidsmarkt heb-

ben.) Het tweede probleem is dat zowel betaalde als onbetaalde zorg ondergewaardeerd zijn. Die twee problemen hangen bovendien met elkaar samen en versterken elkaar. De onderwaardering van zorg leidt tot lage betaling in zorgberoepen. Dat leidt vervolgens tot structureel personeelstekort. Personeelstekort leidt tot hoge werkdruk, hoog verloop, slechte arbeidsomstandigheden en gebrekkige zorgvoorzieningen.

In andere sectoren leidt personeelstekort doorgaans niet tot hogere werkdruk, maar tot hogere lonen. Het is typerend voor de zorgsector dat dit mechanisme daar niet goed werkt. Een van de oorzaken daarvoor is waarschijnlijk dat zorgen meer als natuurlijke, bijna aangeboren eigenschap van vrouwen wordt gezien en niet als kwalificatie en dus als resultaat van opleiding en ervaring, zoals ook uit analyse van functiewaardering blijkt (zie hoofdstuk 2).

De bovengenoemde neergaande spiraal in de betaalde zorg heeft op zijn beurt vergaande gevolgen voor de onbetaalde zorg. Te weinig goede betaalde zorg leidt ertoe dat meer onbetaalde zorg op vrouwen neerkomt: de mantelzorg en dergelijke. Lage salarissen maken dat vrouwen een slechte onderhandelingspositie hebben aan de fameuze keukentafel, waar vrouwen tegenwoordig vaak heen gestuurd worden om hun rechten te halen. En zo is de cirkel weer rond: zorg is en blijft een vrouwenzaak.

De conclusie van dit verhaal lijkt: om zorg van een vrouwenprobleem te veranderen in een algemeen probleem, is een herwaardering van zorg nodig. Maar waarom zouden mensen zich ertoe laten verleiden om zorg te herwaarderen? Vrouwen zijn daar waarschijnlijk wel voor te porren, maar die waarderen zorg meestal al. Het zijn dus eigenlijk vooral mannen, zowel aan de keuken als aan de vergadertafel, die zorg zouden moeten herwaarderen. Maar hoe krijg je mannen zo gek? En wat helpt het: mannen hebben zorg meestal reuze gewaardeerd. Als ze het maar niet zelf hoefden te doen. De vrouw als zorgzame moeder kan in de christelijke, joodse en islamitische traditie op bijna grenzeloze waardering rekenen. Maar wel op een voorwaarde: dat ze zich daar ook aan houdt. Ze moet niet iets anders willen en ze moet mannen er vooral ook niet mee opzadelen, want vrouwen zijn daar toch zo geschikt voor..

Kinderopvang

- 133.000 kinderen staan op de wachtlijst voor kinderopvang. 81.000 kinderen hebben een plaats, in hele of halve dagverblijven of gastgezinnen. (In 1988 waren dat er nog maar 25.000.) Op veel kinderdagverblijven is de wachtlijst meer dan anderhalf jaar.
- In 1988 werkte nog maar 27% van de vrouwen onder de 37 jaar met kleine kinderen 1 of meer uren betaald; in 1993 was dat 44%.
- In 1988 maakte 11% van de werkende vrouwen met kinderen gebruik van kinderopvang, in 1993 was dat 21%.
- Toch gaat nog geen 5% van de kinderen tot 4 jaar naar een kinderdagverblijf, gemiddeld voor 3 dagen per week.
- De meeste crèche kinderen bezoeken de crèche drie dagen per week.

De zoete smaak van zorg

Herwaardering van zorg... er is niets tegen, maar het is de vraag of het veel oplevert. Laten we daarom voor de tweede maal de zaak bekijken, maar dan vanuit een heel ander gezichtspunt. Laten we even terug gaan naar het begrip zorg zelf. Er is iets raars met het begrip zorg. Enerzijds associëren we het met vrouwen, maar anderzijds zijn er ook allerlei zaken die iets met zorg te maken hebben en toch niet met vrouwen. Directeuren zorgen voor hun bedrijf, maar dat noemen we toch liever managen. Zorg voor personeel noemen we liever personeelsmanagement. Het woord 'zorg' zit ook in gezondheidszorg, maar keert daar eigenlijk alleen terug op het lagere, uitvoerende niveau: een verpleegkundige zorgt voor de patiënt, een dokter behandelt haar. Een kostwinner zorgt voor zijn gezin, maar toch noemen we dat geen zorgarbeid.

Waarom noemen we het werk van een directeur, personeelsmanager of een arts geen zorg en dat van een huisvrouw, thuiszorgster of een verpleeghulp wel? Wat is zorg dan eigenlijk? Bij nader inzien is het idee dat zorg en vrouwen bij elkaar horen, gebaseerd

op drie beperkingen van wat zorg dan is: zorg is *uitvoerend, dienstbaar en zoet*.

Zorg is uitvoerend: het staat los van autoriteit, van de baas zijn over anderen. De personeelsmanager zorgt niet zozeer voor personeel, maar hij is de baas over personeelsaangelegenheden. De directeur zorgt niet voor de onderneming, maar zij is er de baas over. Zorgen en macht uitoefenen gaan welbeschouwd vaak samen op; het lijkt wel of we toch proberen dat te scheiden, door dingen pas echt als zorg en zorgtaken te benoemen wanneer het machtsaspect in elk geval niet meer zo zichtbaar is. En omgekeerd maken we door iets als zorg te benoemen, het machtsaspect ook minder zichtbaar. Moederschap bijvoorbeeld associëren we vooral met zorg. Maar er zit ook een andere kant aan: waar anders dan thuis in gezelschap van de kinderen zijn veel vrouwen de baas? Al is dat meestal niet waar men aan denkt bij moederschap.

Zorg is ook dienstbaar: het is werk in dienst van anderen: de noden of nukken van anderen bepalen de indeling van tijd en ruimte: zorgenden hebben weinig of geen privacy. Voor een bezoek aan de dokter moet de patiënt per definitie wachten: de dokter bepaalt haar eigen tijd. De verpleging kan met een belletje aan het bed gesommeerd worden: de verpleeghulp en verpleegkundige schipperen tussen de aanspraken die anderen op hun tijd doen. Degenen die we zorgtaken geven, hebben meestal ook geen eigen kamer. Als er een kamer in huis over is, gaat die meestal naar vader, om te klussen of te studeren – terwijl vader meestal minder thuis is dan moeder. Of ze nu buitenshuis werken of niet: moeders hebben zelden een eigen kamer. Hebben moeders thuis geen eigen ruimte nodig, omdat ze daar geacht worden in dienst van anderen te leven? Ook in betaald werk zie je zoiets. Secretariaresses hebben ook meestal geen eigen ruimte: iedereen kan bij hen binnenvallen en een aanspraak doen op hun tijd en ruimte. Terwijl de ruimte en tijd van de directeur vaak goed bewaakt zijn. Hoe hoger de directeur, hoe moeilijker het is om in zijn tijd en ruimte door te dringen.

Zorg is zoet: het is mooi en lief, er is weinig slechts aan. Zorg is bijna per definitie goed. Iemand die zorgt kan bijna niets kwaads in de zin hebben of niets kwaads aanrichten. Zorg staat dus ook los van dwang en onderdrukking. De openbaarheid over incestzaken zou ons anders hebben moeten leren, maar nog steeds heerst

het idee dat aan moeders bijna per definitie niet veel fout kan zijn. In het traditionele gezin is vader boos, maar moeder verdrietig. In een mannenberoep als penitentiaire inrichtingswerker heet het werk bewaken, in de psychiatrie noemen we het liever zorgen. Maar met name bij geestelijke gezondheidszorg, dus bijvoorbeeld bij psychiatrische en andere inrichtingen, is het niet altijd duidelijk wat de verhouding is tussen zorg en dwang, en zorg en mores leren. Er wordt in de geestelijke gezondheidszorg niet alleen voor mensen gezorgd, er wordt ook dwang en macht uitgeoefend.

Handelingen die niet uitvoerend, dienstbaar en zoet zijn, noemen we ook geen zorg. Die noemen we disciplineren, leidinggeven, managen of genezen en daarmee zijn het mannenzaken geworden. Met andere woorden: *het begrip zorg functioneert zelf als manier om een bepaald idee van vrouwen overeind te houden, namelijk dat zij lief en zoet zijn (geen autoriteit hebben en hoeven te hebben), dat zij bij uitstek geschikt zijn voor uitvoerend werk (geen macht hebben en hoeven te hebben) en dat zij dienstbaar zijn (geen eigen tijd en ruimte hebben maar in dienst staan van die van anderen).*

Dat stelt het eerste verhaal in een ander daglicht. Stel dat het klopt dat zorg het begrip bij uitstek is waarmee vrouwen hun plaats gewezen wordt, waarmee aan vrouwen wordt opgedragen om uitsluitend lief te zijn en uitvoerend werk doen en waarmee hen macht, autoriteit en zeggenschap over eigen tijd en ruimte wordt ontzegd. Wat heeft het voor zin om zorg te herwaarderen? Herwaardering is goedkoop en verandert niets aan de machtsverhoudingen. De confessionelen hebben vanwege hun waardering voor het vrouwelijk zorgen altijd al de maatschappij zo geprobeerd in te richten dat dat mogelijk was: via kostwinnersloon, verbod op arbeid van gehuwde vrouwen enzovoort. Want o wat was dat vrouwelijk zorgen mooi!

Een eigen kamer voor Moederdag

Dus die weg nemen we niet. Als het probleem juist is dat vrouwen via zorg op hun plaats gehouden worden, dan is de oplossing een hele andere. Dan is de oplossing dat we de dingen die we nu zorg

noemen en die we daarmee dus vrouwelijk achten, zo veranderen dat de mensen die ze doen, macht, autoriteit en zeggenschap krijgen. En dan doet het er niet toe of het zorg heet of niet. Veel belangrijker is de vraag hoe we die zogenaamde zorgtaken, al die dingen die we nu zorg noemen, met macht, autoriteit en zeggenschap kunnen bekleden. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat alle verzor-

Het Nationaal Zorg Plan van Jeanne de Bruijn:

In het Nationaal Zorg Plan moeten de volgende punten in ieder geval geregeld worden:

1. Ieder krijgt het recht om periodes van full-time werken af te wisselen met periodes waarin deeltijdwerken wordt gecombineerd met zorgarbeid. Wie van deze regeling gebruik maakt, behoudt volledige pensioen- en andere rechten die men aan een arbeidsovereenkomst kan ontleen.
2. Mannen en vrouwen tussen de 25 en 50 jaar die een volledige baan hebben, werken 28 uur per week.
3. Mannen en vrouwen tussen de 25 en 50 jaar die meer dan 28 uur werken, moeten extra belasting betalen, tenzij zij in de zorgsector of de maatschappelijke dienstverlening werkzaam zijn.
4. Mannen en vrouwen tussen de 25 en 50 jaar die naast hun reguliere baan enkele uren (betaald) maatschappelijke diensten verlenen, hoeven over *dat* werk geen extra belasting te betalen.
5. Het wettelijk geregelde ouderschapsverlof moet betaald worden.
6. Een deel van het geld dat nu besteed wordt aan vut-regelingen moet worden overgeheveld naar een pot waaruit het ouderschapsverlof betaald wordt.
7. Een ander deel van het geld dat nu wordt besteed aan vut-regelingen moet worden omgezet in loon voor ouderen die zich inzetten voor maatschappelijke dienstverlening ten behoeve van jongeren of hoogbejaarden.
8. Flexibele pensionering vanaf 65 jaar en deeltijdpensionering vanaf 62 jaar, waarbij de werktijd wordt aangevuld met betaalde maatschappelijke dienstverlening.

genden – de leesmoeders, gezinsverzorgsters, mantelzorgsters, vrijwilligsters in het bejaardenhuis, crècheleidsters, gewone moeders, verpleegsters – macht, autoriteit en zeggenschap krijgen? Dat is de vraag die het feminisme van nu zich moet stellen. En het antwoord is: de volgende combinatie van elkaar versterkende maatregelen.

Waardering van zorg wordt om te beginnen uitgedrukt in geld en voorzieningen, zoals we ook onze waardering voor het besturen en beslissen van rechters en politici in geld en voorzieningen uitdrukken. Er komt daarom een zeer fikse verhoging van de salarissen van zogenaamde verzorgende en verplegende beroepen op uitvoerend niveau. Functiewaardering kan daarbij behulpzaam zijn, maar het is niet genoeg. In functiewaarderingssystemen zit nu eenmaal ingebakken dat beleid hoger gewaardeerd wordt dan uitvoering en dat nadenken en vergaderen meestal beter betaalt dan je handen vuil maken. Dat is een algemeen maatschappelijk probleem waar vrouwen in het bijzonder last van hebben, maar zij zijn zeker niet de enigen voor wie dat geldt. Ook laaggeschoolde mannen en migranten hebben daar bijvoorbeeld last van. Bondgenootschappen liggen hier dus voor het oprapen.

Ook zorgen we ervoor dat vrouwen in vrouwenberoepen ook in de hogere regionen goed vertegenwoordigd zijn en blijven. Daarvoor hoeven vrouwen niet voorgetrokken te worden: vrouwelijk talent hoeft alleen maar erkend en gewaardeerd te worden, niet alleen door de staf maar ook door de collega's. Misschien is het wel nodig om de relatie tussen leidinggevend en uitvoerend werk te herzien: nogal wat vrouwen – maar ook mannen – willen geen leidinggevende positie als dat betekent dat ze het contact met de klant of patiënt verliezen (zie hoofdstuk 2).

Verder komt er een 28-urige werkweek voor iedereen, waardoor de binnendienst niet in de knel raakt. Daarmee is overigens ook een ander probleem een stuk verder geholpen, namelijk de werkloosheid. Wie meer wil werken, moet dat doen – dat gebeurt nu ook al, er zijn nu ook mensen die 60 uur per week werken. Alleen kunnen ze daarvoor niet betaald worden, tenzij het zorgarbeid ten behoeve van de gemeenschap betreft. Voor ander overwerk is betaling in principe niet nodig, want mensen die 60 uur werken zijn altijd de mensen die zeggen dat hun werk hun hobby is. Andere mensen worden voor hun hobby ook niet betaald. Meer werken is

dus best, maar voor die hobby wordt geen salaris uitgekeerd.

Aan het zogenaamde uitvoerende werk gaan we ten slotte meer eigen verantwoordelijkheid, macht en zeggenschap toekennen en die toekenning gaan we ook honoreren. We kunnen de indelingen van woonhuizen en werkruimtes eens kritisch onder de loep nemen: is het wel altijd zo logisch dat pa een eigen kamer heeft en ma niet? (Wie is het vaakst thuis en zou hem dus het meest gebruiken?) Is het wel zo logisch dat iedereen altijd bij de secretaresse kan binnenlopen? Waarom kan de baas wel in alle stilte met haar man bellen of de uitslag van een medisch onderzoek via de telefoon ontvangen zonder dat iedereen het kan horen, en de secretaresse niet?

Dit alles opdat zorg niet langer in zoetzuur ligt: opdat het begrip zorg niet langer functioneert als een definitie van vrouwen als wezens die lief en zoet zijn (geen autoriteit hebben), bij uitstek geschikt zijn voor uitvoerend werk (geen macht hebben en hoeven te hebben) en dienstbaar zijn (geen eigen tijd en ruimte nodig hebben maar in dienst staan van anderen). Dit alles opdat zorg voor iedereen smaakt naar meer.

Noten

1. *De Volkskrant*, 7-II-1992.

2. Jeanne de Bruijn, mondelinge communicatie, zie ook *Trouw* 23-4-1994.

Vrouwen hogerop in Nederland

Algemeen:

- 1 % van de vrouwen die werken heeft een leidinggevende positie.
- 5 % van de mannen die werken heeft een leidinggevende positie.
- 14 % van de mensen met een hogere functie is vrouw.

Hoe zijn vrouwen over de hogere functies verdeeld?

Ambtenarij:

- 13 % van de rijksambtenaren met een hogere functie is vrouw.
- 12 % van de gemeenteambtenaren in een topfunctie is vrouw.
- 9 % van de rijksambtenaren in een topfunctie is vrouw.
- 3 % van de provinciale ambtenaren in een topfunctie is vrouw.

Rechterlijke macht en politie:

- 28 % van de (niet-militaire of administratieve) rechterlijke macht op basisniveau is vrouw.
- 15 % van de rechterlijke macht op het middenniveau is vrouw.
- 6 % van de rechterlijke macht op het hoogste niveau is vrouw.
- 2,5 % van de hogere en leidinggevende functies bij de politie wordt bezet door een vrouw.

Onderwijs:

- 12 % van de directeuren in het onderwijs is vrouw.
- 0 % van de directeuren in het HBO en WO is vrouw.
- 3,6 % van de hoogleraren is vrouw.

Gezondheidszorg:

- 5 % van de directeuren van de intramurale gezondheidsinstellingen is vrouw.
- 30 % van de bestuurders in de gezondheidszorg is vrouw.
- 5 % van de managers in de gezondheidszorg is vrouw.
- 20 % van de huisartsen is vrouw.
- 17 % van de specialisten is vrouw.

Bedrijfsleven:

Philips: 1 % van de hogere functionarissen is vrouw.

ABN/AMRO: 4,5 % van de hogere functionarissen is vrouw.

Postbank: 5,8 % van de hogere functionarissen is vrouw.

NS: 1,9 % van de hogere functionarissen is vrouw.

Sony: 0,8 % van de hogere functionarissen is vrouw.

Perscombinatie: 3,3 % van de hogere functionarissen is vrouw.

OVER SCHUURMACHINES, MAGNETRONS EN ZUIGFLESSEN

'Ik vlecht liever beton dan haar,' riep nog niet zo lang geleden een meisje ons van talloze posters toe. Ze is een uitzondering; Nederland kent het laagste aantal vrouwen in technische beroepen in Europa. Het aantal vrouwen in hogere technische beroepen wordt zelfs steeds lager. En wie boort er thuis de gaten in de muur?

Zoals zorg en vrouwen bij elkaar horen, zo zijn ook techniek en mannen met elkaar verbonden. Niet dat alle mannen nou zo technisch zijn of dat vrouwen nooit iets technisch doen, maar toch is techniek een van de zaken waarin het eenzijdige leven vorm krijgt. 'Dan moeten vrouwen maar meer voor techniek kiezen,' zal menig Nieuw Geëmancipeerd persoon hierop reageren. De tijd dat we het seksisme in technische mannenbedrijven als excuus gebruikten is voorbij en je kunt je niet een leven lang blijven beroepen op het feit dat je vader vroeger alleen je broertje heeft leren boren. Vrouwen moeten techniek en technologie gewoon met wat meer flinkheid te lijf gaan. Of niet, maar dan moeten ze ook niet zeuren.

Wij zien op het terrein van de techniek nog tal van Zeurende Kwesties en Torren, waar 'kiezen voor techniek' en 'flink zijn' geen oplossing voor zijn. En technologie is natuurlijk bij uitstek het terrein van de Bytes. De oplossing begint bij de gedachte dat het *men-sen* zijn die techniek zo organiseren, ontwerpen, gebruiken en waarderen dat techniek mannelijk wordt en blijft. Het zijn dus ook mensen die dit kunnen veranderen.

Een vicieuze cirkel?

Als je kijkt naar het aantal vrouwen dat een technisch beroep heeft, is Nederland – met zijn vooruitstrevende en tolerante imago – helemaal niet zo geëmancipeerd, ook vergeleken met andere landen. Het percentage vrouwen in technische beroepen in Nederland, in

1992 8 procent, behoort tot een van de laagste in Europa. Het percentage vrouwelijke technische hoogleraren, 1 procent, vormt een absoluut minimum. In de EG is dat percentage gemiddeld 6 procent. Vrouwen zijn de afgelopen jaren meer buitenshuis gaan werken, maar dat deden ze vooral in niet-technische beroepen. En hoewel de instroom van vrouwen in technische beroepen (langzaam) groeit, is er al met al geen toename van vrouwen in deze beroepen, omdat vrouwen ook weer sneller vertrekken dan mannen.

Op korte termijn zal de techniek als arbeidsmarktsector geen neutraal terrein worden. In het technisch onderwijs is de situatie namelijk niet veel anders: er is geen potentieel van vrouwelijke elektriciens, werktuigbouwkundigen en computerprogrammeurs in opleiding. Slechts 10 procent van de leerlingen en studenten op technische opleidingen is een vrouw. Ook hier behoort Nederland, in vergelijking met andere Europese landen, weer bij de achterblijvers.

Ook de Nederlandse overheid vindt dat we op het gebied van technologie nog niet geëmancipeerd genoeg zijn. Niet zozeer vanwege de wenselijkheid van een veelzijdig leven, maar omdat werkgevers vrezen voor tekorten aan personeel in de technische sector. Vrouwen worden daarom aangespoord te kiezen voor de techniek. Maar, zo wordt ook in overheidsnota's geconstateerd, het is een vicieuze cirkel, een Zeurende Kwestie. Doordat er weinig vrouwen zijn met een technisch beroep, blijft het beeld bestaan dat techniek een mannenzaak is, waardoor vrouwen weer niet gemakkelijk kiezen voor een technisch beroep.¹

De overheid lijkt te denken dat er in de eerste plaats iets met vrouwen is; de houding van vrouwen ten aanzien van techniek is het probleem en die moet dan ook veranderd worden. In campagnes als 'Vrouwen gezocht voor mannenwerk' en 'Kies Exact' werd techniek daarom voorgesteld als uitdagend en aantrekkelijk. In tv-spotjes en op posters werden vrolijke, mooie meisjes opgevoerd om te laten zien dat ook leuke meiden voor techniek kiezen.

Omgekeerd vonden sommige feministen in het verleden het juist heel verstandig dat vrouwen niet veel te maken willen hebben met technologie. Zij zagen techniek als een produkt van mannelijke overheersingsdrang. De oorlogsindustrie en de milieuproblematiek waren symbool voor de dolgedraaide machine die techniek is en die uiteindelijk leidt tot de vernietiging van de natuur. Vrouwen

zouden extra wantrouwend moeten zijn tegenover technologie, omdat het door mannen ook gebruikt wordt om vrouwen te overheersen. Vooral nieuwe ontwikkelingen op het terrein van de voortplantingstechnologie, zoals de echografie en in-vitrofertilisatie zijn vanuit deze gedachte argwanend bekeken; het geeft artsen – meestal mannen – macht over vrouwen. Technologie is in deze optiek een terrein waar de ene Byte na de andere ontstaat. Er zijn ook feministen, vaak vrouwen die werkzaam zijn in het 'hol van de leeuw', die een andere weg bewandelen. Zij streven ernaar de techniek en technologie zelf te veranderen, vrouwelijker te maken, door binnen deze sector een vrouwelijk geluid te laten horen.

Wat moeten we nu als eerste aanpakken van al deze Zeurende Kwesties en Bytes? Moeten we beginnen bij vrouwen of bij de technologie? Wij gaan ervan uit dat het probleem van de moeizame relatie tussen vrouwen en technologie niet bij vrouwen ligt, maar ook niet in de technologie. Techniek en technologie zijn van zichzelf niet mannelijk, maar technische apparaten, beroepen en vaardigheden worden wel mannelijk gemaakt (en gehouden) door de manier waarop mensen ermee omgaan. Soms gebeurt dat bewust, bijvoorbeeld omdat mannen er belang bij (denken te) hebben dat hun beroep een mannenberoep blijft. Maar het gebeurt ook onbewust, bijvoorbeeld doordat een beroep zo georganiseerd is of een apparaat zo gemaakt dat vrouwen het maar liever aan mannen overlaten. Als het gaat om technologie moet er met een speciale techniek tegen de stroom in gezwommen worden. Die bestaat eruit dat je je in de eerste plaats afvraagt wát er nu precies voor zorgt dat een beroep, een apparaat of een vaardigheid meer bij mannen dan bij vrouwen lijkt te passen en in de tweede plaats wat de rol van *mensen* (individuen, maar vooral groepen, organisaties en instanties) daarbij is en wat mensen eraan kunnen veranderen.

Blote wijven en rugpijn

Waarom blijven technische beroepen mannelijk, ondanks maatregelen die werkgevers belonen als ze vrouwen in dienst nemen? Anders dan overheids campagnes suggereren, staan bedrijven niet altijd te springen om vrouwelijke werknemers. In sectoren waar de

vrouwelijke werknemer een relatief onbekend verschijnsel is, bestaan veel vooroordelen tegen vrouwen: bijvoorbeeld dat ze altijd ongesteld zijn of zieke kinderen hebben en dat ze het zware werk toch aan mannen moeten overlaten. Bovendien zou een vrouw op het werk maar onrust onder de jongens geven en die zouden met een vrouw in de buurt ook niet meer zichzelf kunnen zijn (zie het hoofdstuk over arbeid). Het is niet het werk in deze bedrijven dat ongeschikt is voor vrouwen, het zijn de bedrijven zelf. Als je dus wilt dat vrouwen kiezen voor technisch werk, moet je zorgen dat daar iets aan verandert. Op zijn minst zouden vrouwen gewoon welkom moeten zijn.

Er wordt niet altijd met zoveel woorden gezegd dat vrouwen niet welkom zijn. Onderzoek heeft laten zien dat er talloze subtiele en helemaal niet zo subtiele manieren zijn, waarop die boodschap wordt overgebracht. Vrouwen zijn maar zelden gewoon werknemers of student in een technische omgeving. Ze zijn in de eerste plaats vrouw. Zo vertelt een studente aan de technische universiteit: 'Als vrouw ben je altijd zichtbaar, je moet jezelf voortdurend bewijzen. Als je prestaties eens wat slechter zijn, wordt dat meteen toegeschreven aan je vrouw-zijn. Vooral de eerste twee jaar moet je veel alleen doen. Er zijn weinig meisjes en de jongens denken dat je niet slim genoeg bent of juist te slim.'²

De mannelijke meerderheid in een bedrijf of opleiding bepaalt bovendien de sfeer: technische culturen zijn mannenculturen. In bedrijven die van oudsher mannenbedrijven waren, is het daarom voor vrouwen vaak moeilijk om zich een plek te veroveren. Die mannelijke cultuur van de werkplek ziet er niet altijd hetzelfde uit. Onder ingenieurs en computerdeskundigen, hogere technische beroepen, wordt bijvoorbeeld het imago van 'nerds' en 'loners' gekoesterd. Dat is een ander imago dan dat in veel laaggeschoolde technische beroepen, waar de typische werknemer een stoere vent is met spierballen, die nergens bang voor is maar die niet kan werken zonder de kick van een bloot wijf aan de muur. Maar geen van beide zijn het beelden waar vrouwen zich zonder meer inpassen. Maar is dit nu niet een typisch geval van klaagfeminisme? Hebben we eindelijk een paar vrouwelijke automonteurs en bouwvakkers en nu hebben ze het weer moeilijk. Ja dames, het gaat niet vanzelf, maar zo makkelijk is het voor mannen ook heus niet altijd. Ge-

woon een beetje aanpassen en verder jezelf zijn, dan wennen de jongens er wel aan. Hang je toch gewoon zelf die mooie-mannenposter uit de *Cosmopolitan* op! Het is helaas iets ingewikkelder. Aan de impliciete regels over hoe je je als electricien hoort te gedragen en over hoe schilders met elkaar omgaan, kunnen vrouwen niet altijd gewoon meedoen. In het taalgebruik, de grappen en het stoere gedrag die een vereiste zijn om erbij te horen, speelt seks een belangrijke rol en daarin nemen vrouwen per definitie een andere positie in dan mannen.

Technische beroepen worden vrouwen niet alleen door het gedrag van collega's en bazen tegengemaakt. Ook de manier waarop veel technisch werk georganiseerd is, maakt dat het een mannenwereld is en blijft. Er zijn allerlei min of meer subtiele manieren waarop vrouwen worden uitgesloten. De reden waarom vrouwen weer uit technische beroepen verdwijnen, blijkt bijvoorbeeld voor een groot deel te liggen in de arbeidsvoorwaarden, die niet zijn toegesneden op werknemers die betaalde arbeid en zorgtaken willen combineren. Er zijn geen mogelijkheden om in deeltijd te werken, of het bedrijf dwarsboomt het opnemen van ouderschapsverlof.

Ook de organisatie van de concrete beroepsuitoefening in technische beroepen is vaak afgestemd op wat mannen kunnen en doen. Dat is niet zo gek, omdat zij van oudsher de werknemers in die beroepen zijn. Maar als je serieus vindt dat vrouwen een plaats in deze beroepen moeten verwerven, dan zal daar toch iets aan moeten veranderen. Zo is veel technisch werk afgestemd op de fysieke belasting die mannen geacht worden aan te kunnen. Een beroemd voorbeeld is dat van de zware zakken. Tot in de jaren tachtig werden in de bouw stuczakken gebruikt van veertig kilo. Norman is immers een sterke vent. Het was in die tijd nog heel gewoon dat je na een paar jaar in de bouw met rugklachten in de wao verdween. Het was ook de tijd dat de eerste vrouwen tot de bouw doordrongen. Voor de meesten van hen bleken de stuczakken zeker te zwaar. In plaats van te concluderen dat werk waarin gesjouwd moet worden niet geschikt is voor vrouwen, werd er nu eens andersom geredeneerd. Waarom niet twee zakken van twintig, in plaats van één van veertig? Aldus werd besloten, met als bijkomend voordeel dat ook Norman veel minder vaak voor zijn rug naar de dokter hoeft.

Norman is niet alleen sterk, hij heeft ook grote handen, in ieder

geval groter dan de meeste vrouwen. Veel technische apparaten worden gemaakt met het oog op Norman. Zo heb ik zelf de pest aan handschuurmachines omdat die allemaal zijn gemaakt voor iemand met grotere handen dan ik. Na een half uur schuren heb ik kramp in mijn vingers en geef ik het op, niet omdat ik ongeschikt ben om te schuren, maar omdat het apparaat schuren ongeschikt voor mij maakt. Zo wordt veel technisch werk 'mannelijk' gemaakt, niet omdat het dat van zichzelf is, maar door hoe het georganiseerd wordt en doordat technische apparaten, kleding en hulpmiddelen gemaakt worden voor mannelijke gebruikers. En zo worden mensen gestuurd in de richting van eenzijdig leven.

Dat ligt niet aan de techniek zelf. In principe kan techniek juist een bijdrage aan veelzijdigheid leveren. Machines hebben immers ook gemaakt dat fysieke kracht, een van de weinige legitieme redenen waarom sommige vrouwen voor een beroep minder geschikt zijn, een steeds kleinere rol in het arbeidsproces speelt. Helaas zie je vaak dat er vanuit wordt gegaan dat mannen ook geschikter zijn om die machines te bedienen. In plaats dat de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen wordt doorbroken, komt er een nieuw soort arbeidsdeling voor in de plaats.

Kortom, als je wilt dat vrouwen kiezen voor technisch werk, moet je ook zorgen dat het werk zo georganiseerd wordt dat het voor vrouwen te doen is. Er valt al met al nog genoeg te zeuren. We klagen niet dat techniek een boze mannelijke uitvinding is en ook niet dat vrouwen zo verdomd hardnekkig zijn in hun afzijdigheid van techniek. We klagen de mechanismen aan die *maken* dat vrouwen niet 'kiezen' voor technisch werk of er na een tijdje weer uit verdwijnen en de mensen/mannen die deze mechanismen in stand houden.

Inbouwsekse

Waarom is een frituurpan wit en wordt de functie van de knoppen aangegeven met simpele pictogrammen? En waarom is de stereo-installatie zwart of zilverkleurig, vol toetsen, wijzertjes en lampjes, met Engelstalige bijschriften?

Technische ontwikkelingen lijken vaak vanzelf te gaan, alsof de techniek zich op eigen kracht tot duizelingwekkende hoogte ontwikkelt. Techniek lijkt mysterieus en onaantastbaar. Maar niets is minder waar. Bij de ontwikkeling van technologieën worden allerlei keuzen gemaakt. In welke ontwikkelingen wordt bijvoorbeeld geïnvesteerd? Technische projecten kunnen worden stilgelegd; denk maar aan de ontwikkelingen rond kernenergie, het directe resultaat van een brede politieke beweging. Ontwikkelingen kunnen worden gestimuleerd, zoals het ontstaan van computernetwerken, of volledig worden verwaarloosd, zoals geldt voor de mannenpil. Technologie is een kwestie van tijd, geld, energie, onderzoek, wetgeving, macht, politieke wil en maatschappelijke steun.

Ook bij het bepalen van de vorm die een apparaat of proces krijgt, worden keuzen gemaakt; keuzen die maken dat technische apparaten en processen mannelijk worden. Ontwerpers proberen op allerlei manieren hun produkt te laten aansluiten bij de wensen van toekomstige gebruikers. Soms hebben ze alleen vrouwelijke of mannelijke gebruikers op het oog, waardoor ze de andere sekse uitsluiten of afstoten. Denk maar aan het voorbeeld van de schuurmachine. Ook ideeën over hoe mannen en vrouwen (horen te) zijn, komen terug in de vormgeving van technische produkten. In veel voorwerpen die we dagelijks gebruiken, zijn ideeën over (verschillen tussen) vrouwen en mannen ingebouwd. Zakmessen, kammen, vulpennen en horloges voor mannen zien er anders uit dan die voor vrouwen en dat is maar zelden functioneel. Waarom heeft een herenfiets bijvoorbeeld nog steeds een stang? Voor de stevigheid van de constructie is het niet meer nodig, kinderzitjes voorop passen niet, kinderzitjes achterop zijn onhandig met opstappen en als Norman een jaartje ouder wordt, levert het opzwaaien van zijn been ook de nodige problemen op. De functie van de stang is, dat hij allerlei – voor een deel inmiddels verouderde – ideeën over vrouwen en mannen symboliseert.

Dagelijks worden nieuwe produkten ontwikkeld met een 'inbouwseks', ofwel dagelijks komen er Bytes op de markt: beelden van vrouwelijke en mannelijke gebruikers, die vorm krijgen in een produkt. Een voorbeeld. Het gaat slecht met het milieu en de overheid wil kleinere, zuiniger auto's op de weg. Maar hoe krijg je Norman in een kleinere auto, waaraan het beeld van boodschappen-

autootje voor mevrouw is verbonden? Het antwoord heet compactcar. We noemen deze auto niet klein maar compact, benadrukken dat hij door zijn omvang snel en flexibel is, behangen hem met talloze technische snufjes, en jawel, Norman koopt hem. En wat te denken van de inbouwseks van de ladyshave, die alleen een aan- en uitknop heeft, tegenover het scheerapparaat, dat voorzien is van een scala van knoppen met opschriften als 'charge control' en 'double action' en een batterij, zodat de mobiele man hem mee op reis kan nemen.

De seks van een technologisch produkt of apparaat ligt niet vast. Ook hieraan kun je zien dat zo'n produkt niet vanzelf mannelijk of vrouwelijk is, maar dat het inbouwen van seks mensenwerk is. Het boodschappenautootje werd met enkele ingrepen een hightech produkt voor snelle jongens. De magnetron werd geïntroduceerd als een produkt voor yuppen: geschikt voor een snelle kant-en-klaar-maaltijd en om je Nikes in op te warmen. Het apparaat werd dan ook gepresenteerd als een nieuw, interessant staaltje van moderne technologie en viel onder het bruingoed, de categorie van de audio-visuele apparatuur. Inmiddels is het een huishoudelijk apparaat, waar je gewoon mee kunt koken en bakken. Het wordt verkocht op de afdeling witgoed en heeft – net als de frituurpan – aanwijzingen in de vorm van pictogrammen gekregen.

Technische objecten en apparaten geven ook vorm aan hoe mensen leven. Door auto's, telefoons en faxen ziet de wereld er heel anders uit dan vóór het bestaan van deze apparaten. Als in een apparaat een idee over de sekseverhoudingen is ingebouwd, dan is de kans groot dat dat idee in het gebruik van het object of apparaat ook weer bevestigd wordt. Als ik de schuurmachine na een half uur aan iemand met de juiste maat handen geef, bevestig ik bijvoorbeeld het idee dat vrouwen schuren liever aan mannen overlaten.

Door technologische ontwikkelingen kunnen dus allerlei oude waarden en normen worden bevestigd en oude keuzepatronen worden gestimuleerd. Maar technische produkten kunnen ook emanciperend werken, bijvoorbeeld waar apparaten zwaar werk overnemen en een beroep in principe toegankelijker maken voor minder sterke mensen. Techniek is dus nooit op zichzelf goed of slecht voor vrouwen, wel is er bijna altijd een idee over vrouwen of mannen in ingebouwd. Om te voorkomen dat Bytes zeurende kwesties wor-

den, is het belangrijk dat feministen steeds de vraag te stellen wat dat voor een idee is en of dat idee misschien maakt dat (een bepaalde) techniek meer iets voor mannen dan voor vrouwen lijkt.³

Bytes

Technologieën waarvan hoge verwachtingen bestaan, zijn de nieuwe informatie- en communicatietechnologieën. Tegenwoordig zijn er communicatienetwerken van vrouwen mogelijk die eerder vanwege reistijd of telefoontarieven ondenkbaar waren. En nog mooier, op Internet ziet niemand of je een man of een vrouw bent. Omdat het een onlichamelijke wereld is, kun je spelen met je sekse-identiteit en worden vrouwen niet op hun lichaam beoordeeld.

Toch lijkt het Internet op dit moment eerder een Byte dan een emanciperend medium. Van de gebruikers is maar vijf procent vrouw. Dat heeft te maken met het feit dat vrouwen minder vaak werken in bedrijven en functies waar ze toegang tot het net hebben en gemiddeld minder geld hebben dan mannen voor bijvoorbeeld de aanschaf van computerapparatuur. Maar ook de omgangsvormen op het net, die niet zoveel verschillen van die elders, spelen een rol. Uit onderzoek bleek bijvoorbeeld dat mannen vaker antwoord krijgen op hun elektronische boodschappen dan vrouwen. En wie onder een vrouwen naam inlogt, krijgt binnen de kortste keren te maken met seksuele avances van mannen die maar één spel met sekse-identiteit kennen. 'Ik zit naakt achter mijn computer, jij ook?'⁴ Een Zeurende Kwestie in een nieuw jasje.

Zuigflessen en mixers: technische producten

Technika 10 is een organisatie die technische clubs voor meisjes van rond de 10 jaar organiseert. Meisjes kunnen er kennismaken met hout- en metaalbewerking, computers enzovoort. Omdat de deelnemers zich niet zo bleken te identificeren met de seksneutrale figuurtjes die de organisatie had bedacht als illustratie in het lesmateriaal en dus niet met techniek, bedacht men een andere strategie. Nu zie je op de afbeeldingen van Technika 10 meisjes met

rokjes en paardestaarten in de weer met hamers, boren en andere gereedschappen. 'Zo zou ik ook wel willen zijn' zeggen de meisjes in de clubs nu, maar nog steeds hebben meisjes die zich bij Technika 10 aanmelden niet het idee dat ze iets technisch gaan doen, ze gaan gewoon naar een club.

De Jeugd Werk Garantiewet (JWG) is bedoeld om jongeren aan een baan te helpen; in een tijdelijke baan kunnen ze werkervaring opdoen. Voor sommigen wordt het een succes, anderen – vooral jongens – haken af. Desgevraagd vertellen deze jongens dat ze de aangeboden baan niet leuk vonden en dat ze liever 'iets technisch' willen doen. Maar veel concreter konden de meesten daarover niet worden: 'met je handen werken', 'iets maken'.⁵

Dat er maar zo weinig verandert op het terrein van de techniek, heeft te maken met het feit dat techniek niet alleen van oudsher een mannenterrein is, maar ook symbool is van mannelijkheid. Daardoor wordt van mannen verondersteld dat ze technisch zijn en van vrouwen niet. Daarom zien meisjes die lid worden van Technika 10 niet dat ze iets technisch gaan doen, zelfs al heeft hun club het woord techniek in zijn naam. En daarom willen jongens uit de JWG iets technisch doen, ook al hebben ze geen idee wat, hoe en waarom. In het hoofdstuk over onderwijs zagen we hoe eenzijdig veel meisjes en jongetjes zich in dit opzicht ontwikkelen. Voor jongetjes is het heel stoer om computertermen te gebruiken, ook al weten ze niet wat die betekenen. Voor meisjes is het juist leuk om te doen alsof je niks van computers snapt.

Andersom maakt de symboolfunctie van techniek ook dat activiteiten van vrouwen niet gauw als technisch worden gezien. Wat in onze maatschappij als techniek wordt beschouwd, heeft vaak meer te maken met de vraag of er vrouwen of mannen mee bezig zijn dan met de inhoud van de activiteit. Ook wat als technisch of niet-technisch geldt, is geen objectief gegeven, maar de uitkomst van een sociaal proces; van bewuste en onbewuste keuzen die mensen maken.

Zo zijn er nauwelijks vrouwenberoepen waar niet gewerkt wordt met apparaten en technologie speelt in het werk van vrouwen en mannen een steeds grotere rol. Toch wordt het werk van een secretaresse achter de computer meestal niet als technisch gezien. Maar is het in wezen iets anders dan wat de bediener van compu-

tergestuurde lasapparatuur doet, behalve dat de een tekst en gegevens bewerkt en de ander metaal? Ook in het huishouden hebben tal van technieken en technologieën een plaats. Waarschijnlijk zijn in geen enkele ruimte in huis zoveel elektrische apparaten verzameld als in de keuken. Bij het bakken van een taart of het naaien van een blouse komt dan ook heel wat techniek kijken. Toch noemen we dat geen techniek. Vreemd, want waarom zou het gebruiken van een boormachine een technischer handeling zijn dan het gebruiken van een mixer? Hetzelfde mechanisme maakt dat uitvindingen van vrouwen of op vrouwelijke terreinen, vaak niet als uitvinding gelden. Ooit bij stilgestaan dat de zuigfles voor baby's een vernuftig stukje techniek is?

Om de symboolfunctie van techniek te doorbreken, zou om te beginnen een bredere definitie van techniek en technologie gebruikt moeten worden. De definitie van technologie die in de *Van Dale* is te vinden, luidt: 'de leer van de bewerkingen die natuurprodukten moeten ondergaan om ze ten dienste van de industrie te laten functioneren.' Deze definitie beperkt technologie tot een bepaalde bedrijfsklasse waarin van oudsher meer mannen dan vrouwen werken. Er bestaan neutralere en dus betere definities. Bijvoorbeeld: techniek is een activiteit die door mensen wordt bedreven, waarbij materiaal, informatie en energie worden omgevormd ten bate van de behoeften en verlangens van de mens.⁶

Techniek en status

Het is niet alleen een kwestie van veelzijdigheid, onze wens dat 'vrouwen en technologie' net zo gewoon wordt als 'mannen en technologie'. Het is ook een kwestie van willen delen in de status die technologie heeft.

Op het niveau van beroepen wordt het technische van een beroep vaak benadrukt om de status ervan hoog te houden. Dat gebeurt bijvoorbeeld via de opleiding die vereist wordt. In de CAO voor de grafische sector is vastgelegd dat grafisch-technische arbeid alleen verricht mag worden door de grafisch technisch vakman, die deze status verwerft via een opleiding in de werkplaats of het behalen van een bedrijfsdiploma. Het definiëren van een beroep als

technisch heeft belangrijke consequenties, bijvoorbeeld voor de beloning van een functie en voor carrièremogelijkheden. Er zijn functiewaarderingssystemen waarin het hoogste niveau is gedefinieerd als een niveau dat om professioneel-technische kwaliteiten vraagt. Bijna uitsluitend mannenberoepen bereiken dit niveau.

Toch krijgen vrouwenberoepen niet automatisch meer status als ze 'technischer' worden. Technologische ontwikkelingen hebben consequenties voor het dagelijks werk in een breed scala van beroepen. Dat geldt niet alleen voor functies in de industrie waar de productieprocessen veranderen, maar ook voor de commerciële en niet-commerciële dienstverlening (bijvoorbeeld in het bankwezen en de medische sector). Dit betekent dat ook in functies waar traditioneel veel vrouwen werken technologie een grotere rol gaat spelen. De secretaresse kan niet meer zonder tekstverwerker en de verpleegkundige niet zonder het geautomatiseerde patiëntenregistratiesysteem. Je zou denken dat dit in het voordeel van vrouwen uitpakt. De functies van secretaresse en verpleegster kunnen nu hoger gewaardeerd worden – er komt immers technologie aan te pas. En wellicht kunnen vrouwen ook gemakkelijker doorstromen naar beroepen waar vergelijkbare technische toepassingen worden gebruikt. Maar wat blijkt? De secretaresse leert het omgaan met de nieuwe apparatuur meestal in de praktijk, 'vanzelf' en de ingewikkelde taken en zwaardere kwalificatievereisten gaan niet gepaard met een overeenkomstige salarisverhoging. Dat geldt wel voor de mannelijke secretaresse op onze afdeling die niet hield van telefoon aannemen en kopiëren, maar wel verstand van computers had. Het werk dat hij ging doen, heette al snel systeembeheer en dat doe je natuurlijk niet voor een secretaresseloon.

Apparaten onderhouden – waarom heet dit eigenlijk beheren en niet verzorgen – heeft meer status dan apparaten gebruiken. Daarboven staat apparaten en technologie bedenken. Computerprogramma's maken verdient aanzienlijk beter dan manuscripten uittypen. In bedrijven waar nieuwe apparaten ontwikkeld worden, hebben de mensen die de apparaten bedenken een hogere status dan degenen die bedenken hoe het apparaat gebruikt kan worden. Bij een Engelse magnetronproducent heet de afdeling waar toepassingen worden ontwikkeld 'de keuken'. Er werken alleen vrouwen en het hoofd van de afdeling verdient veel minder dan het hoofd

van het wetenschappelijk laboratorium waar de (mannelijke) technici werken. Toch is voor het slagen van het produkt de ontwikkeling van toepassingen even belangrijk als de technische ontwikkeling; mensen moeten weten wat ze met het apparaat kunnen doen.

Het lijkt wel alsof status altijd net iets voor vrouwen uit loopt. Technologie geeft een beroep of activiteit status, maar het geeft voor een deel status omdat en *voor zover* mannen er gebruik van maken. Nemen vrouwen het terrein over, of verliezen mannen hun interesse, omdat een technologie gewoon is geworden, dan verdwijnt ook de status. Dat geldt bijvoorbeeld voor de personal computer. De eerste pc in een bedrijf stond niet op het secretariaat maar bij de directeur. Het was een belangrijk, moeilijk en interessant apparaat. Dat imago is inmiddels verdwenen en de computer waarop de secretaresse werkt, wordt veel vaker tekstverwerker dan pc genoemd.

Wat betreft de status van techniek, willen we enerzijds dat wat vrouwen met techniek doen ook als technisch wordt gezien, met een navenante status en beloning. Anderzijds vinden we ook dat techniek niet per definitie hoger gewaardeerd moet worden dan andere menselijke activiteiten.

Kiezen

Wij vinden niet dat er iets mis is met vrouwen en ook met het verschijnsel techniek op zichzelf hebben wij geen enkel probleem. Wel denken we dat het nodig is om steeds in te blijven zwemmen tegen de vanzelfsprekendheid dat techniek bij mannen hoort. De beste manier om dat te doen is door achter zo'n vanzelfsprekendheid de menselijke keuzen en beslissingen in beeld te brengen, de keuze om techniek zo te organiseren, ontwerpen, gebruiken en waarderen dat het verbonden blijft met mannen en mannelijkheid.

Als je wilt dat vrouwen kiezen voor technisch werk, kun je er ook voor kiezen vrouwen het idee te geven dat ze daar welkom zijn, de werksfeer voor vrouwen aantrekkelijk te maken en het werk zo te organiseren dat het voor vrouwen te doen is. In technische produkten hoeven geen vooroordelen over vrouwen of mannen ingebouwd te worden. De term techniek of technologie hoeft niet be-

perkt te worden tot dingen die mannen doen. En het is mogelijk dat vrouwen meer invloed krijgen op de ontwikkeling van nieuwe technologieën. Wij blijven zwemmen, omdat we schuurmachines willen die we kunnen vasthouden en een Internet waar we niet hoeven te verbergen dat we vrouw zijn.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld Actieplan Techniek 1994.
2. Van Eck, Koopman & Robijns 1995.
3. Veel van de voorbeelden in deze paragraaf zijn ontleend aan Oldenziel (1995) en Van Oost (1995).
4. Zie *Opzij*, oktober 1995.
5. Brand, Spies & Moors 1993.
6. Stichting Technon 1993.

ZAAGSEL IN JE KOP

Schakende nijlpaarden

Jaap werkt als advocaat en is gespecialiseerd in het familierecht. Piet is als gynaecoloog verbonden aan een groot ziekenhuis. Hoewel ze allebei weinig vrije tijd hebben zijn ze vanmiddag gaan visen. Ze dobberen midden op de Loosdrechtse plassen als ze een gesprek voeren over vrouwenemancipatie en de verdeling van zorg voor de kinderen en huishoudelijke taken. Bij ieder van hen doet de vrouw wel wat meer aan de huishoudelijke taken en de kinderverzorging. Jaap meent dat vrouwen daar vanwege hun vrouwelijke aard ook geschikter voor zijn maar Piet weet dat nog zo net niet.

Jaap: 'Vrouwen krijgen kinderen, doordat ze in verwachting zijn en maandenlang rekening houden met dat kind zijn ze sowieso al meer op zorg ingesteld dan wij. Het is dan toch ook natuurlijk dat ze, als die kinderen geboren zijn, er meer voor willen zorgen dan wij?'

Piet: 'Wat een onzin, mensen worden niet door hun natuur bepaald, maar door de zeden en gewoonten, door de cultuur dus. Hoe moeders zich gedragen hangt voor het grootste deel af van hoe de maatschappij is georganiseerd.'

Jaap: 'Maar zwanger worden en zijn, baren, kinderen de borst geven is door de natuur vastgelegd. Dat het verzorgen van de kinderen in het verlengde ligt, is toch logisch. Leg mij maar eens uit waarom de jongen altijd bij het vrouwtjesdier blijven. Dat is toch mooi de natuur.'

Piet: 'Bij de bidsprinkhaan en bij sommige spinnen komt het zeer vaak voor dat het vrouwtje na de paring het mannetje eerst vermorzelt en dan verslindt.'

Jaap: 'Dat voorbeeld ken ik toevallig, maar het is mooi wel zo dat het mannetje het vrouwtje kiest en benadert en soms na een ge-

vecht met andere mannetjes haar de paring opdringt. Bovendien verslindt het vrouwtje het mannetje alleen als ze onvoldoende voedsel heeft, net zoals vrouwtjesmieren soms een van hun eigen eitjes opeten.'

Piet: 'Lekker voorbeeld voor de mens, wil je misschien nog meer vergelijkingen trekken?'

Jaap: 'Jij begon over lagere diersoorten. Bij de hogere komt het net als bij de lagere zelden voor dat het mannetje zich voor de jongen interesseert. Verder zijn bij de hogere diersoorten mannetjes in de bronsttijd altijd agressief tegen andere mannetjes. Er zijn parallellen te over.'

Piet: 'Maar juist bij de hogere diersoorten zien de mannetjes er veel kleuriger uit dan de wijfjes. Mannetjes zijn vaak mooier getooid met veren of een gewei, nou dat is bij de mens niet het geval. En over dat zorgen: wist je dat bij de koningspinguïn de mannetjes net zo lang op de eieren broeden als de vrouwtjes, heb ik laatst nog zo'n natuurfilm over gezien. En bij de zijde-ape baren de vrouwtje wel de jongen, maar de mannetjes nemen ze meteen over en dragen ze rond. Maar wat dan nog eigenlijk Jaap, al was het allemaal zoals jij zegt, we zijn toch geen beesten. Ik bedoel: dieren lezen toch ook nooit een boek?'

Jaap: 'Nee natuurlijk niet, maar er zijn wel grote lichamelijke verschillen tussen mannen en vrouwen. Je kunt meteen zien of iemand man of vrouw is. In elke lichaamscel ligt het zelfs vast. Dat kan niet voor niks zijn?'

Piet: 'Maar daar mag je toch geen sociaal gedrag of menselijke verhoudingen uit gaan verklaren? Er zijn ook lichamelijk grote verschillen tussen vrouwen en mannen onderling. Typisch vrouwelijke en mannelijke lichamelijke kenmerken worden benadrukt met kleding, make-up en zelfs sportoefeningen.'

Jaap: 'Maar je ziet toch al bij hele kleine kinderen of het meisjes of jongetjes zijn, ook als ze geëmancipeerde ouders hebben die geen verschil maken. Sinds ik een zoon en een dochter heb, ben ik er van overtuigd geraakt dat ook de verschillen in capaciteiten, eigenschappen en belangstelling aangeboren zijn.'

Piet: 'Dat bewijst voor mij alleen hoe ingebakken de verschillen in onze cultuur zitten. Al ben je nog zo geëmancipeerd, je ontkomt er haast niet aan om je kinderen jongens- en meisjeskleren en jon-

gens- en meisjesspeelgoed te geven. Bij Prénatal is de hele boel zelfs al ingedeeld in een jongens- en een meisjesafdeling.'

Jaap ving die middag veel meer vis dan Piet. Logisch; mannen zijn van nature jagers.

Het onnodige verdriet van vrouwen

De Nieuwe Geëmancipeerden trekken graag ten strijde tegen feministische heilige huisjes. Vrouwen die hun leven in Nieuwe Geëmancipeerde zin geregeld hebben, kunnen zich onder andere bevrijden van de beklemmende feministische gedachte dat ze in alle opzichten hetzelfde moeten zijn als mannen. Vrouwen mogen weer vrouw zijn en mannen weer man. Leve het verschil! Weg met het feministische gehamer op de culturele bepaaldheid van sekseverschillen. 'Er is minder cultureel bepaald dan de aanhangers van De Beauvoir zouden willen,' schrijft Malou van Hintum. Er is nu ook een moderne wetenschappelijke onderbouwing van deze stelling beschikbaar. In 1989 verscheen een boek dat snel populair werd. Twee Engelse journalisten, Anne Moir en David Jessel, verzamelden een enorme berg wetenschappelijke literatuur waaruit blijkt dat vrouwelijke en mannelijke hersenen een fundamenteel verschillende structuur hebben. Die verschillen verklaren weer een breed scala van verschillen in gedrag, eigenschappen en voorkeuren.

Waarom spreekt dit boek veel Nieuwe Geëmancipeerden zo aan? Zowel De Nieuwe Geëmancipeerden als de auteurs van het boek hebben het bestrijden van het feministische taboe op biologische sekseverschillen hoog in het vaandel. 'De biologie is het taboe-onderwerp van de vrouwenbeweging.' Beide stellen het feminisme, met zijn dogma's, graag voor als vijand van vrouwen. Het feminisme krijgt de schuld van veel ellende in hetero-relaties. Het waandenkbeeld dat man en vrouw gelijk zijn heeft op het interpersoonlijke vlak voor veel onbegrip en misverstanden gezorgd. Mannen hebben nu eenmaal minder oog voor details, daarom vinden ze het huis al gauw schoon en opgeruimd genoeg. Vrouwen zijn gevoeliger voor nuances in volume, daarom reageren ze soms zo overgevoelig op de toon die hun partner aanslaat. Het zijn maar weetjes

van deze moderne hersentheorie, maar rekening houden met dit soort verschillen kan heel wat problemen voorkomen.

Maar Moir en Jessel gaan nog een stap verder: De afgelopen dertig tot veertig jaar zijn veel vrouwen opgevoed in het geloof dat zij even goed als onverschillig welke man zouden zijn – of dat althans behoren te zijn – en door dat na te streven, hebben zij acuut en onnodig verdriet, frustraties en teleurstellingen moeten verduren. Het feminisme heeft veel vrouwen dus ongelukkig gemaakt omdat ze dingen moesten doen die niet in hun aard liggen. En hier raken de Nieuwe Geëmancipeerden in de problemen met hun nieuwe bondgenoten. Want was dat nu wel de bedoeling? Vrouwen moesten toch juist flink zijn en kiezen? Er moet een prijs worden betaald voor het twijfelachtige gezelschap van de sociobiologie.

Hormonen, hersenen en intuïtie

Als Jaap zijn kranten beter had bijgehouden, had hij de lagere diersoorten kunnen laten voor wat ze zijn. Dan had hij Piet bestookt met de nieuwste wetenschappelijke theorieën over een belangrijk menselijk orgaan: de hersenen. Bij geen enkele hogere of lagere diersoort zijn de hersenen zo belangrijk als bij mensen. Ze eisen een kwart van de totale lichaamsenergie op. En wat wil nu het geval: de hersenen van vrouwen en mannen verschillen. De grijze cellen van mannen zijn, met hun 1375 gram, gemiddeld zwaarder dan die van vrouwen, die 1250 gram wegen. En het blijft niet bij een verschil in gewicht. Al in 1959 ontwikkelden biologen een theorie die hormonen via de hersenen in verband bracht met mannelijke en vrouwelijke eigenschappen en gedrag. Deze theorie, die de organisatie-theorie wordt genoemd, stelt dat hormonen al voor de geboorte de sekse van onze hersenen bepalen en zo uiteindelijk ons gedrag beïnvloeden. Eerst ging het vooral om verschillen in seksueel gedrag: actief of passief. Later werd ook het effect van hormonen op andere gedragingen onderzocht.

Het boek van Moir en Jessel is gebaseerd op onderzoeken uit de hoek van de organisatie-theorie. Het zit zo: 'Bij mannen zijn de hersengebieden of -centra scherper begrensd en efficiënter georganiseerd voor het verwerken van visuele en ruimtelijke informatie, en voor

abstract en wiskundig redeneren. [...] De vrouwelijke hersenen zijn beter georganiseerd voor vaardigheden waarbij het aankomt op details, in sequentie verlopende taken en welbespraaktheid.'

We kunnen in het boek lezen hoe deze verschillen tot stand komen. Onder invloed van hormonen ontstaan al tijdens de zwangerschap bij meisjes en jongetjes verschillend gestructureerde hersenen. De hersenen van mannen zijn meer gespecialiseerd, dat wil zeggen dat bij hen functies vaker in een specifiek deel van de hersenen zijn ondergebracht. Bij mannen is bijvoorbeeld de linkerhersen helft bijna exclusief voor het besturen van verbale vermogens gereserveerd, terwijl in de rechterhelft visuele prikkels worden verwerkt. Bij vrouwen zijn de verbale en visuele vermogens verdeeld over de linker- én de rechterhersen helft. Ook emotionele reacties zetelen bij vrouwen zowel links als rechts en bij mannen alleen rechts. De organisatie van de hersenhelften zelf verschilt ook; bij vrouwen zijn de functies die verband houden met grammatica, spelling en de besturing van het spraakorgaan geconcentreerd in een kleiner gebied. De gedachte is dat mensen beter zijn in vaardigheden waarvoor een specifiek hersengebied is gereserveerd. De nieuwste ontdekking is dat de hersenbalk, de zenuwvezels die beide hersenhelften verbinden, bij vrouwen dikker is dan die bij mannen. Daardoor kan er bij vrouwen meer informatie uitgewisseld worden tussen de hersenhelften.

Een mens komt dus al met mannelijke of vrouwelijke hersens ter wereld, die vervolgens voor een groot deel zijn of haar gedachten, gevoelens, gedragingen en vaardigheden gaan bepalen. Het belangrijkste verschil tussen mannen en vrouwen dat men hieruit verklaart is de grotere agressie van de man. Moir en Jessel wijzen ons erop dat, door deze verschillen in de hersenen, mannen van nature behept zijn met een grotere neiging tot moorden en vreemdgaan. Verder hebben mannen een beter ruimtelijk inzicht en zijn ze beter in staat abstracte patronen en relaties te zien. Daarom zijn ze ook strategischer. Vrouwen zijn fijngevoeliger wat betreft zintuiglijke prikkelingen (dus ook kleinzeriger) en hebben een betere mondelinge uitdrukkingsvaardigheid, ze zijn in het algemeen taalvaardiger en hebben een scherper gehoor. Vrouwen zijn ook sterker in het opvangen van signalen in de omgang met anderen. Daaruit kun je dan weer verklaren dat vrouwen minder

goed kunnen kaartlezen dan mannen, maar beter iemands karakter doorgronden. De beter ontwikkelde hersenbalk van vrouwen verklaart het geheim van de vrouwelijk intuïtie, maar ook het zogenaamde feit dat vrouwen minder goed in staat zijn hun gevoelens en verstand te scheiden.

Het zwakke geslacht

Waarschijnlijk had Jaap met dit wetenschappelijk onderbouwde verhaal een redelijke kans gemaakt om Piet te overtuigen. In andere tijden zou hij succes hebben gehad met heel andere verhalen. Er zijn in de loop der eeuwen al heel wat verhalen over de oorzaken van verschillen tussen de seksen aannemelijk bevonden. Maar geen enkele theorie die de afgelopen 2000 jaar de oorzaak van verschillen tussen vrouwen en mannen in capaciteiten, eigenschappen en gedrag in het lichaam heeft gezocht, is houdbaar gebleken. Ook al bleken de theorieën onjuist, ze hebben wel steeds geleid tot beperkingen voor vrouwen. Als een theorie had afgedaan werd deze stevast door een nieuw inzicht opgevolgd. Wanneer we met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis struinen, zien we dat het vrouwenlichaam door de eeuwen heen dan ook vaak als struikelblok voor vrouwen is beschouwd: een Zeurende Kwestie.

In de Griekse Oudheid meenden de geleerden dat de vrouw 'door de zachtheid van haar vlees' zowel impulsief als passief was. Verder zouden in het vrouwelijk lichaam de koude sappen overheersen. In het mannenlichaam heerste een superieur geachte droge atmosfeer. Eeuwenlang was een belangrijk gegeven in het denken over vrouwen het idee dat de baarmoeder los zou zitten en zich vrij door het lichaam zou kunnen bewegen. De baarmoeder zou zich zo af en toe naar het hoofd begeven om daar voor typische vrouwelijke waanzin te zorgen. In de zestiende eeuw werd deze opvatting nog aangehangen.

Men ging er dus vanuit dat het typisch vrouwelijke van het lichaam, de voortplantingsorganen, rechtstreeks invloed hadden op wat een vrouw kon of niet kon en op wat zij moest doen en laten. De voortplantings- en geslachtsorganen werden aan het intellect van vrouwen gekoppeld. De uitkomst van dit verband is stevast

dat vrouwen zich niet met mannenzaken moeten bezighouden. De medische wetenschap leverde het bewijs dat vrouwen daar niet geschikt voor waren. Vrouwen konden vanwege hun lichaam de wetenschap alleen als object vooruitgang bieden. Dat hebben ze ook veelvuldig gedaan; de hysterica's uit de vorige eeuw zijn bijvoorbeeld uitvoerig bestudeerd. Ook al geloofde men toen niet meer dat je gek kon worden van de baarmoeder, het verschijnsel werd met het vrouwelijk zenuwgestel en soms met de eierstokken in verband gebracht. Het was ook voor vrouwen zelf beter om zich niet met mannenzaken te bemoeien. Het was namelijk nog gevaarlijk ook want het zou hun vrouwelijkheid aantasten. Zo bewezen medici dat vrouwen een zwakker zenuwgestel hadden dan mannen. Wanneer vrouwen zich met denken, lezen en schrijven bezig zouden houden, kon dat zenuwgestel het weleens begeven.

Volgens Moir en Jessel leveren de onderzoeken die ze hebben verzameld tezamen dé verklaring voor het feit dat vrouwen nog altijd niet in groten getale betere maatschappelijke posities hebben weten te veroveren en hét bewijs voor de stelling dat dat ook nooit zal gebeuren. Er zullen nooit evenveel vrouwelijke topmanagers zijn als mannelijke en mannen zullen nooit zulke lieve kinderverzorgers worden als vrouwen. Piet Vroon vraagt zich in de inleiding van de Nederlandse vertaling van hun boek af wat we van de vele verschillen tussen man en vrouw met het oog op *verstandige* emancipatie kunnen leren. Mannen en vrouwen vullen elkaar aan en dat kun je beter optimaal benutten. Moir en Jessel: 'Vrouwen zouden hun specifiek vrouwelijke gaven moeten ontplooien, in plaats van hun energie te verspillen aan het najagen van een surrogaat van mannelijkheid.' Verstandige emancipatie is het verschil onderkennen en daar de organisatie van de wereld op afstemmen. Vrouwen de terreinen gunnen waarop ze nu eenmaal beter zijn dan mannen en die terreinen beter waarderen. Daar worden we allemaal gelukkiger van.

Puur natuur

De vraag of maatschappelijke verschillen tussen vrouwen en mannen verklaarbaar zijn uit lichamelijke verschillen, of dat de maat-

schappij, de opvoeding of de socialisatie daarvoor verantwoordelijk is, duikt eens in de zoveel tijd op. 'Natuur of cultuur, aangeboren of aangeleerd, biologie of maatschappij' is een Zeurende Kwestie én een cruciale vraag. Het antwoord bepaalt namelijk voor welk soort emancipatie we ons zouden moeten inzetten. Als het zo is dat vrouwen van nature echt anders zijn dan mannen, dan is streven naar gelijkheid verspilling van energie. Wanneer je de bron van sekse-ongelijkheid kunt vinden in de hersenpan, wordt feminisme overbodig. Als het niet onze maatschappij is die maakt dat vrouwen en mannen verschillende posities, rechten en salarissen hebben, maar als biologische beperkingen daarvan de oorzaak zijn, dan is het nogal logisch dat een gelijke verdeling van macht tussen de seksen nog steeds niet is gerealiseerd. Je kunt dan misschien inderdaad maar beter ijveren voor maatschappelijke waardering van de dingen waar vrouwen nu eenmaal goed in zijn, in plaats van een gelijke vertegenwoordiging te eisen van vrouwen op zogeheten man-
nenterreinen.

Ook wij willen vrouwen niet aanmoedigen om net als mannen te worden. Feminisme bestaat ook uit streven naar waardering voor zaken die van oudsher tot het vrouwendomein worden gerekend. Maar daar houden de overeenkomsten op, tussen ons en de sociobiologen, maar welbeschouwd ook tussen de Nieuwe Geëmancipeerden en de sociobiologen. Bepaalde maatschappelijke terreinen voor vrouwen claimen, omdat ze eigenschappen als zorgzaamheid en precisie vereisen, waarover vrouwen van nature meer zouden beschikken dan mannen, helpt vrouwen van de regen in de drup.

De voorbeelden in dit hoofdstuk laten zien dat het idee van een natuurlijk verschil zich altijd tegen vrouwen keert en zelden tegen mannen. Terwijl verwerpelijke gedragingen van mannen worden goedgepraat (mannen zijn nu eenmaal slordig in het huishouden en niet monogaam), worden de eigenschappen van vrouwen als beperkingen geformuleerd (vrouwen zijn minder technisch en hebben moeite met abstract denken). Waarom heeft de natuurlijke vingervlugheid van vrouwen wel aanleiding gegeven om hen aan een lopende band minuscule onderdeeljes in technische apparaten te laten zetten, terwijl het nooit een reden is geweest om het beroep van chirurg speciaal voor vrouwen geschikt te vinden?

Een andere reden om vrouwen niet op biologische oorzaken van

ongelijkheid vast te pinnen, is dat het bestaan van zulke oorzaken maar al te makkelijk wordt aangevoerd als excuus om sociale oorzaken van ongelijkheid niet meer aan te pakken. Zo vegten de her-sentheorie-aanhangers allerlei maatschappelijke misstanden wel erg gemakkelijk van tafel.

Verder worden individuele leden van een groep vastgepind op een gemiddelde. Verschillen tussen mannen en vrouwen onderling zijn vaak groter dan die tussen mannen en vrouwen als groep. Ook al erken je dat vrouwen onderling verschillen, toch geven dit soort redeneringen onwillige werkgevers een argument in handen om voor de zekerheid maar geen vrouwelijke manager aan te nemen.

En zelfs al zouden er verre gaande biologische verschillen zijn, dan hoeven deze niet noodzakelijk maatschappelijke ongelijkheid te impliceren. Het gaat erom hoe je de wereld organiseert. Mensen die om biologische oorzaken vroeger dood gingen, leven nu vaak nog lang en gelukkig, en het (natuurlijke) recht van de sterkste wordt door niemand meer bepleit. Wat als maatschappelijke oorzaak geaccepteerd of bestreden wordt is een kwestie van maatschappelijke keuze.

Er is dus nooit een rechtstreeks verband tussen lichamelijke kenmerken en sociale eigenschappen. Hoe langer we over natuur en cultuur denken hoe moeilijker het is om een grens tussen die twee te trekken. Gedrag, capaciteiten en vaardigheden zijn sociale verschijnselen. Mensen worden er niet mee geboren en ze ontwikkelen zich ook niet zomaar vanzelf. Dat gaat via opvoeding en onderwijs waar culturele eigenschappen ontwikkeld worden in de loop van een sociaal leerproces. Hoe sociaal eigenschappen zijn kun je ook zien aan het feit dat allerlei eigenschappen überhaupt nog maar enkele eeuwen, of zelfs enkele tientallen jaren bestaan bijvoorbeeld assertiviteit.

De Ander

Nieuwe Geëmancipeerden lijken in de sociobiologie een bondgenoot te hebben gevonden met wie ze het feministische taboe van de natuurlijke sekseverschillen te lijf kunnen gaan. Sociobiologen ve-

gen met behulp van de hersentheorie de relevantie van allerlei Zeurende Kwesties van tafel. Dat spreekt Nieuwe Geëmancipeerden aan. Maar zij raken zelf met een beroep op deze theorie in allerlei tegenstrijdige argumenten verzeild. Terwijl de 'nieuw flinkse' retoriek vrouwen aanspoort om niet te zeuren maar de boel eens wat beter voor zichzelf te regelen, levert de hersentheorie vrouwen nu juist een legitimatie om zich terug te trekken in de privé-sfeer, een baantje van een paar uur in een verzorgend beroep te nemen, en niets te willen wat ze al niet van nature konden.

Nee, dan komen we toch nog steeds verder met De Beauvoir, die de biologie niet negeerde maar ook niet voetstoots aannam als verklaring voor maatschappelijke verschillen. 'Het lichaam van de vrouw is een van haar essentiële elementen in haar situatie in de wereld. Maar dat lichaam is niet genoeg om haar als vrouw te definiëren. [...] De biologie alleen kan ons geen antwoord geven op de vraag die ons bezighoudt: Waarom is de vrouw *De Ander*?' In dit boekje laten we daarom veel voorbeelden zien van sociale mechanismen, waarmee de vrouw tot Ander wordt gemaakt. De eeuwenoude truc waarmee filosofen, theologen, medici en nu ook biologen wetenschappelijk bewijzen dat vrouwen inferieur zijn aan de man, is een van die mechanismen.

Vrouwen in de politiek

Nederland

Gemeenteraad:

In 1995 werden er van de 2370 gemeenteraadszetels 467 door vrouwen bezet. In de periode daarvoor waren er op de 2020 zetels 242 vrouwen (22 %).

Burgemeesters:

In 1994 was een op de tien burgemeesters een vrouw. Voor het merendeel staan vrouwelijke burgemeesters aan het hoofd van kleine (minder dan 10 000 inwoners) of middelgrote (tot 50 000 inwoners) gemeenten.

Wethouders:

In 1994 waren 306 van de 1780 wethouders vrouw (17 %).

Provinciale Staten:

Van de 756 zetels in de 12 Provinciale Staten worden er vanaf 1995 230 door vrouwen bezet; dat is 12 meer dan in de periode daarvoor.

Commissarissen van de koningin:

In 1995 was er 1 vrouwelijke commissaris van de koningin, de derde vrouwelijke commissaris sinds 1814.

Eerste Kamer:

In 1994 waren 19 van de 75 Eerste-Kamerleden vrouw.

Tweede Kamer:

In 1918 werd de eerste vrouw in het parlement gekozen. In 1982 telde de Tweede Kamer 25 vrouwen. Sinds april 1995 worden 50 van de 150 Tweede-Kamerzetels door vrouwen bezet. Naar verhouding heeft Groen Links de meeste vrouwen in de Kamer (3 van de 5), gevolgd door D66 (11 van de 24), het AOV (2 van de 6), de VVD (10 van de 31) en de PvdA (10 van de 37).

Ministers en staatssecretarissen:

Van de ministers is 7 % vrouw in 1995. Van de staatssecretarissen 12 %.

Adviesraden:

In 1990 was 10,5 % van de leden van adviesraden vrouw.

Europa

In 1990 had Denemarken het hoogste percentage vrouwelijke parlementariërs van de EG: 33 %. Duitsland had 24 %, Luxemburg 19, Italië 14, Spanje 13, België 7,5, Ierland 9, Portugal 8, Griekenland 6, Groot-Brittannië 6, Frankrijk 5 %.

HET WITTE KIPPENPLAN VOOR NORMAN

Minister Melkert zei het. Niet op een achternamiddag in een onopgemerkt vergaderzaaltje, maar op een historische dag, voor een uitgelezen internationaal publiek. 'Het is nu aan de mannen om te emanciperen,' zei hij op de internationale vrouwenconferentie van de Verenigde Naties in China begin september 1995. 'De rol van moeders is al uitgebreid besproken, maar nu is het hoog tijd dat we de rol van vaders bijwerken.'¹

Mannen moeten nu ook maar eens emanciperen; dat vindt niet alleen Melkert. Beleidsmakers op het gebied van emancipatie zijn al langer van mening dat mannen en mannelijkheid zouden moeten veranderen. Het Beleidsplan Emancipatie 1995 spreekt onder meer over het doorbreken van de beeldvorming over wat typisch mannelijk is. De Emancipatieraad schreef onlangs in een advies dat jongens zorgzamer moeten worden. Men wil wat met mannenemancipatie, maar is nog op zoek naar goede onderwerpen en manieren om deze aan de man te brengen. Waar moet je mannen op aanspreken, en hoe?

Mannen aanspreken op hun man-zijn is niet altijd eenvoudig. Hoe is het nou om als man minister-president te zijn, meneer Kok? Hoe is het nou om als man directeur te zijn van een groot bedrijf, of paardefokker, actievoerder of lasser? Ik probeer het weleens, zulke vragen. Mannen kijken me dan glazig aan. 'Hoe bedoel je?' Hoe het is om minister te zijn of lasser, dat kunnen ze me zo vertellen. Maar hoe het is om dat *als man* te zijn, daar hebben ze niets over te melden. Ze zijn het niet als man, ze zijn het *als mens*.

Toch is er tegenwoordig veel aandacht voor de man als man, ook buiten kringen van beleidsmakers. De man heeft in de geschiedenis nooit kunnen klagen over een gebrek aan aandacht, maar vaak krijgt hij die als mens. De mens was altijd een man en omgekeerd, tenzij anders aangegeven. De schrijver was een man maar heette schrijver, de filosoof was een man, de dokter, de burger, de boer, de

groenteman, de politicus, de jongere, de oudere, de wao'er, de werkloze – allemaal heetten ze mens maar meestal werden er mannen mee bedoeld. Zo niet, dan werd er het woord 'vrouwelijk' aangeplakt, of werden een paar letters als -in, -es of -st- erin gevoegd. Dan ging het niet meer over de schrijver of de burger, maar over *de vrouw als* burger of schrijver. 'Hoe is het nou om als vrouw...' die vraag kwam vroeger of later aan de orde. Nog steeds wordt die vraag aan vrouwen regelmatig gesteld.

De recente aandacht voor de man als man neemt soms de vorm aan van medelijden of zelfbeklag. 'Het is niet gemakkelijk om de afstammeling van een afstervende wasp²-cultuur te zijn, terwijl vrouwen meer zelfvertrouwen hebben en homo's meer stijl en iedereen het recht lijkt te hebben om kwaad op je te zijn,' kopte enige tijd geleden de Engelse versie van het mannenblad *Esquire*. Mannen hebben het maar zwaar, volgens de auteur. Dat vinden ook de Nieuwe Geëmancipeerden. Zij geven het feminisme daar de schuld van. Feministen zitten maar te zeuren dat mannen moeten veranderen. Ze mogen bijna niks meer. Ze mogen geen macho zijn, ze mogen niet gewoon carrière maken maar krijgen luiers in hun armen geduwd, alsof zij om dat kind gevraagd hebben. Ze worden aan hun kop gezeurd over gevoelens die ze helemaal niet hebben – 'Maar wat *voel* je dan, Erik?' 'Niks, Bettie, ik voel helemaal niks!' Het kuieren achter de kinderwagen wordt hen opgedrongen en in bed mogen ze zich ook al niet meer laten gaan, want dan worden ze meteen van verkrachting binnen het huwelijk beticht.

'Laat die kerels met rust!' roepen de Nieuwe Geëmancipeerden. Deze nieuwe mannenbescherming wordt op drie manieren beargumenteed. De eerste: feministische verandering van mannen brengt niets dan slechts. Mannen moeten eerder meer dan minder macho worden. Waren er maar meer macho's! Die zijn juist lekker! vindt Sarah Verroen bijvoorbeeld. Wie wil er nou zo'n softie, bah! Het tweede argument luidt: laten vrouwen zich met hun eigen zaken bemoeien. Dat vindt bijvoorbeeld Malou van Hintum. Ga niet zitten sjorren aan een man, neem liever een andere als hij niet bevalt. Het derde argument komt van mannelijke anti-feministen. Zij werpen zich meestal op als echte natuurbeschermers: laat de man in godsnaam man zijn en blijven. Zo zijn mannen nu eenmaal, zegt bijvoorbeeld Ben Greenstein in zijn boek *De kwetsbare man*. De man

in de man, diep van binnen, is wild. Hij is een jager. Dat vindt ook Amerikaan Robert Bly, de oprichter van het wereldwijde 'Wilde Man Netwerk'. Bly erkent het belang van het feminisme voor vrouwen, maar mannen zijn er door in de problemen gekomen. De wildeman in de man is erdoor gekoooid en moet nu weer bevrijd worden. Mannen moeten dat alleen doen, want de mannelijke natuur is van een heel andere orde dan de vrouwelijke.

Hebben mannen door het feminisme problemen gekregen die ze voorheen niet hadden? Hebben we hier dus te maken met een Tor – een effect van het nog niet voltooid emancipatieproces? Of zijn mannen vooral een probleem en moeten mannen dus veranderen, zoals Melkert betoogt? Laten we deze vragen bekijken aan de hand van drie onderwerpen waar mannenemancipatie en mannenmedelijden het vaakst over gaan: gevoelens, zorg en geweld.

Het Witte Kippenplan

'Een man mag niet huilen, ook al heeft hij verdriet' luidt de tekst van een oude smartlap. Een man kan niet huilen, ook al heeft hij verdriet – en vrouwen hebben daar last van! Zo luidde de aanklacht die zo'n twintig jaar geleden vanuit de vrouwenbeweging naar voren kwam. Sommige mannen trokken zich deze aanklacht aan en gingen in praatgroepen over hun gevoelens praten. Vervolgens zijn er vele boeken geschreven waarin mannen dit probleem verder hebben uitgediept.

Tegenwoordig is deze zoektocht naar het mannelijke gevoel niet meer zo in de mode. Enig succes heeft hij misschien wel gehad: er zijn tegenwoordig gelukkig veel meer mannen die iets over hun gevoelens te melden hebben en zich, mede daardoor, in de gevoelens van anderen kunnen verplaatsen. Het hebben en uiten van emoties als verdriet en angst is tegenwoordig voor mannen ook veel gewoner. Tv-programma's als *All you need is love* tonen regelmatig huilende mannen. Het is voor mannen zelfs min of meer een eis geworden om warm te zijn. De grootste handicap van Elco Brinkman was en bleef dat hij als een koude kikker overkwam. Hij toonde te weinig gevoel. Hij was een beetje bars en nors; geen warme moeder-de-vrouw. Nee, dan Lubbers, die zo feilloos va-

derlijk gezag en moederlijke warmte verenigde.

Deze grotere ruimte voor het mannelijk gevoel heeft misschien ook te maken met het feit dat er tegenwoordig in allerlei situaties een groter belang wordt gehecht aan sociale en communicatieve vaardigheden. In veel beroepen is een strikt zakelijke, autoritaire of bureaucratische houding niet langer gewenst: bazen en werknemers moeten nu vriendelijk, begrijpend en invoelend zijn. De actiegroep Provo pleitte zo'n twintig jaar geleden onder andere voor het Witte Kippenplan: politieagenten moesten volgens dat plan omgevormd worden tot sociaal werkers. Het Witte Kippenplan vond destijds weinig weerklank, maar tegenwoordig lijkt het toch min of meer gerealiseerd te zijn. Nederlandse agenten ondergaan heel wat communicatieve scholing en er wordt van hen ook veel meer 'vrouwelijk' gedrag verwacht dan vroeger. Ook managers benadrukken het belang van gevoel en intuïtie. En in sommige andere beroepen waarin dit proces nog niet gaande is, wordt al wel van binnenuit geklaagd over een gebrek aan sociale en communicatieve vaardigheden. De geneeskundige inspectie onderzocht onlangs het beroepsmatig falen van gynaecologen en concludeerde dat er in 40 procent van de gevallen sprake was van een gebrek aan communicatieve vaardigheden.³ Zelfs technische studies zouden volgens sommigen met communicatietraining verrijkt moeten worden.

Ook buiten de sfeer van het werk worden sommige mannen expliciet aangesproken op hun gebrek aan emotionele ontwikkeling en hierin bijgespijkerd. Een gespreksgroep voor mannen die incest en andere vormen van seksueel geweld plegen, draait daar bijvoorbeeld om. Het probleem van deze mannen is namelijk, volgens twee therapeuten die zo'n groep leiden, hun omgang met emoties: 'In feite vermijden plegers problemen. Ze onderzoeken hun gevoelens niet, vragen zich niet af of ze boosheid, verdriet of angst voelen en waar dat dan door veroorzaakt wordt, maar zetten hun gevoelens rechtstreeks om in daden.'⁴

Norman is dus een beetje veranderd en wordt van diverse kanten aangespoord om nog wat meer blijdschap, tranen en begrip te tonen. Zijn verstopte gevoelskanalen zijn niet alleen een probleem voor vrouwen, maar ook en misschien wel vooral voor klanten. Dit alles stimuleert waarschijnlijk zijn veranderingen. In plaats van het hameren op de bescherming van de man, zoals de Nieuwe Ge-

emancipeerden doen, kunnen we deze verandering beter toejuichen en ondersteunen. Een niet helemaal overvolle werkweek kan daar bijvoorbeeld toe bijdragen; dan kan Norman nog eens stil staan bij wat hij voelt.

Wie wast zijn sokken zelf?

Melkert doelde met zijn aansporing aan mannen om te veranderen met name op de rol van mannen in de binnendienst. De verdeling van de binnen- en de buitendienst (betaald en onbetaald werk) vormt naar zijn mening een belangrijke sleutel tot de gelijkheid tussen de seksen. Het wil inderdaad nog niet zo erg vloten met de bijdrage van mannen aan de binnendienst. Mannen hebben op het gebied van zorg en de Combinatie een achterstand. Een typische Tor (zie het hoofdstuk over zorg). Voor voormalig staatssecretaris Elske ter Veld was deze achterstand al een reden om de campagne 'Een echte vent strijkt zijn eigen overhemd' te bepleiten. Deze campagne is nooit uitgevoerd, naar het schijnt omdat men in beleidskringen de tijd daartoe nog niet rijp achtte. Misschien had de campagne in plaats van op strijken beter op wassen gericht kunnen zijn, want in een Frans onderzoek naar de participatie van mannen in de binnendienst kon men een paar jaar geleden geen enkele samenwonende of getrouwde man vinden die zijn eigen sokken wast. De meeste Nederlandse jongens voelen daar ook niet veel voor: maar 4 procent van de jongens is voorstander van een gelijke verdeling van de binnendienst tussen hemzelf en zijn partner. De meeste jongens willen vooral carrière maken en achten voltijsds werken daartoe noodzakelijk.

Een beperkt aantal mannen laat echter een ander geluid horen. Die 4 procent jongens die wel een gelijke taakverdeling wil, wil dat niet uit louter altruïstische motieven. Zij verwachten daar ook een rijker, veelzijdiger leven van. De meesten vertellen dat hun eigen vader veel weg was en weinig met hen gedaan heeft. Zelf willen ze een andere vader zijn. Overigens maken ze zichzelf hiermee, misschien onbedoeld, ook aantrekkelijker voor meisjes. Jongens die gelijkheid willen, zijn een schaars goed op de huwelijks- en relatiemarkt: veel meer meisjes dan jongens willen een gelijke taakverdeling.

Er zijn ook oudere mannen met een ander geluid. Mannen die hun hele leven in dienst van hun carrière hebben geleefd en daar vaak wel veel mee bereikt hebben, maar dit op een gegeven moment toch als een arm leven ervaren. Ze betreuren het soms dat ze weinig contact met andere mensen, met name met hun kinderen hebben opgebouwd en dat ze in hun leven niet meer tijd hebben vrijgemaakt voor andere dingen dan hun carrière. Dit ontlokte arbeidssocioloog Margo Brouns ooit de stelling: 'Heren op leeftijd worden steeds vrouwelijker in hun streven.'

Dit besef lijkt niet zonder pijn en moeite tot Norman door te dringen. De RIAGGS hebben er zelfs een nieuwe doelgroep bij gekregen. Geslaagde mannelijke veertigers, die lijden onder een verarmd leven, een hoge werkdruk en geestelijk te inspannend werk, conflicten met de leiding, een slechte werksfeer en onzekerheid. Gevolg: slapeloosheid en depressies. Bij de RIAGG kunnen ze, betaald door de zaak, in speciale mannengroepen op verhaal komen. Daar vertellen ze over hun angsten en zorgen, waarvoor ze vaak zelfs bij hun vrouw niet uit durven te komen. 'Het is het verhaal van de vrouwengroepen uit de jaren zeventig: het feest der herkenning, maar nu bij mannen.'⁵

Een oorzaak is volgens therapeut Van Bladel ook dat mannen nog geen adequaat antwoord hebben gevonden op de emancipatie van vrouwen. Vrouwen hebben hun leven de afgelopen twintig jaar enorm verrijkt, maar het leven van veel mannen is nog even arm als twintig jaar geleden. Een Tor dus, de depressie van Norman? Komt de mannenbeweging soms alsnog op gang? Iets dergelijks wordt gesuggereerd in de wervingsfolder voor een Workshop mannelijkheid van de filosoof Stephan Carr. 'Ooit sprak het vanzelf hoe je man moest zijn: stoer, zelfzeker en dominant. Maar de laatste jaren voelen mannen zich steeds minder gelukkig in die rol.' Vandaar de workshop, voor mannen die 'streven waardig man te zijn'.

Het is allang geen schande meer als Norman ook wat in de binnendienst doet: een man met een baby op zijn buik oogst veel bewondering. Maar wel met mate: de huisman heeft zo mogelijk nog minder status dan de huisvrouw en bovendien wordt hij er eerder van verdacht mislukt te zijn en zijn werkloosheid te maskeren. Veel huismannen heeft het feminisme tot nu toe dan ook niet ongele-

verd. Dat is trouwens helemaal niet erg: het feminisme van deze golf is juist begonnen met een aanklacht tegen de eenzijdigheid van het huisvrouwenbestaan en die eenzijdigheid geldt natuurlijk ook voor het huismannenbestaan. Een veelzijdig leven draait veel meer om het kunnen verkeren in verschillende levenssferen met verschillende soorten taken, genoegens en verantwoordelijkheden. Feminisme is daarom ook in het belang van mannen. Veel mannen zien dat tegenwoordig ook in. Het feminisme vraagt dus niet teveel van mannen, zoals de Nieuwe Geëmancipeerden ons willen doen geloven, maar eerder te weinig. Daar vallen feministen mannen niet zozeer mee lastig, maar ze ondersteunen er hun belangen mee.

De zielerorselen van Robocop

Criminele jongeren, daar maken tegenwoordig heel veel mensen zich druk om. Sommigen durven 's avonds hun huis niet meer uit. Politici roepen om meer preventie of meer gevangenis. Beleidsmakers laten projectplan over projectplan tuimelen en hulpverleners vragen om begrip voor de moeilijke situatie waarin veel jongeren zich bevinden. Geen werk, geen opleiding, niets te doen, weinig perspectieven... Vind je het dan gek dat ze treinstellen kapotslaan, inbraken plegen of een voorbijganger overvallen?

En dat is niet het enige wat de hedendaagse jongere uitvreet. Nieuw vermaak schept nieuwe misdaad. Een aantal regionale bladen wijdde afgelopen zomer een vrijdagse bijlagepagina aan de nieuwe criminaliteit in het tropisch zwemparadijs. De heftige golfslag en de overdekte bochtrijke glijbaan maken het ongevraagd knijpen en betasten van andere lichamen een stuk gemakkelijker. Heen en weer gegooid tussen hoge golven en spartelende ledematen is het moeilijk om de dader aan te wijzen. 'De tropische zwemparadijzen zijn tegenwoordig niet zelden het toneel van een middag vrij grijpen door opgeschoten jongeren,' is het onderschrift van een foto.

Maar op die foto wordt helemaal niet in lichamen gegrepen, integendeel: een paar jongeren liggen in alle rust te dobberen in een reusachtige zwemband.⁶ Ironie van de redactie? Nee, verwarring over een woord. De jongeren die daar zo zoet in het water liggen, zijn meisjes. De jongeren waar het over gaat, zijn bij nader inzien

jongens. Zoals zo vaak wordt de term 'jongere' gebruikt wanneer alleen jongens bedoeld worden. Vooral criminele jongens worden steevast als jongeren benoemd.

Maar is dat dan erg? Op zichzelf misschien niet, maar deze verwarring van termen heeft ongewenste en onbedoelde gevolgen. Luister naar de ongetwijfeld goed bedoelende gemeentevoorlichter Ben van Vliet van het zwembad de Fluit in Leidschendam. Het zijn de jongens die voor de problemen zorgen, zegt hij. Het zwembad heeft daarop een aantal maatregelen genomen. Verscherping van het toezicht, aanstelling van een Marokkaanse badmeester, surveillance van drie politieagenten op zondag, en nog zo wat. 'Maar als dit niet lukt, dan zullen we het zwembad op zondag alleen nog maar openstellen voor gezinnen.'

Hij zal het echt goed bedoelen, maar waarom mogen de meisjes, die zelf niks doen maar wel door de jongens lastig gevallen worden, dan ook niet meer komen? Het antwoord moet zijn: omdat er in termen van jongeren over nagedacht wordt. Jongeren veroorzaken problemen, dus jongeren moeten desnoods maar wegblijven. Met als gevolg dat meisjes gestraft worden voor iets wat jongens hen aandoen: meisjes mogen ook niet meer komen omdat jongens hen lastig vallen...

Het tweede gevolg is dat de problemen die jongens veroorzaken, op die manier niet goed aangepakt kunnen worden. Door te vergeten dat het om jongens gaat, worden de oorzaken vaak heel algemeen gesteld, in termen van bijvoorbeeld werkloosheid, gebrek aan perspectief, verveling, enzovoort. Wanneer men het als een jongensprobleem zou benoemen, zou de vraag zich opdringen: maar waarom doen meisjes dat niet? Meisjes hebben toch ook last van verveling, werkloosheid en gebrek aan perspectief? Waarmee duidelijk is, dat verveling of werkloosheid als zodanig geen oorzaken zijn. Het verhaal is nog niet compleet. Er moet ook nog een antwoord gegeven worden op de vraag waarom jongens deze verveling omzetten in geweld. Wat is er met jongens aan de hand dat zij dat doen? En omgekeerd: hoe kunnen we zorgen dat jongens meer op meisjes gaan lijken, want dan zouden we in dit opzicht toch een hoop minder problemen hebben. Vrijwel alle inbraken, overvallen en andere gewelddadige misdaden worden door jongens gepleegd. Dat geldt ook voor voetbalvandalisme en rechts extremisme. En

wanneer we jongens pas op hun vijftiengste een rijbewijs zouden toestaan, zou een groot deel van de verkeersslachtoffers vermeden kunnen worden. Jongens tussen de 18 en 25 zijn de grootste veroorzakers van verkeersongevallen. In elk geval zijn vrouwen als soort goedkoper, volgens de Amerikaanse psycholoog J. Stephenson, auteur van het boek *Men are not costeffective*. Ze vernielen zoveel dat een speciale misdaad- en milieubelasting voor hen gerechtvaardigd zou zijn.

Er is in beleidskringen veel gesproken over een onderwijsachterstand van meisjes. Daar is ook veel beleid aan gewijd, met als gevolg dat die achterstand vrijwel verdwenen is (zie hoofdstuk over onderwijs). Geweld kunnen we in het verlengde hiervan benoemen als een teken van de *beschavingsachterstand* van jongens. Wat denken Sociale Zaken en Justitie aan deze beschavingsachterstand te gaan doen?

Meisjes zijn ook niet zonder problemen: ze belanden vaker in de psychosociale hulpverlening en in heroïneprostitutie. Maar daar zouden we dan tussen kunnen kiezen: willen we de jongeren liever in de psychiatrie of in de heroïneprostitutie? Dan moeten we ze als meisjes opvoeden; willen we ze liever in de georganiseerde misdaad? Dan voeden we ze allemaal als jongens op. Dat het zo simpel niet ligt, begrijpen wij ook wel, maar als gedachtenexperiment is het toch nuttig. Het doorbreekt het vanzelfsprekende karakter van sommige keuzen.

Is dat nou wel waar dat meisjes meer in de psychosociale hulpverlening belanden? Waarom lezen we daar dan niet over? Dat is echter het derde gevolg van het gebruik van de term jongeren waar jongens bedoeld worden: de problemen die meisjes in puberteit en adolescentie hebben, worden hiermee nauwelijks belicht. De enige uitzondering hierop is incest. Incest of seksuele kindermishandeling is de laatste tien jaar, dankzij de vrouwenbeweging, vooral als een meisjesprobleem onder de aandacht gekomen. Maar andere problemen, problemen die meisjes zouden kunnen hebben als gevolg van die dingen waar het jongensgeweld aan toe wordt toegeschreven, zoals verveling, werkloosheid enzovoort, daar horen we nooit iets over.

Jongens en mannen zijn niet alleen een probleem omdat ze meer geweld plegen, maar ook omdat ze meer *op de andere sekse gericht* geweld plegen: vrouwenmishandeling, aanranding, verkrachting en

incest. Niemand zal ontkennen dat die vormen van geweld een mannenzaak zijn. Gebeurt hier dan wat we willen: het probleem als een mannenprobleem benoemen en aanpakken? Niet helemaal. Voor een deel wel: de overheid heeft bijvoorbeeld de zaak voortvarend aangepakt met haar preventiecampagnes tegen seksueel geweld (zie hoofdstuk over de media). Maar de manier waarop erover gedacht wordt, laat nog wel te wensen over. De oorzaken van seksueel geweld worden nog vaak gezocht in het gezin en niet in maatschappelijke betekenissen van mannelijkheid.

Een ander probleem is dat het seksegerichte geweld van mannen gemakkelijker als een natuurgegeven wordt gezien. Boys will be boys. Plegers van seksueel geweld worden gemiddeld ook minder streng gestraft dan plegers van algemeen geweld. In sommige contexten wordt het zelfs als volstrekt normaal gezien. De Amerikaanse Charlie Compagnie, die in 1968 in het Vietnamese My Lai, binnen enkele uren ongeveer vierhonderd vrouwen en kinderen en ouden van dagen verkrachtte en vermoordde, kreeg een decoratie wegens een voorbeeldige prestatie. Sommige soldaten noemden zich voortaan 'dubbele veteranen', een eretitel voor wie eerst een vrouw had verkracht alvorens haar te vermoorden.⁷ Ook veel later werden van de 120 soldaten maar dertien soldaten aangeklaagd en een veroordeeld.

Norman en de bankoverval

Maar wat levert het dan op om geweld niet langer als een zaak van jongeren of gefrustreerden te zien, maar het te benoemen en analyseren in termen van mannelijkheid? Een voorbeeld. De antropoloog Gerben Kroese onderzocht waarom *mannen* een roofoverval plegen. Wat is er mannelijk aan bijvoorbeeld een bankoverval? De bankovervaller bevestigt met zijn daad zijn mannelijkheid. Hij voldoet daarmee aan een aantal eisen die in zijn eigen ogen aan mannen gesteld worden: hij krijgt macht, hij toont lef, hij geeft er blijk van van niemand afhankelijk te zijn. Zijn daad is bovendien eervol want hij strijdt met open vizier, op klaarlichte dag en hij kiest zich een waardige tegenstander. Dit in tegenstelling tot verkrachters en straatrovers, die in zijn ogen laf zijn, onwaardige tegenstanders zoals vrouwen en bejaarden kiezen en het alleen durven als het don-

ker is. De overvaller krijgt door zijn daad bovendien een smak geld die hem in staat stelt tijdelijk als Norman te leven. Althans, als wat hij zich bij het leven van Norman voorstelt: een leven waarin je dankzij je geld iedereen voor je kunt laten rennen. Je gaat naar een peperduur restaurant, niet om het eten maar omdat je daar eindelijk met respect behandeld wordt. Je gaat naar de hoeren omdat je met zoveel geld een vrouw precies kunt laten doen wat je wilt. Door de overval kunnen mannen tijdelijk het ideale mannenleven leiden. Het plegen van een overval hangt dus nauw samen met onze maatschappelijke idealen van mannelijkheid, die voor veel mannen niet via de gewone weg bereikbaar zijn.

Veel mannen *zijn* dus op één van deze drie terreinen – gevoel, geweld en de binnendienst – een probleem, maar er verandert pas wat als ze het zelf gaan ervaren als het *hebben* van een probleem. Sommige mannen ervaren dat zo op het terrein van gevoel en de binnendienst en daar verandert ook wat, maar op het gebied van geweld beweegt nog niet veel. Dat hangt waarschijnlijk samen met het feit dat geweld zelden als mannengeweld benoemd wordt. Daarom stellen wij voor: een nationale campagne om de beschavingsachterstand van mannen ongedaan te maken. Stap één is: een relatie leggen tussen maatschappelijke idealen en normen ten aanzien van mannelijkheid en het plegen van geweld als poging om die idealen alsnog te bereiken. Stap twee: formuleren en propageren van andere idealen van mannelijkheid, die minder uitnodigen tot geweld als middel om ze te bereiken. Het Witte Kippenplan revisited, maar nu voor de rest van de mannen.

Noten

1. *De Volkskrant*, 9-9-1995.
2. WASP: White, Anglo-Saxon Protestant; een veelgebruikte Engelse term om de door Norman gedomineerde cultuur mee aan te duiden.
3. *NRC*, 22-11-1994.
4. *Vrij Nederland*, 12-2-1994.
5. *Intermediair*, 4-11-1994.
6. *Gelders Dagblad*, 14-7-1995.
7. *NRC*, 11-7-1992.

Test Test!!

1 *Je gaat alleen op de fiets naar een feest en hoogstwaarschijnlijk zul je ook alleen weer naar huis gaan. Het zal wel laat worden. Je aarzelt tussen een korte rok met pumps en kousen met naad, of een mooie spijkerbroek, laarzen met een stoere leren jasje. Laat je de eenzame terugtocht in je keuze meespelen?*

- A Ik laat het niet meespelen in mijn outfit. Ik ga in het rokje, de kousen en de pumps. Maar ik oefen in gedachten de karate-worpen en judogrepen die ik ken.
- B Ik laat het voor een deel meespelen, dus de kousen en het rokje gaan niet door, de pumps wel.
- C Zeker niet, ik denk er niet eens aan.
- D Ja, ik kies voor de stoere outfit omdat het me een veiliger gevoel geeft.

2 *Je loopt op straat en een onbekende man spreekt je aan op een manier die je absoluut niet bevalt. Wat doe je?*

- A Ik vraag hem hoe hij het zou vinden als een of ander eng mens zich zo aan hem zou opdringen.
- B Ik zeg rustig en beleefd dat ik er niet van gediend ben.
- C Ik maak hem uit voor rotte vis.
- D Ik negeer hem.

3 *Je loopt aan het eind van de middag helemaal alleen in een vrij stille straat. Er nadert een groepje brallende jongens. Wat doe je?*

- A Ik zet mijn 'ik-heb-haast-en-met-mij-moet-je-geen-ruzie-krijgen-gezicht' op.
- B Ik probeer op geen enkele manier de aandacht te trekken, maak mezelf 'onzichtbaar'.
- C Ik ben me er nauwelijks van bewust dat er een groepje aankomt en zal ook niets veranderen aan mijn houding.
- D Ik steek over.

- 4 *Het is drie uur 's nachts en je bent de laatste gast op een feestje. De onaantrekkelijke gastheer is aangeschoten en maakt avances. Je maakt je er met ik-zie-je-nog-wel-doei vanaf. Buiten gekomen, zie je dat je fietsband lek is. Wat doe je?*
- A Ik loop met mijn fiets aan de hand naar huis en blijf in zo druk mogelijke verlichte straten.
 - B Ik bel in de eerste de beste telefooncel een taxi. Die fiets komt morgen wel.
 - C Ik loop langs mijn normale fietsroute naar huis.
 - D Ik bel bij de gastheer aan en vraag of hij een logeerbed heeft; dat liever dan alleen lopend over straat.
- 5 *Het is half elf op een mooie voorjaarsavond. Je bent bij een vriendin op bezoek geweest en wandelt door een rustige straat naar het station. Enkele tientallen meters voor je hangt een groepje mannen op een caféterras te kijken wat er zoal voorbijkomt. Een vrouw die een flink eind voor je loopt wordt door hen lastig gevallen en aan haar arm vastgehouden. Ze rukt zich los en loopt door. Wat doe je?*
- A Ik wacht tot er andere voorbijgangers zijn en stel voor om tegelijk het groepje te passeren en ze eventueel een grote mond te geven.
 - B Ik loop een straatje om.
 - C Ik loop er gewoon langs, ik zie wel.
 - D Ik ga terug naar mijn vriendin en vraag of ze mij met haar auto naar het station wil brengen.
- 6 *Je bent uitgenodigd op een feest van vrienden die in een afgelegen buitenwijk wonen. Je hebt zin om erheen te gaan en weet dat het een swing- en drinkfeest zal worden. Wat doe je?*
- A Ik ga met de auto of een taxi om te vermijden dat ik het enige stuk moet fietsen.
 - B Ik vraag aan mijn vrienden of zij gasten hebben uitgenodigd die mij mee zouden kunnen nemen.
 - C Ik ga met de fiets want als ik met de auto ga kan ik niet drinken.
 - D Jammer van het feestje maar ik ga er niet heen.

7 *Je bent uitgenodigd voor een chique borrel in het centrum van een grote stad. Je gaat er met een auto in een mantelpakje met iets te hoge, geleende hakken naar toe. Aangekomen blijkt er alleen parkeergelegenheid in een enorme ondergrondse parkeergarage te zijn. Als je uitstapt zie je iets bewegen achter een zwarte Chevrolet. Opeens schiet je een enge filmcène te binnen. Wat doe je?*

A Ik loop zo kalm mogelijk naar de uitgang en draai me daarbij af en toe plotseling om zodat ik de eventuele belager in het oog kan krijgen. Ik neem me voor om na afloop van de borrel samen met enkele anderen de auto op te halen.

B Ik doe mijn hoge hakken uit en sprint naar de uitgang onderweg biddend dat ik geen engerd maar ook geen andere gasten tegenkom.

C Ik kijk achter de Chevrolet terwijl ik roep: 'Kom 'ns op als je durft, perverse schlemiel!' Daarna ga ik naar de borrel en vergeet het voorval.

D Ik ga vlug in mijn auto zitten en doe alle portieren op slot. Dan rij ik naar buiten en weer naar huis.

8 *Je hebt een afspraak om met een vriend uit eten te gaan. Hij weet een geweldig Spaans restaurant in de rosse buurt. Jullie hebben om acht uur afgesproken op de hoek van een steegje. Jij weet niet waar de eettent precies is. Als je daar hebt postgevat realiseer je je dat jij door de voorbij slenterende mannen voor prostituee wordt aangezien. Een van hen vraagt je wat het moet kosten. Wat zeg je?*

A Jammer schat, mag ik ook eens een vrije avond? Ga maar verderop vragen.

B Daar ben ik niet van, maar weet u misschien een Spaans restaurant hier in de buurt?

C Voor f 5000,- praten we verder. Anders wieberen want je verpest mijn uitzicht.

D 'Ik wacht op iemand.' Daarna bel ik die vriend of ga ik naar huis. Ik blijf daar zeker niet staan.

Een antwoord in de categorie A scoort 20 punten, B levert 30 punten op, C scoort 10 punten en D 40.

Heeft u 80-120 punten? U verwacht kwetsbaarheid met zwakte!

U denkt niet alleen dat u zich argeloos op straat kunt begeven, u doet het ook! Er is u in cafés, op straat of in de tram niet vaak iets echt anders overkomen. Misschien komt dat door uw zelfverzekerde uitstraling en assertieve houding. Soms neemt u risico's. U vindt kracht de belangrijkste factor in het emancipatieproces. U bent geneigd om mensen die angstiger of voorzichtiger zijn te beschouwen als zwak en bangeljk. U meent dat angst iets is voor mensen die in het leven sowieso aan het kortste eind trekken. Past u wel een beetje op?

Heeft u 130-200 punten? U bent een persoonlijkheid!

U bent vindig en creatief. U kunt zeer uiteenlopende situaties de baas blijven. U vindt dat u als vrouw recht hebt op de straat, maar u houdt er ook rekening mee dat u op sommige plaatsen en uren beschouwd kunt worden als loslopend wild. U vindt dat zeer onrecht, maar weet ook dat u in uw eentje de wereld niet verandert. Hoewel u vaak voorzorgsmaatregelen neemt laat u zich door weinig zaken echt beperken.

Heeft u 210-280 punten? Dan staat u met beide benen op de grond! U bent u terdege bewust van mogelijke gevaren, maar laat u niet overal van weerhouden. Soms heeft u de neiging iets te bang te zijn zodat u daar zelf last van heeft, u voelt u dan wel in uw bewegingsvrijheid beperkt. Dit gebeurt vooral op plaatsen die u niet vertrouwd zijn, op bekend terrein voelt u zich aanmerkelijk sterker. Toch is het uw mening dat zelfstandigheid en bewegingsvrijheid belangrijke voorwaarden zijn voor emancipatie.

Heeft u 290-320 punten? Laat u zich de kaas niet van het brood eten! Zo erg is het nou ook weer niet! U bent te bang. U wordt niet meteen opgegeten als u uw hoofd buiten de deur steekt! Misschien is het een goed idee om eens op een vechtsport of op een zelfverdedigingscursus te gaan. Vergeet niet dat u wanneer u bang bent wordt beschouwd als een gemakkelijke slachtoffer. Mensen met iets kwaads in de zin hebben liever een gemakkelijk dan een moeilijk slachtoffer. We willen u niet nog bangere maken, maar wist u dat een groot deel van de geweldsdelicten met een vrouw als slachtoffer zich in een huis afspeelt en dat de dader vaak een bekende is?

DE GEËMANCIPEERDE MYSTIEK

Er wordt al meer dan 25 jaar geklaagd over de wijze waarop mannen en vrouwen door de media worden afgebeeld. Joke Smit deed al in 1971 haar beklag over het seksisme van de *Fabeltjeskrant* die aan vrouwtjesdieren slechts de rol van gezusters Hamster, mejuffrouw Mier, Isadora Paradijsvogel of juffrouw Ooievaar toestond, terwijl voor de mannelijke dieren een breed scala aan menselijke gedragingen was weggelegd. Vrouwen en de manier waarop de media ze in beeld brengen, kunnen met recht een Zeurende Kwestie worden genoemd. Als vrouwen op de buis komen, of in de kranten voor nieuws zorgen, lijken de steeds maar redderende Mier, de lallebellende Paradijsvogel en de ijzig juffige Ooievaar tot op heden de sjablonen die voor vrouwen klaarliggen. Als vrouwen daar niet in passen, zijn ze voorbestemd om een rol te vervullen in een televisiekomedie (*Roseanne* en *Grace on fire*) of liggen ze voortdurend overhoop met de schier oneindige reeks perikelen die een vrouw overkomt als zij de combinatie vrouw en... (vul in: rechter, advocaat, dokter, brandweerman, zakenvrouw enzovoort.) tot een succes wenst te maken. De vrouw als slachtoffer van iets dat omvangrijker is dan zijzelf, kent dan ook een lange traditie in de media.

Het bij de media populaire slachtofferschap van vrouwen speelde ongetwijfeld een rol toen feministen twintig jaar geleden geweld tegen vrouwen als thema aan de orde stelden. Mishandelde vrouwen mochten in ieder geval niet klagen over de belangstelling van de media. In *Telegraaf* en *de Volkskrant*, *Brandpunt* en *Achter het Nieuws* kwam de zaak keer op keer aan de orde. Steeds toonden journalisten interesse. Aan het einde van de jaren tachtig ontstaat een reden te meer om aandacht te besteden aan seksueel geweld tegen vrouwen. Voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis komt onomstotelijk vast te staan dat (seksueel) geweld tegen vrouwen en meisjes op grote schaal voorkomt en dus in feite tot de 'normale' maatschappelijke verschijnselen moet worden gerekend. Het

eerste lijvige rapport over seksueel geweld tegen meisjes (tot 16 jaar) door verwanten vermeldt als een van de conclusies: 'Van de 1054 geïnterviewde vrouwen van 20 tot en met 40 jaar maakten 164 (15,6 procent) melding van één of meer ervaringen met seksueel misbruik door verwanten. Dit komt neer op één op de zes à zeven van alle ondervraagde vrouwen.'¹

Het tweede even later verschenen rapport over vrouwenmishandeling stelt: 'Van de totale steekproef blijkt 20,8 procent van de vrouwen ooit eenzijdig geweld van de man in de (ex-)relatie te hebben meegemaakt (n=206). Uitgaande van de betrouwbaarheidsmarges die bij steekproefonderzoek van deze omvang gelden (), kan met 90 procent zekerheid worden geschat dat tussen de 18 en 24 procent van de vrouwen in Nederland die tussen de twintig en zestig jaar zijn en die een relatie met een mannelijke partner hebben (gehad), ooit eenzijdig geweld van de man hebben ervaren.'²

De cijfers zijn schokkend genoeg voor een brede maatschappelijke discussie over de manier waarop het geweld is te keren. Beide onderzoeken wijzen immers op een omvang van vrouwelijk slachtofferschap die – althans in vreedestijd – ongeëvenaard is. Tegen de verwachting in stimuleert het verzamelde onderzoeksmateriaal echter niet tot een breed maatschappelijk debat over de mogelijke oplossingen voor dit ernstige probleem, maar worden de schokkende cijfers ter discussie gesteld. Het mediadebat is meer gericht op het ondermijnen van de validiteit van de onderzoeksgegevens, dan dat gediscussieerd wordt over de beste manier om het mannelijk geweldsvertoon te voorkomen of zelfs maar in te dammen.

Is er een verklaring te vinden voor deze op het oog tegenstrijdige reactie? Als de gerapporteerde waarheid afkomstig zou zijn van obscure bronnen, zou de pers in haar streven naar objectiviteit gelijk hebben in het negeren of in diskrediet brengen van het onderzoeksmateriaal. Deze verklaring gaat echter niet op. Het betrof twee degelijke en uitvoerig verantwoorde onderzoeken verricht door onafhankelijke onderzoeksters verbonden aan een gerenommeerde universiteit. Sterker nog, als er ergens in de wereld betrouwbare cijfers voorhanden zijn omtrent aard en voorkomen van vrouwenmishandeling en seksueel geweld tegen meisjes dan is het te vinden in deze onderzoeksrapporten.

Hebben we hier te maken met een Tor, een probleem dat pas opduikt als een ander probleem is opgelost, of is nog een andere verklaring denkbaar voor de kenterende belangstelling? Vaak schenkt de pers minder aandacht aan zaken die normaler worden. Was vrouwenmishandeling en seksueel geweld tegen meisjes eerst een buitengewone en daarmee opzienbarende gebeurtenis, nu kan op basis van beide onderzoeken de conclusie worden getrokken dat geweld tegen vrouwen en meisjes tot de 'statistisch normale' maatschappelijke gebeurtenissen moet worden gerekend. Een tanende interesse van de pers zou daarmee enigszins te begrijpen zijn. Naar de aard van het beestje zijn de media immers meer in de opvallende uitzondering geïnteresseerd dan in het gewone alledaagse. Ergo, de Zeurende Kwestie die vrouwenmishandeling inmiddels vormde, zou – indien deze verklaring opgaat – buiten het actuele, op spektakel gerichte perspectief van de media komen te vallen.

Deze verklaring lijkt te kunnen kloppen, ware het niet dat de pers beslist niet stilviel over de kwestie, maar de onderzoeken in een kwaad daglicht plaatste. Daarbij vormt geweld, zeker als er seksualiteit aan te pas komt een onderwerp waar de media normaliter wel pap van lusten. En buiten dat, de pers zwijgt geenszins over andere vergelijkbare zeurende kwesties: niet over de normale misdaad als verschijnsel en evenmin over het gewoon geworden voetbalvandalisme. In andere gevallen dan seksueel geweld tegen vrouwen is geweld als zodanig, of in combinatie met racisme of anti-semitisme bijvoorbeeld, ook als het maar doorzeurt op zichzelf beschouwd voldoende reden om serieus te worden genomen.

Als noch het natuurlijke streven van de media naar objectiviteit noch hun even natuurlijke afkeer van Zeurende Kwesties, noch hun sensatiezucht verklaren waarom de aandacht voor vrouwenmishandeling en seksueel geweld tegen meisjes veranderde, moet er iets anders aan de hand zijn. Kennelijk is inderdaad sprake van een Tor, maar hoe moet deze in kaart worden gebracht? Wat verklaart de ridiculiserende en trivialiserende interesse voor het van oudsher zo populaire vrouwelijke slachtofferschap? Een eerste aanwijzing vormt de sekse van de kritisch reagerende groep.

Aanvankelijk zijn het voornamelijk mannen die ageren tegen de onderzoeksresultaten, onder meer door deze belachelijk te maken met opmerkingen in de trant van: we mogen nu zeker niet meer

met ons kind onder de douche. In deze trant doorredenerend klopt het opinieblad *HP/De Tijd* (oktober 1991) de zaak nog eens luchtig op door te melden: 'Volgens de cijfers is half Nederland in de bosjes op zoek naar een seks-slachtoffer, thuis bezig kinderen te verkrachten, of op het werk collega's aan het betasten. Zou dat niet wat overdreven zijn?' In plaats van de koe bij de horens te vatten en deze zogenaamde critici de les te lezen, doet de toenmalige PvdA-staatssecretaris Hans Simons zelf een duit in het zakje door te waarschuwen voor overdrijving. 'We moeten er niet al te spastisch over zijn. Er zitten gradaties in het geweld en de mishandeling.'³

Een eerste conclusie kan dan ook zijn dat waar in andere gevallen (aids bijvoorbeeld, of het aantal verkeersdoden door alcohol) cijfers serieus genomen worden, (mannelijk) Nederland zich nu lijkt te verzetten en dan niet zozeer tegen het vrouwelijk slachtofferschap als wel tegen de aard en omvang van het mannelijk ouderschap. Weigeren mannen te accepteren dat ze zich zo massaal schuldig maken aan misdaden tegen vrouwen? Is de verklaring voor het niet serieus nemen van de cijfers over seksueel geweld tegen vrouwen dat het mannelijk imago op het spel staat? Aanvankelijk lijkt deze verklaring op te gaan. Het mannelijk ouderschap komt sterk in de publieke belangstelling.

Reacties op de voorlichtingscampagne tegen seksueel geweld

Beide onderzoeken naar seksueel geweld vormen het uitgangspunt voor een door de overheid gefinancierde en gecoördineerde voorlichtingscampagne tegen seksueel geweld. Anders dan bij campagnes als 'Kies Exact', of 'Ik klop liever beton dan slagroom', kiest het ministerie niet voor meisjes en vrouwen als aan te spreken partij, maar voor jongens en mannen als doelgroep. Onder het motto 'seks is natuurlijk, maar niet vanzelfsprekend' worden de ouders en niet de slachtoffers van seksueel geweld op hun gedrag aangesproken. Zoals eerder de beide onderzoeken onder vuur kwamen te liggen, zo wordt nu het daarop gefundeerde overheidsbeleid door de publieke opinie op de hak genomen. In den beginne spitst de kritiek zich toe op de kwestie of de campagne aan zijn doel beant-

woordt of dat het weggegooid geld is. Bart Rijs en Annejet van der Zijl vragen zich onder de titel 'Nieuw Preuts' af: 'Wat in vredesnaam is een seksuele handeling? Elkaar uitkleden? Een stevige knuffel?'⁴ De overheid wordt niet alleen beschuldigd van een gebrek aan kennis, maar daarnaast van zedenprekerij.⁵ (Jeugd)psychiater Frits Bruinsma stelt in *de Volkskrant* (1991) dat hij het belangrijker vindt dat de dader inzicht krijgt in de achtergronden van zijn gedrag, dan dat hij wordt opgezadeld met schuldgevoelens. 'In plaats van haar geld aan dure preventieprojecten te besteden, zou de overheid er beter aan doen om onderzoek te financieren naar de psychologische factoren die tot seksueel geweld kunnen leiden.' Hij beweert dat het veranderen van de mening van mannen over vrouwen geen zin zou hebben, omdat zedendelinquenten minder seksistische opvattingen huldigen dan andere mannen. Collega's van Bruinsma zijn evenmin positief gestemd. In *de Volkskrant* van 12-10-91 schrijven Eelco Damen en Han Spanjaard (verbonden aan RIAGG-preventieafdelingen in respectievelijk Zwolle en Amsterdam) onder de kop: 'Campagne laat gebrek aan kennis over seksueel geweld zien': 'De slogan van de campagne bevestigt de mythe van de natuurlijke seksualiteit, terwijl ze die anderszins tracht te ontcrachten in het *statement*, "maar nooit vanzelfsprekend". Deze dubbelzinnigheid is riskant, omdat mannen en jongens eruit kunnen (en zullen) pikken wat in hun kraam te pas komt.'

Kortom, de campagne zou eerder seksueel geweld in de hand werken dan dat het zou bijdragen aan een vermindering ervan.

De geschiedenis lijkt zich te herhalen. Ook nu roepen zowel de verwachte resultaten van de campagne als de uitvoering publieke weerstand op. Verschil is echter dat bij de aanvang van de voorlichtingsactiviteiten aan het begin van de jaren negentig, niet alleen het mannelijk ouderschap in twijfel wordt getrokken, maar ook het vrouwelijk slachtofferschap, en niet alleen door mannen. Ook (feministische) vrouwen voelen zich geroepen om kritisch te reageren. De definitie van seksueel geweld zou te breed zijn, de doelen en doelgroepen van de campagne te vaag geformuleerd en het effect moeilijk te meten.⁶ Speerpunt van vrouwelijke kritiek is het door de campagne neergezette negatieve vrouwbeeld. Emma Brunt en Hans Ophof schrijven dat vrouwen weer in een passieve rol worden geplaatst.⁷ Brunt meent dat 'Ga je mee naar boven',

Algemeen Beschaafd Nederlands is voor 'Ja, ik wil.' Daarmee suggereert ze dat het meisje uit een van de cartoons dat koffie gaat zetten, er zelf om vraagt te worden lastig gevallen. Ophof noemt de campagne zelfs dubbel rolbevestigend: 'Vrouwen worden weer neergezet als onmondige slachtoffers en de heren weer als wandelende erecties.' In dezelfde trant schrijft de feministische publiciste Bernadette de Wit onder de kop 'Terugslaan' dat het slachtofferschap het enige onderdeel van het feminisme lijkt te zijn dat gretig is overgenomen door de publieke opinie. Zij verwijt de postbus 51-spot dat deze '(onbedoeld?) de indruk [wekt] dat aangerande vrouwen er zelf niets tegen kunnen doen en dat mannen de enigen zijn die sex willen.'⁸ Daarentegen gedragen volgens Bonink de vrouwen in de cartoons zich zo assertief, geestig en gevat dat de cartoon 'geen recht doet aan vrouwen die op een andere minder directe, manier een einde proberen te maken aan intimidaties en flauwigheden.'⁹

Volgens journalisten en andere deskundigen mankeert er van alles aan de campagne. Sommigen verwijten de cartoons en tv-spots een teveel aan slachtofferschap, anderen weer dat de vrouwen te assertief overkomen. Zoals de cijfers over seksueel geweld niet serieus werden genomen, wordt nu ernstig getwijfeld aan de effectiviteit van de voorlichtingscampagne. Dat verwondert des te meer, omdat deze een schoolvoorbeeld mag heten van een zorgvuldig uitgezette en voorbereide overheidsactie.¹⁰

Toch verwacht na een dergelijk gepassioneerd media-debat niemand meer dat de campagne nog ergens op slaat. Het vreemde is evenwel dat de negatieve aandacht in de media haaks staat op het welslagen van de campagne. De journalistieke en populair-wetenschappelijke kritiek staan in schrille tegenstelling tot de resultaten van de campagne. De twee onderzoeken die het effect van de campagne hebben gemeten, door Bureau Interview in opdracht van *Adformatie* en de zogenaamde Eén-meting in opdracht van de overheid, wijzen allebei op een succes. Zo wordt de kernboodschap van de campagne, 'nog te vaak drijven jongens/mannen hun zin door in seksuele relaties' door bijna twee op de drie ondervraagden uit de primaire doelgroep (jongens/mannen 14-35 jaar) onderschreven. Voor de campagne was dit nog niet de helft. (45 procent).¹¹

Hoe moet de gevonden discrepantie tussen reacties en resultaten

nu worden begrepen? Hoe valt te begrijpen dat zowel de omvang van het seksueel geweld tegen vrouwen als de mogelijkheden tot verandering daarvan ongelooftwaardig worden bevonden? Was het al raar dat mensen de cijfers over vrouwenmishandeling en seksueel geweld tegen meisjes niet serieus namen, nog vreemder is dat mensen de succesvolle overheids campagne tegen dit verschijnsel niet willen aanvaarden. Wat is er aan de hand dat de aandacht in de media, inclusief die van bekende feministische journalisten, zo eenzijdig gericht is op het ridiculiseren en trivialisieren van overheidsinitiatieven tegen seksueel geweld? Van een vergelijkbare kritiek en argwaan jegens andere campagnes waar geweld een rol speelt (tegen vandalisme, misbruik van vuurwerk of zelfs vrouwenmishandeling) is geen sprake. Resteert de conclusie dat het debat niet is opgeroepen omdat het gaat over vrouwen, evenmin vormt het mannelijk ouderschap een afdoende verklaring, dus ligt de aanleiding wellicht in het seksuele aspect van de campagne. Aangezien de voorlichting omtrent 'Veilig Vrijen' niet gepaard ging met een vergelijkbare golf van weerstand, moet het antwoord op de vraag naar de basis van het debat worden gezocht in de combinatie van mannen, vrouwen, seksualiteit en geweld. Kennelijk hebben de media grote moeite met sommige boodschappen met betrekking tot seksualiteit en sekse. Als seksualiteit en sekse belangrijke onderscheidende factoren vormen, lijkt het zinvol om enige recente publieke reacties op andere onderzoeken naar seksualiteit onder de loep te nemen.

Resultaten en publieke reacties op onderzoek naar seksualiteitsbeleving

Zowel de door *glossy's*, feministische tijdschriften en damesweekbladen zoals *Margriet* en recenter (september 1995) in *Viva* gepubliceerde onderzoek(jes) naar seksualiteit, worden in brede kring becommentarieerd. Voeg daarbij nog de reacties op het onder auspiciën van het NISSO uitgevoerde onderzoek onder jongeren, dan verschijnt het volgende beeld. Een aantal elkaar voortdurend met de nieuwste gegevens bestokende journalisten en onderzoekers bepalen gezamenlijk het verloop van de maatschappelijke discussie

over de aard van en verhouding tussen vrouwelijke en mannelijke seksualiteit. Want daar lijkt ook het debat over seksueel geweld over te gaan. In de discussies wordt het machtsverschil tussen de seksen vrijwel genegeerd, het gewelddadige belachelijk gemaakt en de maatschappelijke context uit het oog verloren. Slechts één dimensie krijgt alle aandacht: het verschil in seksuele beleving tussen mannen en vrouwen. Daar zijn de meningen over verdeeld. In deze verdeling is echter een patroon te ontdekken, een patroon waar evenals bij de twee onderzoeken naar seksueel geweld de publieke reacties niet sporen met de onderzoeksresultaten.

Het viertal onderzoeken naar seksualiteit verschijnt omstreeks 1993. Het feministisch maandblad *Opzij* publiceert de resultaten van Iteke Weeda's enquête naar de ideale feministische man; het damesweekblad *Margriet* gaf Annette Heffels en Willeke Bezemer opdracht tot een grootschalig onderzoek naar de seksualiteitsbeleving van haar lezers; de progressieve dames-glossy *Elle* ondervroeg haar lezeressen over minnaars, mannen en seksuele voorkeuren en tot slot publiceerde Paul Vennix in opdracht van het NISSO een onderzoek naar seksualiteitsbeleving onder jongeren. Alle onderzoeken concluderen dat het merendeel van de vrouwelijke bevolking de voorkeur geeft aan warmte, aandacht en genegenheid, naast humor, gevarieerde seks en een goed gesprek als kwaliteiten van de ideale (echt)vriend. Vennix komt bovendien tot de conclusie dat jonge mannen in dat opzicht in toenemende mate aan de wensen van vrouwen voldoen. Wie zou daar nu op tegen kunnen zijn?

De tegenstand komt uit onverdachte hoek. Het zijn niet de mannen die moord en doodslag roepen, terwijl zij het immers zijn die (moeten) veranderen. De reacties komen vooral uit de mond van publicerende vrouwen die seksueel niet in dit harmonische straatje (wensen te) passen. Een exponent van deze groep die we globaal aanduiden als de Nieuwe Geëmancipeerden is journaliste Sarah Verroen. Als een van de eersten reageert ze uitvoerig op het *Opzij*- en *Margriet*-onderzoek. Onder de kritische titel: *De laffe smaak van vanillesex*, beweert Verroen dat seks alleen floreert in een klimaat van wederzijdse aantrekkingskracht.¹² Volgens haar zijn het vooral de contrasten tussen de seksen die de erotische opwindning garanderen. 'Elke vorm van ideologie die gelijkheid tussen de seksen propageert, is overbodig zodra men de slaapkamer binnentreedt,

want de seksualiteit onttrekt zich per definitie aan politieke voorkeur of verantwoorde principes.' Volgens Verroen bestaat er niet zoiets als een vrouwvriendelijk libido, 'elke feministe die gelooft dat mannen opgewonden moeten raken van "vrouwen in leidinggevende functies" heeft een gaatje in haar hoofd.' Ze stelt zelfs onomwonden 'niets van Weeda's onderzoeksresultaten' te geloven, waar het de erotiek betreft. Mannen zullen nooit aan het door Weeda geschetste feministische profiel willen voldoen, aldus Verroen, 'omdat ze zelden beloond worden voor hun emancipatiedrift.' Kortom, in de visie van Verroen heeft het voor mannen geen enkele zin om te veranderen, hun libido maakt het hen onmogelijk en bovendien levert het niks op, want vrouwen willen eigenlijk – als ze diep in hun hart kijken – helemaal geen vrouwvriendelijke man.

Om haar weerstand te onderbouwen, citeert Verroen vrijelijk uit de *Margriet*-enquête. 93 procent van de vrouwen vindt gestreeld worden het belangrijkste bij het vrijen. Vrouwen vinden aandacht belangrijker dan seksualiteit. Verroen stelt wederom met nadruk:

'Eerlijk gezegd geloof ik er allemaal niets van. Vrouwen als kuise fatsoensrakers die het als toppunt van opwindning ervaren als hun partner "iets liefs" tegen hen zegt? Kom nou. Strelen en veel aandacht, "geestelijk en lichamelijk", biedt erotische extase, terwijl de mannelijke erectie als iets overbodigs wordt beschouwd? Neem je zuster in de maling. Bijna de helft van de vrouwen masturbeert nooit, terwijl slechts een enkeling weleens over aantrekkelijke mannen fantaseert? Doei! Het is de moraal uit de jaren vijftig die zijn glorieuze herintrede doet.'

Het ongelooft van Verroen staat in scherp contrast met de statistische omvang van de *Margriet*-enquête, die weliswaar niet representatief is voor heel Nederland, maar volgens de onderzoeksters eerder een flatteus beeld geeft.

Verroen laat zich echter niet zo gemakkelijk uit het veld slaan en presenteert als tegenwicht tegen zoveel vertoon van vrouwelijke voorkeur voor 'vanillesex' haar eigen enquête, gehouden onder dertig vrouwen 'uit de kunst, wetenschap, journalistiek en prostitutie', echte kenners dus. Uit deze enquête komen hele andere cijfers. Vrouwen blijken, aldus Verroen, in 29 van de 30 gevallen 'goed en ste-

vig neuken' het meest seksueel opwindend te vinden, waarna ze concludeert: 'Het lijkt taboe om toe te geven dat seksegebonden eigenschappen erotisch opwindend kunnen zijn. Alsof we daarmee twintig jaar emancipatie in een rokeloze klap uitwissen.' Verschil moet er blijven, beweert de Nieuw Geëmancipeerde Verroen, maar bij nadere beschouwing blijkt Verroen met twee maten te meten. Haar verschil bevindt zich slechts aan één kant, namelijk aan de kant van de mannen. Deze moeten van Verroen macho blijven. Haar perspectief voor vrouwen is daarentegen ambivalenter, want zij dienen wel net als mannen een voorkeur voor een stevig robbertje seks aan de dag te leggen. Wij vragen ons echter in alle gemoede af hoe dit spoort met Verroen's onveranderde seksegebonden eigenschappen? Vrouwen tonen toch al sinds jaar en dag een voorkeur voor alles behalve recht op en neer?

Wie nu verwacht dat feministisch Nederland op z'n kop ging staan om te roepen: wat krijgen we nou, wat is er in hemelsnaam tegen warmte, liefde, genegenheid en aandacht voor elkaar, wil niet iedereen dat? komt bedrogen uit. Zelfs de doorgaans in het feministische *Opzij* publicerende *Margriet*-onderzoekers Heffels en Bezemer erkennen een week later in een reactie op Verroen onder de kop 'Een sex-enquête zonder opwindende resultaten is kennelijk verdacht' dat ze in hun hart misschien ook wel hadden gehoopt dat hun onderzoek had laten zien 'dat vrouwen als gretige tijgers hun amechtige mannen achtervolgden. Wij lezen ook onze *glossy's* ten slotte en gaan ook graag voor eigentijds door. Zo bleek het echter niet te zijn, dus slikten we en schreven we op hoe het wel was.' Hoewel ze toegeven dat ze zich er gaandeweg, luisterend naar al die verhalen van vrouwen tussen de achttien en de tachtig met recente of zeer langdurige relaties, van alles bij kunnen voorstellen, is de toon gezet. Ook Heffels en Bezemer betonen zich een tikkeltje teleurgesteld over hun onderzoeksresultaten. Ook zij geven de voorkeur aan wat avontuurlijker dames die vurig de weg inslaan richting 'mannelijke' verlangens en wensen. Ze suggereren zelfs dat hun redelijk representatieve steekproef niet bij de tijd is.

Eigentijdse verlangens van Nieuwe Geëmancipeerden

Is gelijkheid onderwets geworden? Heeft gelijkheid onder de Nieuwe Geëmancipeerden aan aantrekkingskracht ingeboet? Bij nadere beschouwing behoeft deze vaststelling een kanttekening. Ongewenst is namelijk niet het gelijkworden an sich, maar een convergentie in de richting van wat in de praktijk 93 procent van de *vrouwen* wil. Verroen, maar ook Heffels en Bezemer zien namelijk geen enkel bezwaar in een samenkomen van seksuele verlangens op 'mannelijke' voorwaarden. Mannen kunnen of beter, moeten zichzelf en daarmee macho blijven, terwijl aan dameszijde veranderingen dienen plaats te vinden in meer 'mannelijke' richting. Vrouwen zouden idealiter meer de 'mannelijke' weg van botte lust en stevig neuken op moeten gaan.

Vóór alles lijkt echter te moeten worden voorkomen dat mannen zich richting vrouwen gaan bewegen. Zo constateert Maarten Evenblij in het hoofdartikel van nota bene de wetenschapsbijlage van *de Volkskrant* onder de titel 'De Sexmarkt staat op zijn kop' dat vrouwen en mannen naar elkaar toegroeien in hun seksuele wensen.¹³ 'Vrouwen worden zich meer bewust van hun lichamelijke verlangens en mogelijkheden. Mannen vinden het niet meer zo belangrijk om veel partners te hebben.' Evenblij is echter in het geheel niet opgetogen over het in vervulling gaan van dit meer symmetrische ideaal, waarbij zowel vrouwen als ook mannen veranderen van voorkeuren en verlangens. Evenblij beweert namelijk dat deze toenadering van de seksen ze in bed juist minder aantrekkelijk maakt voor elkaar. Deze uitspraak ontleent hij aan NISSO-onderzoeker Paul Vennix. Vennix concludeert dit echter niet op basis van zijn eigen onderzoek, maar *verwacht* slechts dat mensen elkaar minder sexy vinden naarmate hun wensen meer overeenkomen. 'Want in de seks zoeken mensen vaak het tegengestelde, het complementaire. Terwijl men in vriendschappen juist naar overeenkomstige karakters zoekt.' Onduidelijk is waarop hij deze uitspraak baseert, omdat zijn eigen NISSO-onderzoek in een geheel andere richting wijst. Het enige materiaal dat hij aandraagt, beweert hij te ontleenen aan een in februari 1993 gepubliceerde enquête onder de lezeressen van het glossy-maandblad *Elle*. De redactie van *Elle* schrijft echter nauwelijks positief over de ma-

choman. 'We vallen helemaal niet op macho, en nog minder op *Chippendale*.'

Langzamerhand komt de aap uit de mouw. Er lijkt een patroon te zitten in de discrepantie tussen onderzoeksresultaten zoals de damesbladen die laten zien en de publieke reacties zoals de dag- en opiniebladen als *HP/de Tijd* en *Vrij Nederland* die vermelden.¹⁴ De onderzoeken naar de seksuele beleving van uiteenlopende lezerskringen van *Margriet*, *Opzij* en *Elle* wijzen systematisch op een voorkeur onder vrouwen voor een meer op henzelf gelijkende mannelijke partner. Ook de *Viva* komt in september 1995 tot een dergelijke conclusie. Zelfs NISSO-onderzoeker Vennix moet toegeven dat de jongere generatie naar elkaar toegroeit. 'Meisjes nemen net zo vaak het initiatief'. Om de een of andere reden is dit voor de dag- en opiniebladen een onacceptabele boodschap. De publieke opinie reageert steevast ongelovig en propageert een geheel andere visie die de man man wil houden en de vrouw vrouw, zij het iets losbandiger dan vroeger.

Een vernieuwde mediaversie van de opvattingen van NISSO-onderzoeker Paul Vennix draagt een maand later in *Het Parool* bij aan het steeds helderder worden van het patroon.¹⁵ De journalisten Danielle Pinedo en Marjon Bolwijn vullen meer dan een halve pagina waarbij zij hun eigen tekst afwisselen met citaten van Vennix. Zij constateren een andere tegenstelling dan Evenblij. 'Mannen hebben nog steeds de oude clichés van hoge hakken, netnylons en jarretels voor ogen. Naarmate zij zich sterker emanciperen, wordt de kloof tussen hun gedrag en hun verlangens groter.' Niet de kloof tussen de seksen wordt kleiner, maar de kloof tussen mannelijke attitude en lust groter, naarmate mannen zich meer emanciperen. Emancipatie doet mannen kennelijk helemaal geen goed. Ze worden er een beetje schizofreen van. Toch staat een dergelijke analyse in tegenspraak met de kop van het artikel. 'Feminisme maakt man onzeker over seksualiteit' met daarbij de lead-tekst:

'De man als verleider en de vrouw als afwachtende prooi lijken nu echt verleden tijd te worden. Uit angst een blauwtje te lopen houden jongens tegenwoordig eerder de boot af dan de versierder uit te hangen. Meisjes nemen net zo vaak het initiatief, blijkt uit het onderzoek

dat het NISSO gisteren presenteerde. De seksen van de jonge generatie groeien naar elkaar toe, volwassenen treffen nog veel beren in bed.'

De bijbehorende illustratie neemt ruim een derde van de pagina in beslag en laat een vrouw zien die met gulzige blik een man poogt te verleiden, terwijl de man verschrikt en angstig wegduikt onder de lakens, zich vertwijfeld vasthoudend aan zijn kussen onderwijl de tekst uitroepend 'Vanavond niet schat, ik heb koppijn!' Blijkbaar doet emancipatie van de vrouw de man evenmin goed. Deze boodschap wordt nog versterkt doordat de *Parool*-journalisten een 38-jarige Vera ten tonele voeren die mag vertellen hoe ze doordat ze steeds duidelijker werd over wanneer ze wel en niet wilde en wat ze dan wilde, met haar man in een ingewikkeld gevecht terecht kwam. Vrijen werd onderhandelen en dat ontnam hem steeds meer de lust. Aan Vennix wordt tot slot als commentaar ontlokt dat vrouwen 'er de laatste tijd wel een erg groot probleem van maken als mannen geen zin hebben'.

Het patroon krijgt nog meer reliëf in een pagina-groot artikel van Fiona Hering in *De Telegraaf* (19-05-1993). Ook Hering neemt het in haar lead op voor al die arme mannen die vrouwen steeds maar weer ter wille moeten zijn waarna vrouwen toch nog, want met schuldgevoel, onbevredigd achterblijven.

'Onze grootvader had het gemakkelijk. Sex, sigaretje, slapen. Dat oma ook lustgevoelens had was niet bekend. Laat staan dat er over sex werd gesproken. Nu weten vrouwen beter. Ze willen een orgasme. Liefst drie achter elkaar. En hij? Hij werkt zich in het zweet om haar dat kost wat kost te bezorgen. En dat levert háár weer een schuldgevoel op.'

Het wordt bijna eentonig, zoveel en zo vaak er wordt geschreven over de al dan niet gewenste toenemende vleeschelijke lustgevoelens van vrouwen. Zich niets aantrekkend van het statistisch cijfermateriaal over de omvang en aard van de vrouwelijke verlangens, menen de commentatoren keer op keer dat het onzin is dat vrouwen de voorkeur geven aan een breed arsenaal van sensuele betrekkingen, of aan liefde in plaats van aan 'stevig neuken'. Niet gehinderd door de uitslag van de onderzoeken beweren de journa-

listen steevast dat er sprake is van een toename van lust onder vrouwen die leidt tot problemen bij mannen. De resultaten van de seks-enquêtes loochenstraffend komen de kritische commentatoren keer op keer tot de conclusie dat niet de mannen een probleem hebben of zijn, maar dat vrouwen een probleem hebben of zijn. Zo concludeert Evenblij als uitsmijter van zijn artikel bijvoorbeeld: 'Het niet kunnen vinden van een geschikte partner lijkt een van de belangrijkste prikken die veel (heteroseksuele) feministische vrouwen moeten betalen.' Vrouwen zouden kampen met schuldgevoelens als haar man zijn best doet om haar drie orgasmes te bezorgen, vrouwen onderhandelen teveel, zodat 's mans lust verdwijnt. Kortom, mannen noch vrouwen zijn gebaat bij emancipatie.

De 'oude' emancipatie die ten doel had dat vrouwen en mannen door gezamenlijk ervaringen uit te wisselen en veel te praten steeds meer op een lijn kwamen in hun voorkeuren en praktijken wordt als schizofrenie verhogend en lust blussend gediskwalificeerd ten gunste van een Nieuw Geëmancipeerd ideaal. Kenmerkend voor dit nieuwe ideaal is dat het wordt afgezet tegen het beeld dat de damesbladen oproepen over de praktijk van de seksbeleving en het beeld dat wordt gecreëerd over oude feministische of emancipatorische ideeën over seksualiteit.

Zo laat ook de postmodern geëmancipeerde Pauline Terreehorst zich uiterst kritisch uit over het *Margriet*-onderzoek en ook zij neemt het op voor de zielige mannen.¹⁶ Daartoe draait zij de zaak rustig om en verklaart de door *Margriet* aangereikte oplossing tot het probleem. 'Praten leidt af, niet tot passie. [...] Al dat gepraat en gezeur heeft opgeleverd dat nog steeds driekwart van de vrouwen onbevredigd schijnt rond te lopen.' Terwijl de cijfers eerder in omgekeerde richting wijzen – meer dan driekwart van de ondervraagde vrouwen is tevreden over haar seksuele relatie – roept ze de vrouwen van Nederland op te stoppen met het praten in bed: 'Er is genoeg gepraat, meisjes. Doe zelf nou maar iets. Desnoods met je rug naar hem toeligen.' Terreehorsts bijdrage aan de idealisering van geëmancipeerde seks is dat zij het passieve praten typeert als zeuren. Niet zeuren, maar doen is haar devies en blijkbaar heeft praten niets met actie te maken.

De mediaconstructie van de feminist

Aan feministen wordt in deze kritiek een bijzondere rol toebedeeld, hoewel zij zelf weinig van zich laten horen. Informatief is de publieke reactie op de verschijning van de Nederlandse vertaling van een obscuur Duits boek over vreemdgaande vrouwen. *Trouw*-journaliste Barbara Berger kopt op 17-11-93 'Steeds meer vrouwen hebben een minnaar en waarom zou dat erg zijn?' Ook een andere serieuze krant als *de Volkskrant* schenkt aandacht aan het boek dat gebaseerd is op onderzoek dat niet valt te traceren en ten tweede geenszins aanleiding geeft tot de constatering van een of andere toename van buitenechtelijk Verkeer. Janny Groen neemt op 20-11-93 op de titelpagina van het Zaterdagse boeken-katern *Folio* als kop: 'Explosie van slippertjes onderzocht. Ook vrouwen worden door lust overmand.' De schrijfster van het boek, de journaliste Füller, wordt gepresenteerd als tussenfiguur 'tussen mannelijke journalisten en verstokte feministen', – *Bien étonnés de se trouver ensemble* – omdat beide groepen 'grote moeite hebben met de conclusie dat veel vrouwen groot plezier hebben aan sex buiten de vaste relatie.' Groen schrijft verder dat Füller weinig begrip heeft voor feministen die vrouwelijke slippertjes afwijzen vanwege het 'verachtelijke kopieergedrag'. Sommige feministen zien, aldus Groen, vreemdgaan als een neurotische mannelijke afwijking en vinden dat vrouwen daar boven behoren te staan en dat ze hun identiteit verliezen als ze de mannen imiteren.

Feministen verschijnen in deze redenering als de vijand van de nieuwe generatie geëmancipeerde vrouwen die lekker wel mannen kopiëren en lekker wel hun lusten vrijelijk botvieren. Kameraadschap en liefde, waarden die feministen altijd hebben verdedigd, zijn de dood in de pot. Füller bevestigt evenals eerder Verroen, Vennix en Terreehorst dat als levenspartners in toenemende mate hun warmte en geborgenheid bij elkaar halen er geen ruimte meer is voor passie. 'Hartstocht gedijt slecht in een klimaat van harmonie en vriendschap.' Foei! is de boodschap van deze critici, of zoals de Amerikanen zeggen: *Put your priorities straight!* Kiezen voor harmonieuze liefde is verkeerd, want het sluit echte passie uit.

Bij al dit geridiculiseer van feministische opvattingen en onderzoeksresultaten kan het grootste feministische maandblad natuur-

lijk niet achterblijven, sterker nog, het legt verband tussen een ouderwetse seksuele moraal en acties tegen seksueel geweld. Hoewel eerder een uitgebreide replek op al dit geromantiseer van harde seks en losse contacten niet achterwege bleef, huilt *Opzij* ook mee met de wolven. Journaliste Bregje van der Haak zet zich met kracht af tegen 'de fanatieke strijd in de Verenigde Staten tegen seksuele intimidatie.'¹⁷ Hierdoor wekt Van der Haak de indruk dat er inderdaad iets aan de hand is met de feministische acties tegen seksueel geweld in 'Amerika, waar de strijd over vormgeving van een nieuwe, politiek correcte seksuele moraal met ongekend fanatisme wordt uitgevochten.' Seksueel geweld is niet 'politiek correct' en blijkbaar vindt Van der Haak het erger om voor politiek correct te worden versleten dan de Amerikaanse acties tot hun recht te laten komen, want ze onderbouwt haar aantijgingen over fanatisme niet. Ze verschilt daarmee weinig van de stemmingmakerij door journalisten als Verroen en Terreehorst. Reagerend op dit *Opzij*-artikel merkt Rob Hoogland in *De Telegraaf* dan ook met recht op dat de Hollandse vrouwenstrijd het toonbeeld van vrouwvriendelijkheid (sic) is vergeleken met het Amerikaanse feminisme.

Op weg naar een gëmancipeerde mystiek

Het is niet voor het eerst dat de media een beeld van vrouwen en mannen neerzetten dat niet correspondeert met de maatschappelijke praktijk van alledag. Aan het begin van de jaren zestig ontmaskerde de Amerikaanse Betty Friedan als oorzaak van veel problemen van vrouwen dat ze wanhopig probeerden zich te conformeren aan een beeld dat in dag- en weekbladen, in reclame, televisieseries en films over ze werd uitgestort. Dit beeld van de gelukkig getrouwde huisvrouw en moeder in een buitenwijk die haar bestaan in dienst stelde van kinderen, echtgenoot, de hond, lekkere maaltijden en reguliere seks ontmaskerde Friedan als 'The Feminine Mystique'. Zij bracht met haar gelijknamige boek een golf van herkenning teweeg bij vrouwen in de westerse wereld. Zij stond aan het begin van de wederopleving van het Amerikaanse en Nederlandse feminisme.

Ook in de jaren negentig lijkt winst een belangrijk motief om be-

paalde vrouwbeelden in circulatie te brengen. *Margriet*-onderzoeker Willeke Bezemer verklaart deze toevloed aan nieuwe vrouwbeelden niet uit een veranderde werkelijkheid. Vrouwen zijn tegenwoordig helemaal niet méér op seks belust dan vroeger. Volgens haar stoelt deze algemene opvatting op de beeldvorming in de media. Het zou een tegenreactie zijn op de stortvloed van berichten over seksueel geweld. 'Het beeld van de vrouw als slachtoffer moet gewijzigd worden. De mooie kanten van seks, daar lezen vrouwen liever over. En het verkoopt goed, dat blijkt. Maar de verhalen over hoe prachtig het tegenwoordig is, kloppen niet. Ik vind ze schadelijk voor vrouwen.' Collega-onderzoeker Heffels wijst erop dat vrouwen nu naast een schoonheidsideaal een seksideaal krijgen opgelegd en denken dat er iets mis is met hun relatie en seksuele beleving als haar orgasme niet ook minuten lang aanhoudt. Ook *Vrij Nederland*-journalist Rudie Kagie signaleert dat al dat invoelende geschrijf over problematische relaties en kwetsbare intimiteit hopeloos ouderwets is geworden.¹⁸ 'Dergelijk getob verkoopt voor geen meter meer. Tegenwoordig draait het om lust in het algemeen en de vrouwelijke lust in het bijzonder. Dát verkoopt!'

Maar, zijn we nu niet vreselijk aan het zeuren, want ideaalbeelden zijn toch ook leuk en zelfs nuttig en wenselijk. Feministen wilden toch zelf nieuwe ideale voorstellingen voor vrouwen maken en als ze winstgevend zijn, dan zijn er toch ook massa's vrouwen die zich erdoor laten inspireren. Wat is er in vredesnaam tegen deze Nieuwe Geëmancipeerde vrouw, die nergens over klaagt, altijd aantrekkelijk is, goed verzorgd voor de dag komt en immer een kwinkslag paraat heeft. Zij is toch een vooruitgang vergeleken bij de brave sekspoes, huishoudster en moeder van de jaren zestig? Zijn we eindelijk af van de gezusters Hamster die niet eens apart bestaansrecht hadden, de tuttige juffrouw Mier, de wat dommige lellebel Paradijsvogel en de altijd alles beter wetende schooljuffrouw Ooievaar en dan is het weer niet goed. Wat is er toch tegen de Nieuwe Geëmancipeerde mystiek die de postmoderne vrouw aankleeft?

Ons belangrijkste bezwaar geldt zowel het ideaalbeeld als zodanig, want de eenzijdigheid ervan stoort ons mateloos, als de extreem normatieve werking ervan. In het eerste geval geven wij persoonlijk de voorkeur aan tobrende genieters, sexy moeders of wiskundegenieën, aan blubberbuikjes en andere onvolkomenheden,

grote borsten, flinke kuiten, schriële heupjes, Ed, Martina en Willem (om maar wat willekeurige namen te noemen), want wat is er leuk aan altijd en eeuwig actief en succesvol, lustig en liefderijk? Onze persoonlijke smaak is evenwel helemaal niet interessant. De persoonlijke voorkeuren van Verroen, Groen, Bezemer en Heffels zouden ons evenmin interesseren, ware het niet dat zij inmiddels de status hebben van algemene theorie. Andere ideeën en levens van vrouwen komen in dag- en opiniebladen nauwelijks meer aan bod. Ons bezwaar tegen het beeld van de Nieuwe Geëmancipeerde vrouw is niet alleen de normatieve en normstellende werking ervan. Beelden zijn immers altijd tot op zekere hoogte normatief. De Nieuwe Geëmancipeerde vrouw is echter dermate dwingend voorschrijft geworden dat zij alle andere voorstellingen van vrouwen uit de media drukt.

Hoe sterk de echte vrouw ook in de praktijk van de norm afwijkt, hoe anders haar voorkeuren en verlangens in werkelijkheid ook mogen zijn, is nieuws dat in de praktijk van de media voortdurend wordt genegeerd, miskend of belachelijk gemaakt. Op dit moment verzekeren de media ons telkens weer dat wie niet aan dit beeld voldoet, jammerlijk faalt en dus de verkeerde keuze heeft gemaakt, ouderwets is en dus uit de tijd, zonder doorzettingsvermogen en dus niet flink genoeg. Keuze, tijd en flinkheid gelden niet slechts als ideaal, maar als voorschrift voor de hedendaagse vrouw. Als zij slachtoffer wordt van mishandeling, verkracht wordt door een bekende of familielid, via ongewenste intimiteiten gehinderd wordt in haar werk, haar vriendje na een kop koffie niet meer het huis uit krijgt, dan is zij simpelweg ouderwets en ongeëmancipeerd. Een Nieuwe Geëmancipeerde komt namelijk niet klem te zitten tussen kopieerapparaat en oversekste chef, maakt carrière op haar eigen voorwaarden en kiest voor kinderen *of* carrière. Overkomen haar wel allerlei problemen dan heeft zij niet genoeg haar best gedaan, de verkeerde keuze gemaakt of het komt op den duur nog wel goed. Het politieke is weer helemaal persoonlijk geworden. Alles kunnen vrouwen weer aan zichzelf wijten. De maatschappij of mannen zijn buiten beeld geraakt. Hij mag immers niet veranderen van de pers en de maatschappij is niet langer verantwoordelijk. De Nieuwe Geëmancipeerde vrouw is dan ook geen ideaalbeeld, maar vormt een muur tegen de onacceptabele werkelijkheid. Wij hebben

kortom niks tegen ideaalbeelden als zodanig, maar alles tegen de alle andere beelden uitsluitende werking en algemeen voorgeschreven geldigheid ervan.

Hoe ironisch is het dat geëmancipeerde vrouwen als Groen, Verroen en Terreehorst die zelf volwassen werden in de jaren zestig en zeventig, zich nu van een mechanisme bedienen dat toen werd ontmaskerd als de grootste vijand van vrouwen. Hoewel ogenschijnlijk geheel verschillende ideaalbeelden in het geding zijn, zijn de overeenkomsten tussen de vrouwelijke mystiek die Friedan aan de kaak stelde en de geëmancipeerde mystiek van de Nieuwe Geëmancipeerden zeer opvallend. Ook nu mogen vrouwen niet klagen over dubbele belasting of gebrek aan crèches, want dat los je toch samen met je man wel op en anders had je ze niet moeten nemen. Ook nu mogen vrouwen niet klagen over aard en omvang van het mannelijk seksueel verkeer, maar dienen ze zich eenvoudigweg wat avontuurlijker op te stellen en zich te schikken naar 's mans wensen in plaats van te willen praten of nog erger *aandacht* te vragen. Ook nu klopt het beeld dat geëmancipeerde vrouwen over anderen uitstorten in het geheel niet met de onderzochte werkelijkheid en verlangens. Ook nu wordt de man weer in bescherming genomen. Net als in de jaren zestig is er weer niets met hem mis en moet hij vooral zo blijven als ie was. Hij moet niet aardiger worden of beter met z'n gevoelens overweg kunnen. Hij moet vooral de vuilniszak niet buiten willen zetten of dagelijks de planten water geven of – erger kan bijna niet – uit zichzelf het haardotje uit het doucheputje halen. Hij moet zich zeker niet wagen aan zachte strelingen, erotiek, drie orgasmes op een avond, humor en andere attenties voor vrouwen. Dat veroorzaakt maar schuldgevoel of anders is het de dood in de pot! Tja, Wij geloven daar nou eens niks van.

Noten

1. Draijer 1988, p. 91.
2. Römken 1989, p. 106, 107.
3. *Opzij*, oktober 1991.
4. *HP/De Tijd*, oktober 1991, wk. 43, p. 33-39.

5. Van der Zijl en Rijs, a.p 1991; Van Groningen, *Adformatie*, november 1991; Rob Tania, *Adformatie*, november 1991.
6. Bonink 1991.
7. Emma Brunt, *HP/De Tijd* 1991 en Hans Ophof, *Adformatie* 1991.
8. *De Volkskrant*, 6-11-91.
9. Bonink, *Vrouw en gezondheidszorg*, 1991
10. De Roon en Middel (red.) 1993.
11. Eerste bereik- en effectmeting preventie seksueel geweld, mei, 1992.
12. *De Volkskrant*, 22-5-1993.
13. *De Volkskrant*, 27-3-1993.
14. Rudie Kagie, *Vrij Nederland*, 13-3-1993.
15. *Het Parool*, 29-04-1993.
16. *De Volkskrant*, 22-5-1993.
17. *Opzij*, december 1993.
18. *Vrij Nederland*, 13-3-1993, p. 10.

LITERATUUR

- Addis, E., Russo, V.E. en Sebesta, L., *Women Soldiers. Images and Realities*, MacMillan, Londen, 1994;
- Adkins, L., *Gendered Work. Sexuality, family and the labour market*, Open University Press, Buckingham/ Philadelphia, 1995;
- Aisenberg, N. en Harrington, M., *Women of academe. Outsiders in the Sacred Groove*. University of Massachusetts Press, 1988;
- Arends, J., en Volman, M., 'Juf, mag ik vanmiddag binnen blijven?' Het schoolplein als pedagogische ruimte', in: *Didaktief*, XX, 1, pp. 6-9, 1990;
- Bax, P. en Kok, A., 'Wat is er mis met de Nederlandse meiden', in: *HP/De Tijd*, 24 februari, 1995;
- Beauvoir, S. de, *De Tweede Sekse, feiten, mythen en geleefde werkelijkheid*, Bijleveld, Utrecht, 1978 (oorspronkelijke uitgave 1949);
- Bode, A. en Spies, H. en Coenen H., *Werken aan zorg, zorgen om werk. Arbeidsmarktontwikkelingen in de kwaliteit van de arbeid in de gezinsverzorgingsinstellingen en verzorgingstehuizen in de provincie Utrecht*, Jan van Arkel, Utrecht, 1993;
- Bolwijn, M., 'Een operatie om je normaal te voelen', in: *Opzij*, jrg. 23, sept. 1995, nr. 9, pp.84-89;
- Brand, A., Spies, H. en Moors, F., *Een ervaring rijker. Deelnemers, uitstromers en weigeraars/uitvallers aan het woord over hun ervaringen met de Jeugdwerk Garantieplan Jongerenpool-Jongerenpool in Rotterdam*, Dienst SoZaWe Rotterdam, 1993;
- Brouns, M., *De homo economicus als winkeldochter. Theorieën over arbeid, macht en sekse*, Socialistische Uitgeverij Amsterdam, Amsterdam, 1993;
- Brouns, M. en Schokker, A., *Arbeidsvraagstukken en sekse*, Steo, Den Haag, 1990;
- Bruijn, J.G.M. de, 'Functiewaardering en beloning van vrouwenwerk', in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, jrg. 12, nr. 1, pp.19-31, 1988.
- Bruijn, J.G.M. de, 'Functiewaardering en sekse', in: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* jrg., 4 nr. 2, pp.75-83, 1988;
- Bruijn, J.G.M. de, *Omstreden kwaliteit. Omtrent vrouwenarbeid en beleid*. Vrije Universiteit, Amsterdam (oratie), 1991;

- Bruijn, J.G.M. de, 'Tijdspatronen in perspectief', in: *Inzichten uit vrouwenstudies: uitdagingen voor beleidsmakers*, Lenning, A. van, Brouns, M. en De Bruijn, J., ministerie Sociale Zaken en Werkgelegenheid, VU-GA, Den Haag, 1995;
- Casteleijns, J.A. en Verduin, G.C., 'Van fictie naar feiten', in: *Gids voor personeelsmanagement*, nr. 13, 1990;
- Centraal Bureau voor de Statistiek, Gezondheidsenquête, *Onder en overgewicht van de bevolking van 18 jaar en ouder*, 1992/1993;
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Kwartaalschrift onderwijsstatistieken 1994-II*, 1994;
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Onderwijsstatistieken 1991/1992*, 1993;
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Kwartaalschrift onderwijsstatistieken 1994-I*, 1994;
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistical yearbook of the Netherlands 1995*, 1995;
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek van het vwo, havo en mavo 1990/1991*, 1993;
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Sociale Kerncijfers', in: *Mens en Maatschappij*, december, 69e jaargang, 1994, pp. 444-452;
- Cockburn, C., *In the way of women. Men's resistance to sex equality in organizations*, MacMillan, London, 1992;
- Cockburn, C. en Ormerod, S., *Gender and technology in the making*, Sage, 1993;
- Conant, J., Gordon, J., en Donovan, J., 'Scapel Slaves Just Can't Quit', in: *Newsweek*, Jan. 11, 1988, pp. 58-59;
- Cooper, C.L. en Davidson, M., *Women in Management*, Heinemann, London, 1984;
- Davis, K., *Reshaping the female body*, Routledge, 1995, Ned. vertaling: *De tweede schepping*, De Boekerij, 1995;
- De Roon A.D. en Middel, R., (red.) *De wereld van postbus 51. De voorlichtingscampagnes van de rijksoverheid*, Bohn Stafleu Van Loghum, 1993;
- Demenint, M. en Disselen, K., *Vrouwen, leiderschap en management*, Lemman, Utrecht, 1992;
- Draijer, N., *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*, ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1988;
- Drooglever Fortuijn, J., *Een druk bestaan. Tijdsbesteding en ruimtegebruik van tweeverdieners met kinderen*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1993;

- Eck, E. van, Koopman, P., en Robijns, M., *Delfts blauw en rose. Studieloopbanen van vrouwelijke en mannelijke studenten aan de TU Delft*, Stichting Centrum Onderwijs en Onderzoek-Kohnstamm Instituut, 1995;
- Eijl, C. van, *Het werkzame verschil; vrouwen in de slag om arbeid, 1898-1940*, Verloren, Hilversum, 1994;
- Eikenaar, L., *Dat hoort er nu eenmaal bij. Aard en omvang van ongewenste omgangsvormen bij de Nederlandse politie*, Landelijke Politie Emancipatie Commissie, ministerie van Binnenlandse Zaken, Rotterdam, 1993;
- Elings, M., 'Ik zit naakt achter m'n computer, jij ook? De hitsige ongenie van cyberhijgers', in: *Opzij*, nr. 10, 23e jrg., oktober 1995, pp. 26-27;
- Emancipatieraad, *Het mysterie van Thea. Advies vrouwen en technologie*, 1994;
- Emmerik, I.J.H. van, *Loopbanen: een vergelijkend onderzoek tussen mannen en vrouwen in een dienstverlenende organisatie*, Vrije Universiteit, Amsterdam, 1994;
- Erkelens, D.W., 'De derde emancipatie', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 136 (30), pp. 1436-1440, 1992;
- Essen, M. van, *Opvoeden met een dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland*, Socialistische Uitgeverij Amsterdam, Amsterdam, 1990;
- Foucault, M., *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit*, Deel 1, SUN, Nijmegen, 1984;
- Greed, C., *Surveying Sisters. Women in a traditional male profession*, Routledge, London, 1991;
- Haan, F. de, *Sekse op kantoor; over vrouwelijkheid, mannelijkheid en macht, Nederland 1860-1940*, Verloren, Hilversum, 1992;
- Hintum, M. van, *Macha macha!* Nijgh en Van Ditmar, Amsterdam, 1995;
- Iles, P. en Robertson, I.T., 'Getting on and looking good: physical attractiveness, gender and selection decisions', in: *Guidance and Assessment Review*, vol., 3, nr., 4, pp. 6-8, 1988;
- Kersten, A.C., Van Rij, W., Saris, W., en Visser, J., *Herverdeling van betaalde arbeid: ideaal en werkelijkheid*, Federatie Nederlandse Vakvereniging, Utrecht, 1990;
- Komter, A., *De macht van de dubbele moraal. Verschil en gelijkheid in de verhouding tussen de seksen*, Van Gennep, Amsterdam, 1990;
- Kroese, G., 'Eer, lef, macht en autonomie. Opvattingen over mannelijkheid bij plegers van overvallen', in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 62, jrg., 16, nr. 2, pp. 145-157, 1995;
- Mazur, A., 'U.S. Trends in Feminine Beauty and Overadaptation', in: *The Journal for Sex Research*, vol. 22, pp. 281-303, 1986;

- Meijer, I.C., 'Het sex-appeal van mannenwerk: het lichaam in bedrijf', in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, jrg. 12, nr. 1, pp. 86-100, 1991;
- ministerie van Economische Zaken, ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, *Actieplan Techniek*, 1994;
- ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Feiten over Vrouwen in Politiek en Bestuur. Met macht getooid*, Den Haag, 1992;
- ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Emancipatie in cijfers*, Den Haag, 1994;
- Moir, A. en Jessel, D., *Het grote verschil tussen man en vrouw. Waarom de hersenstructuur mannen en vrouwen zo verschillend maakt*, Zomer & Keuning, Ede/Antwerpen, 1990;
- Oden, P.A.T., *Voorkeursbeleid op lokaal niveau. Een rechtssociologisch onderzoek naar de sociale werking van maatregelen ter verbetering van de arbeidspositie van vrouwen bij de gemeentelijke overheid*, Wolters-Noordhoff/Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 1993;
- Organisation for Economic Co-operation and Development. *Women and structural change. New perspectives*, OECD, 1994;
- Oldenziel, R., 'Het geslacht der dingen', in: Lenning, A. van, Brouns, M. en Bruijn, de J., (red.), *Inzichten uit vrouwenstudies: uitdagingen voor beleidsmakers*. VUGA, Den Haag, pp.147-175, 1995;
- Oost, E. van, 'Over vrouwelijke en mannelijke dingen', in: Brouns, M., Verloo, M. en Grünell, M. (red.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines*. Coutinho, Bussum, pp. 287-311, 1995;
- Plantenga, J., *Een afwijkend patroon. Honderd jaar vrouwenarbeid in Nederland en West-Duitsland*, Socialistische Uitgeverij Amsterdam, Amsterdam, 1993;
- Poel, S. van der, *Bij gebrek aan beter. Vrouwen bij de Amsterdamse politie*, Arbeiderspers, Amsterdam, 1983;
- Poldervaart, S., 'Jongens in verwarring', in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, jrg., 16 nr. 2, pp.230-237, 1995;
- Pringle, R., *Secretaries Talk. Sexuality, power and work*, Verso, London, 1989;
- Ritsema, B., 'De braafheid van vrouwen', in: NRC, 5 april, 1995;
- Research Centrum Onderwijs Arbeid, *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep*. ROA, 1993;
- Römkens, R., *Geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gevolgen en de achtergronden*, Stichting tot Wetenschappelijk Onderzoek bij de Universiteit van Amsterdam omtrent Seksualiteit en Geweld, Amsterdam, 1989;

- Siegers, J.J., Timmerman C. en Wittink, R., *Analyse van personeelsbe-standen ten behoeve van positieve actie*, ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 1987;
- Spencer, A. en Podmore, D., *In a man's world. Essays on women in male dominated professions*, Tavistock, London, 1987;
- Spiegel van de tijd. Veertig jaar vrouwen bij de politie 1953-1993*, Utrecht, European Network for Policewomen, Landelijke Commissie Emanci-patie Politie en Landelijke Stichting Politievrouwen-netwerk, 1993;
- Stanworth, M., *Gender and schooling. A study of sexual divisions in the classroom*, Women's Research and Resources Centre, London, 1981;
- Statham, A., Miller, E. en Mauksch, H., *The worth of women's work. A Qualitative Synthesis*, State University of New York Press, Albany, 1988;
- Stichting Technon, *Techniek als schoolvak: techniek-onderwijs in België, Denemarken, Duitsland, Engeland en Frankrijk*. Stichting Technon, 1993;
- Tanton, M. (ed.), *Women in Management. A developing presence*, Rout-ledge, London, 1994;
- Tijdens, K., Maassen van der Brink, H., Noom, M. en Groot, W., *Arbeid en zorg. Maatschappelijke effecten van strategieën van huishoudens om betaalde arbeid en zorg te combineren*, Organisatie voor Strategisch Ar-beidsmarktonderzoek, Den Haag, 1994;
- Tonkens, E., Bussemaker, J. en Hermes, J., 'Het doorbreken van manne-lijkheid als stilzwijgende norm. Inleiding op het thema', in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 62, jrg. 16, 1995, nr.2, pp. 115-132;
- Tonkens, E., 'Van vrouwen naar gender. Institutionele, theoretische en the-matische ontwikkelingen in vrouwenstudies', in: *Beleid en Maatschap-pij*, jrg. 22, 1995 nr. 4, pp. 237-248;
- Tonkens, E., 'Seksualiteit in arbeidsorganisaties. Het einde van een monsterverbond', in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 58, jrg. 15, 1994, nr. 2, pp.225-238;
- Travolta, J., 'You Really Can Make Yourself Over', *Syracuse Herald Ame-rican*, Jan. 13, 1985;
- Vaas, F., Berendsen, M. en Nijboer, I., *Vrouwen in technische beroepen*, Instituut voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek, 1990;
- Veldman, A., 'Functiewaardering, vrouwenarbeid en recht', in: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 7, 2, pp.32-43, 1991;
- Veldman, A. en Wittink, R., *De kans van slagen. Invloeden van culturen en regels op de loopbanen van vrouwen*, Stenfert Kroese, Leiden, 1991;
- Verhaar, O., *Prima inter pares. Over de voorkeursbehandeling van vrou-wen*, VUGA/ ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 1991;

- Verkruysen, M., *Functiewaardering Gezondheidszorg gewaardeerd? Een onderzoek naar seksediscriminerende tendenzen in de Functiewaardering Gezondheidszorg met betrekking tot de verplegende en verzorgende beroepen*, Slotervaartziekenhuis, Amsterdam, 1991;
- Volman, M., *Computerfreak of computervrees. Sekseverschillen en egalitair informatiekunde-onderwijs*, Stichting Centrum Onderwijs en Onderzoek-Kohnstamm Instituut, 1994;
- Wajcman, J., *Feminism confronts technology*, Polity Press, Cambridge, 1991;
- Witz, A. en M. Savage (ed.), *Gender and Bureaucracy*. Blackwell, Oxford, 1992;
- Witz, A., *Professions and patriarchy*, Routledge, London/New York, 1992;

DANKWOORD

De volgende mensen willen we graag bedanken voor hun commentaar op delen van de tekst:

Margo Brouns, Edith van Eck, Janneke van der Hulst, Saskia van Oenen, Frans van Peperstraten, Saskia Poldervaart, Tsjalling Swierstra en Eelco Wierda.

The page contains a faint, illegible header or title at the top, possibly indicating a page number or chapter reference.

The main body of text is extremely faint and illegible, appearing as a series of light gray marks and shapes.

A block of text is visible, containing what appears to be a list or series of entries, though the content is completely unreadable.

Another block of text is present, possibly a paragraph or a section header, but it is too light to discern any specific details.

The text continues with another section that is equally faint and illegible, possibly representing a different part of the document's content.

A block of text is visible, which may be a concluding paragraph or a summary section, though no specific text can be identified.

The text continues with another section that is equally faint and illegible, possibly representing a different part of the document's content.

A block of text is visible, which may be a concluding paragraph or a summary section, though no specific text can be identified.

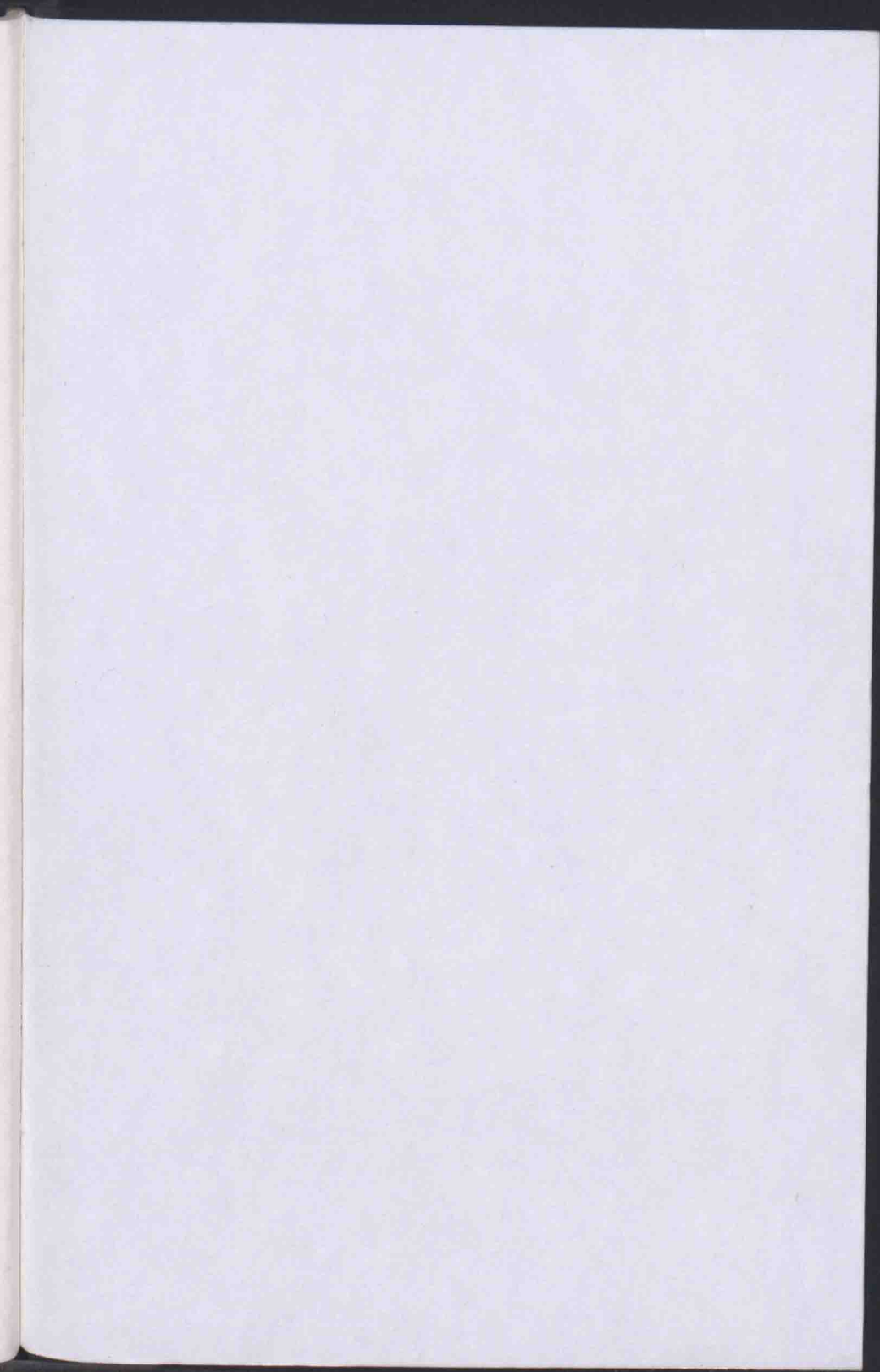
The text continues with another section that is equally faint and illegible, possibly representing a different part of the document's content.

A block of text is visible, which may be a concluding paragraph or a summary section, though no specific text can be identified.

The text continues with another section that is equally faint and illegible, possibly representing a different part of the document's content.

A block of text is visible, which may be a concluding paragraph or a summary section, though no specific text can be identified.

The text continues with another section that is equally faint and illegible, possibly representing a different part of the document's content.

De agent is een vrouw en niemand die het raar vindt. Maar de chirurg is zelden een vrouw en waar blijft de eerste Nederlandse vrouwelijke premier?

Er is veel veranderd in de laatste twintig jaar, maar we zijn er nog lang niet.

Het emancipatieproces is nog maar net begonnen.

Er zijn vrouwen die zeggen: 'Ik ben wel geëmancipeerd, maar niet feministisch'.

Dit zijn echter de harde feiten:

◆ 26 procent van de Nederlandse bevolking vindt dat vrouwen met kleine kinderen niet moeten werken.

◆ Eén op de tien school-directeuren en één op de dertig hoogleraren is een vrouw.

◆ Het inkomen van mannelijke dertigers is twee keer zo hoog als dat van vrouwen op die leeftijd.

◆ 133.000 kinderen staan op de wachtlijst voor kinderopvang.

◆ Vaders verrichten vijf keer zoveel uren betaalde arbeid als moeders; moeders besteden vier keer zoveel tijd aan het huishouden en kinderen als vaders.

◆ De negatieve gevolgen van de 'flexibele' arbeidsmarkt treffen vooral vrouwen: Dolle Mina's zijn Dolende Mina's geworden.

Zijn deze verschillen vanzelf zo gegroeid?

Willen vrouwen liever voor kinderen zorgen dan carrière maken?

Komt het door verschillen in hersenen en hormonen, of doordat er te weinig gebeurt aan emancipatie?

De Harde Kern legt de basis van een nieuw feminisme dat past bij deze tijd.

De Harde Kern bestaat uit Alkeline van Lenning, Irene Meijer, Evellien Tonkens en Monique Volman. Zij publiceren op het terrein van vrouwenstudies en zijn verbonden aan de universiteiten van Tilburg, Nijmegen en Amsterdam.

ISBN 90-254-0826-5

9 789025 408268